

‘પ’ પરિવાર

પુસ્તકોની પ્રેમમાળા
 પ્રભુજીને પહેરાવું
 પામવા પરમને
 પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ
 પ્રોત્સાહકને પ્રેમપૂર્વક
 પ્રણામ
 પુરસ્કાર પ્રસન્નતાનો

પ્રણામ - પંચ પરમેષ્ટીને

૧. જન્મદાતા : પૂ. માતા મુક્તાબેન
 : પૂ. પિતા બાબુભાઈ વોરા
૨. વિદ્યાદાતા : પૂ. યશોદાબેન પટેલ
૩. પ્રેરણાદાતા : શ્રી હર્ષદ ચંદુલાલ શાહ
૪. પુષ્ટિદાતા : પૂ. કૃષ્ણાશંકર શાસ્ત્રીજી
૫. જ્ઞાનદાતા : પૂ. ગીતાબેન શાહ

પચખાણ

પ્રેમ - પરિવારનો
 પ્રીત - પ્રકૃતિની
 પ્રવાસ - પારાવારનો
 પથિક - પરમ પંથની
 પ્રેરણા - પિયુજીની
 પ્રસાદી - પરમેશ્વરની

પ્રાપ્તવ્ય

પરમાનંદ

પચખાણ

(બાધા, માનતા)

અનુભવનાં અમૃતચિંદુ - ૧૧૮

પ્રથમ આવૃત્તિ : તા ૧-૧-૨૦૨૦

પરિકલ્પના : રમા હર્ષદ શાહ

મુદ્રણ : શ્રી બ્રધર્સ
: ૯૩૨૩૮૦૪૦૭૪
: ૦૨૨૨૩૮૬૨૭૬૬

ટાઈપ સેટિંગ : નરેશ પટેલ - ૮૦૮૦૨૦૨૫૪૧

પ્રકાશક : રમા હર્ષદ શાહ

પ્રાપ્તિસ્થાન : ૧૬, પ્રકાશ નં. ૧, ૨૮/એ, રીજ રોડ,
મલબાર હીલ. મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૬
: ૨૩૬૭૧૬૧૨
: ૯૭૫૭૨૧૦૭૮૧

મૂલ્ય : પ્રસન્નતા

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	લેખ	પાના નં.
૧	શબદ	૫
૨	પ્રેમ	૭
૩	વેન્ડીલેટર	૯
૪	કુદરત	૧૨
૫	જિંદગી	૧૪
૬	પરિવર્તન	૧૬
૭	ભરવસંતે	૨૧
૮	પરચો	૨૪
૯	રામ રતન ધન પાયો	૨૮
૧૦	કન્યા કેળવણી	૩૨
૧૧	હું કહું	૩૭
૧૨	સ્મૃતિ	૪૦
૧૩	આસ્થા	૪૩
૧૪	હોંસલા	૪૮
૧૫	મૈત્રી	૫૨
૧૬	સત્ય પથ	૫૬
૧૭	સમકક્ષ	૬૨
૧૮	ભર્યું ભાદર્યું	૬૭
૧૯	પુનર્મિલન	૭૧
૨૦	રંગ મોરલી	૭૫
૨૧	ઋણાનુબંધ	૮૦
૨૨	ભાઈબંધી	૮૫
૨૩	અહંકાર	૮૯
૨૪	પ્રકાશપુંજ	૮૨
૨૫	સુખનો સૂરજ	૯૩

શબ્દ

હું જે કંઈ બોલું, વિચારું કે કહું એની સાથે બધાએ સંમતિનો સૂર પૂરાવવો જોઈએ એવી ઝંખના આપણા સૌ કોઈની હોય છે. મોઘમ રીતે આપણો સ્વીકાર કરવા તેમને ઇજન આપીએ છીએ, આડકતરી રીતે. આપણી દલીલોને, માન્યતાઓને સાચી ઠેરવવા આપણે આપણી વાત દોહરાવતા રહીએ છીએ. આપણી ગપાગોષ્ટી દ્વારા છતી થઈ જાય છે આપણી માન એષણા. કોઈ આલોચના કરે, દલીલ કરે તો આપણે એને માનહાનિ ગણી લઈ વંકાઈ જઈએ. આપણી વૃત્તિના વાદળો એવા છે એ નથી વરસતાં કે નથી વીખેરાતા. ધારણા મુજબ ન થયું, અહમને ઠેસ વાગી. આપણી વૃત્તિના વાદળો એટલે ઓગળેલા અહમ્ની વરાળમાંથી બંધાતા વાદળો. માન, સન્માનનો ઝુરાપો આપણને જંપ વળવા દેતો નથી. એટલે મિલનની મધુરપ માણવાને બદલે એ આપણે અધૂરપ અનુભવીએ છીએ.

આપણા જ પરિવારના, આપણા જ સંબંધીઓ, મિત્રો, એકધારું આપણી રીતે વિચારે એવું માનવું એ આપણી મૂર્ખાઈ છે. આપણી વાત ઉપર બધાએ સંમતિની મહોર મારવી જોઈએ એ હઠાગ્રહ કહેવાય, સંબંધોની સરવાણી કલુષિત થઈ જાય. એકબીજાના સ્નેહની યુમનાના કિનારે વૃંદાવનની કદંબડાળ મળી જશે. જો સ્નેહ સૂકાયો તો રણની દઝાડતી રેતી જ રેતી દેખાશે, મૃગતૃષ્ણા કદી સંતોષાશે નહીં. પરિસ્થિતિ અને પૂર્વાપરના સંબંધોની દૃષ્ટિએ આપણા કથાનકમાંથી જુદા જુદા અર્થો નિષ્પન્ન થાય. એકલા શબ્દોનું મહત્ત્વ નથી. શબ્દો ગુલશન બની શકે, શબ્દો કંટકવન બની શકે, શબ્દો વૃંદાવન બની શકે.

સામી વ્યક્તિના અવાજમાં લાગણીની સભરતાની છબી અંતરમાં

ઝીલવી જોઈએ, લાગણીની ઉપેક્ષા કરી ફક્ત શબ્દોને પકડી બેસી ન જવાય. કોઈ પણ સંવાદનું હાર્દ એ છે કે મારી સમજણશક્તિ પરનો એ તકાજો બની રહે. વાસ્તવમાં કોઈ શું કહેવા માંગે છે, શું ઇચ્છે છે એનો ભાવ પકડવો જોઈએ.

સૂર્યના ઉદયની લાલિમા વખતે હિરણ્યગર્ભ રૂપની અલૌકિક આત્માને આત્મસાત્ કરવાને બદલે સૂર્યના બપોરના તાપની ગરમીની ચિંતા કરીએ તો સવારનો સોનેરી અવસર ચૂકી જવાશે. શબ્દના ભાવ શબ્દના ધબકાર, શબ્દના સ્પંદનને ઉવેખીને શબ્દને પકડવા બેસી જઈએ તો શબ્દનું સોનું હાથ નહીં લાગે. શબ્દનો અર્થ નહીં, એનો ભાવ પકડીએ. નહીં તો શું થશે, પંખીને ઊડી જવા દઈશું ને પીછું હાથમાં રહી જશે. શબ્દ પુષ્પ છે, ભાવ એની સુગંધ છે. પુષ્પની સુંદરતા જોવાની હોય, સુગંધ માણવાની હોય. એનું પૃથ્થકરણ, એનું પીંજણ એના ગૂંથણા કરવાના ન હોય.

શબ્દ બ્રહ્મ છે. સાહિત્યને બ્રહ્મ સહોદર કહેવાય. શબ્દો થકી જગત આખાનો વ્યવહાર ચાલે. શબ્દોના સપ્તરંગી સાથિયા પૂરીએ, શબ્દોની મધુરતા મનને મોહી લે એવી હોવી જોઈએ. સંસ્કૃત દેવભાષા, એના એક એક શ્લોકમાં જ્ઞાનનો ગહન ભંડાર. ચાર ચાર પંક્તિઓમાં જ્ઞાનસાગર લહેરાય. ગાગરમાં સાગરની અનુભૂતિ થાય. કવિ કે લેખક લખે છે તે ફક્ત કોરા કાગળ ઉપર કાળા અક્ષર નથી મંડાતા, પણ ઊંડા મનન, ચિંતન થકી નવનીત ઉપજાવે અને એની રસલહાણ કરે છે.

મહાકાલી, મહાલક્ષ્મી, મા સરસ્વતીજીની પૂજાનો મહિમા અનેરો છે. જીવનમાં પૈસો જરૂરી છે. એથી યે વિશેષ જરૂરી છે, અન્યાય સામે લડવાની શક્તિ અને જ્ઞાનનો મહિમા સૌથી વિશેષ. શબ્દ વિના ના સોરવે. શબ્દ મારો સંગાથી શબ્દ મારું સર્વસ્વ.

પ્રેમ

પ્રેમ એટલે પારસમણિ. એ શબ્દ નથી પણ એને અર્થ છે, એ વાણી નથી, એ ભાવના છે, તે ચિરાયુ છે, અજર અમર છે. એ મંદ પવનની શીતળ લહેર છે, જે દેખાય નહીં પણ અનુભૂતિનો વિષય છે. ફૂલમાં છુપાયેલી સુગંધ જેવો છે પ્રેમ. પ્રેમના સ્પર્શ માણસનું લાગણીતંત્ર ઝૂમી ઉઠે. પ્રેમ એટલે કદી ન બુઝાય એવો અમરદીપ. પ્રેમમાં પાસે જે કંઈ હોય તે સમર્પી દેવાનું હોય. પ્રેમ કાજે સ્વાર્પણ કરવામાં ધન્યતા છે, સાર્થકતા છે. પ્રેમ સંજીવની છે, મૃત્યુથી એ ડરે નહીં, પણ મૃત્યુને મંગળમય ગણે. પ્રેમ ખાતર જીવન સમર્પિત કરી દે છે પ્રેમી. પ્રેમ વિનાનું જીવન અધૂરું. It is better to be loved and lost than never to be loved at all.

કાષ્ટમાં અગ્નિ નિહિત છે એમ પ્રેમ સર્વવ્યાપક છે. અંદરના કાષ્ટની જેમ પ્રેમ જાતે ઘસાઈને જીવનના અસ્તિત્વને સફળ બનાવવા પ્રેરે છે. પ્રેમીઓની આંખોમાં ઝાંખી જોયું છે કદી? એમની દૃષ્ટિમાં શાશ્વત પ્રેમની જ્યોત જલે છે. પ્રેમ એટલે બે આત્માનું મિલન, દેહસુખ નહીં. બે અધૂરા જણ પ્રેમ થકી પૂરા બને, પૂરક બનીને સંપૂર્ણ બનવાનો અદમ્ય તલસાટ અનુભવે એનું નામ પ્રેમી પંખીડાં.

પ્રેમની અભિવ્યક્તિ શારીરિક રીતે ન થઈ શકે. એ કેવળ દૈહિક આકર્ષણ નથી. પ્રેમને કારણે એકબીજાને ખાતર પોતાના સુખનો ત્યાગ. પ્રેમ ઉપભોગમાં નથી, એ તો ભક્તિનો આત્મા છે. ત્યાગનો મહિમા ગાય છે. પ્રેમની જ્યોત થકી મનુષ્ય સંસ્કારી, વિવેકી, ઉર્ધ્વગામી બને. પ્રેમીઓનું અંતિમ ધ્યેય પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ હોઈ શકે. જે જ્ઞાનસ્વરૂપ, આનંદસ્વરૂપ અને શક્તિ સ્વરૂપ હોય. Love is God. Love thy neighbours. જીવ ઇશ્વરનો અંશ છે. મનુષ્યનો મનુષ્ય પ્રત્યેનો પ્રેમ અપૂર્ણ હોઈ શકે. એમાં પરિપૂર્ણતા ન હોઈ શકે. પણ

દિવ્ય પ્રેમ એ જ આત્માનું સર્વસારભૂત સાચું સ્વરૂપ છે. સાધના દ્વારા, ભક્તિના અનુષ્ઠાનથી નિર્ભળ પ્રેમનું ચિત્તમાં પ્રાકટ્ય થાય. તેથી પ્રેમની આરાધના એ શ્રેયસાધકની અમૃત સાધના બની જાય.

ઇશ્વરની ભક્તિ, અલખની આરાધના કરવા માટે જરૂરી છે અખૂટ ઊર્જાનો સ્ત્રોત. જે કોઈ પ્રેમભક્તિમાં રમમાણ થાય, એનું જીવન સર્વકલ્યાણકારક બની રહે.

માણસ

માણસ એને કહેવાય કે જે દુઃખના ડુંગર વચ્ચેથી અનેક મુશ્કેલીઓ વેઠીને પોતાની તાકાત પર મુસ્તાક રહી બહાર નીકળવાનો પ્રયાસ કરે. કેટલાક માણસો પોતાના જ સ્વાર્થનો વિચાર કરે, બીજાએ કરેલા ઉપકાર ભૂલી જાય એવા નગુણા હોય અને પોતે કોઈને જરા સરખી મદદ કરી હોય તો જીવનભર એના ગાણાં ગાયા કરે.

આખર માણસ છે ભાઈ માણસ છે.

ભીંત ભૂલેલો માણસ છે.

ઠોકર ખાધેલો માણસ છે.

મેલો ઘેલો માણસ છે.

આબાદ મુરાદોની વચ્ચે

બરબાદ થયેલો માણસ છે.

લાગે છે એ ખાલી પણ દયાથી ભરપૂર એવો માણસ છે.

વેન્ટીલેટર

અનંત એટલે જાણે દુર્વાસાનો અવતાર. ઘરમાં એનો હાકોટો પડે, બધા ચૂપ થઈ જાય. બધા થથરી ઊઠે, પણ એની પત્નીનું નામ શાંતિ. નામ પ્રમાણે ગુણ. અનંત કોઈનાથી યે ઝાલ્યો ના ઝલાય પણ પત્ની શાંતિ જરા આંખ માંડે કે એ શાંત થવા માંડે. છેલ્લે કહી દે કે તારે ખાતર આ વખતે ચલાવી લઉં છું. આવું ચલાવી ના લેવાય. અનંતને માથે આખા પરિવારની જવાબદારી. ઘરમાં ઘરડી મા, દમથી ખાંસ્યા કરે. એક ભાઈ મેન્ટલી રીટાર્ડેડ. અને પોતાના બે સંતાનો. અનંત નોકરી કરે, ઉપરાંત બે ચાર ઉચક કામ કરે. માંડ માંડ બે છેડા ભેગા થાય. એમાં ગાંડો ભાઈ વિકાસ ઉધામા કરે, છોકરાઓ ભણવાને બદલે રખડ્યા કરે. અનંતનું મગજ ફટકે. બૂમબરાડા પાડે. બ્લડ પ્રેશર વધી જાય. પત્ની શાંતિ એને માંડ માંડ શાંત પાડે. તમને કંઈ થશે તો શું થશે અમારા બધાનું ?

અને જે ડર હતો તે સાચો પડીને રહ્યો. અનંતનું બ્લડ પ્રેશર વધી ગયું અને એ અચાનક કોમામાં સરી પડ્યો. આઠ આઠ દિવસથી વેન્ટીલેટર પર રાખ્યો છે, એની તબિયતમાં કોઈ સુધારો દેખાતો નથી. પત્ની શાંતિ અને પુત્ર અમન અનંતનો હાથ પકડીને કંઈક વાતો શરૂ કરે, પણ અનંતને એની કોઈ અસર વર્તાતી નથી. હાલ્યા ચાલ્યા વિના નિર્જીવ જેવો પડી રહ્યો છે. સગાવહાલાં તબિયત જોવાને બહાને આવે, શાંતિને સમજાવે કે ક્યાં સુધી વેન્ટીલેટર પર રાખશો. કેટલો રીબાતો હશે બિચારો ? ડોક્ટરોને કે હોસ્પિટલવાળાને તો બીલનું મીટર ચડાવ્યે રાખવું હોય. તમે લોકો કંઈક તો વિચારો. આમ ને આમ ચાલશે તો ખાલી થઈ જશો. પાછળના પરિવારના ભરણ પોષણનું શું ? કોઈક નિર્ણય પર આવો, ઘરના સાથે મળીને.

શાંતિ નિર્ણય કેવી રીતે લઈ શકે ? જે પતિએ વર્ષોના વર્ષો સુધી પરિવારને પાળ્યો, એની ટ્રીટમેન્ટ નહીં કરવાની ? આશા અમર છે, એના

શ્વાસ બરાબર ચાલે છે, ડોક્ટરે તો કહી દીધું છે કે મેડીકલ લેન્ગ્વેજમાં એ ડેડ છે. એનું બ્રેઇન ડેડ છે. કોઈ જાદુ થઈ જાય તો ? એમનું આયુષ્ય હોય અને કોઈ ચમત્કાર થાય તો ? શાંતિ વિચારે છે કે એમણે ક્યાં કોઈનું બગાડ્યું છે ? ભગવાન અમારી સામે નહીં જુએ. આશા અમર છે, ક્યારેક એને લાગે છે કે જાણે અનંત એને કંઈક કહેવા માંગે છે, પણ બોલી શકતો નથી. એની અંદર કશુંક જાગતું હશે. નાનો ભાઈ વિકાસ તો અઠવાડિયાથી પૂરું જમતો નથી. મૃત્યુંજય જપ કરે છે. એ પોતાનું દુઃખ વ્યક્ત કરી શકતો નથી પણ સૌથી વિશેષ દુઃખી છે. શાંતિ વિચારે છે, આમ ખાલી શ્વાસ ચાલુ હોય એવી જિંદગીનો અર્થ શો ?

સગાવહાલાં એક જ શિખામણ આપે છે. શાંતિ, તારે હૈયું કઠણ કરીને નિર્ણય લેવો પડશે. હવે તારી જવાબદારી છે - કુટુંબ નિભાવવાની.

દીકરાની B.Com.ની final exam છે. બધા અઠવાડિયાથી હોસ્પિટલમાં ખડે પગે ઊભા છે. બધા પ્રાર્થના કરે છે ઇશ્વરને, ભગવાન બચાવી લો અનંતને. પણ બધા ચિંતિત છે, આમ ને આમ કેટલા દિવસ નીકળશે.

અનંત સાથે લગ્ન કરીને શાંતિ આ ઘરમાં આવી, એણે અનંતના પરિવારને પોતાનો પરિવાર સમજી સૌની સારસંભાળ લીધી. પતિનો પડ્યો બોલ ઝીલ્યો. એણે પતિના સ્વભાવને સમજી લીધો - ઓળખી લીધો. પરિસ્થિતિને કારણે એ ઉશ્કેરાઈ જાય છે એટલું જ બાકી એ પ્રેમાળ છે. પત્નીને પોતે દાગીનો અપાવી શકતો નથી, હરવા ફરવા લઈ જઈ શકતો નથી, એનો અજંપો એના મન દૃઢ્યને કોરી ખાય છે. એની સાથેના બીજા મિત્રો હરે ફરે છે. મોજમજા કરે છે. પત્નીની કદર છે એના મનમાં. શાંતિ કદી રાવ કરતી નથી. ફરિયાદ કરતી નથી. કરકસરથી ઘર વ્યવહાર ચલાવે છે. અનંત અકળાય, ત્યારે એને શાંત પાડે છે. બે વર્ષની વાર છે. દીકરો બી. કોમ. થઈ જાય, કમાતો થાય, તમને ટેકો મળશે.

માણસના મનોરથો આભ ઊંચેરા હોય પણ કાળને શું મંજુર હશે ? અચાનક અનંત બિમાર પડ્યો. હોસ્પિટલના ચક્કર શરૂ થઈ ગયા. હોસ્પિટલનું બીલનું મીટર ચડતું જાય છે. માનસિક ટેન્શન, આર્થિક

ટેન્શન. આખી રાત શાંતિ ઊંઘી શકી નહીં. ભગવાન એની અગ્નિપરીક્ષા લઈ રહ્યો છે. શું કરે એક લાચાર અબળા? કેવી રીતે નિર્ણય લઈ શકે? નિર્ણય લેવાનો છે પણ કેવો આકરો? જે પતિ સાથે ચાર ફેરા ફરી એ આ ઘરમાં આવી છે, એના જીવનમરણનો નિર્ણય એણે લેવાનો છે. કદાચ એની આવરદા હોય, અને એ બચી જવાનો હોય તો! જેના શ્વાસ ચાલુ છે એને મરણ તરફ કેવી રીતે ધકેલી દેવાય? અનંત એનું સર્વસ્વ છે, એનું સૌભાગ્ય છે. ભગવાન લાજ રાખજે.

આખી રાત ઊંઘ તો આવવાની જ ક્યાં હતી? એ સવારે હોસ્પિટલ જવા નીકળી. સવારે આઠ વાગે ડોક્ટર રાઉન્ડ પર આવે એ પહેલાં હોસ્પિટલ પહોંચી જવું જરૂરી હતું. શ્રી કૃષ્ણ શરણં મમનો મંત્ર જપતી રહી. એ ઉતાવળે હોસ્પિટલ પહોંચી. સીધી ICUમાં દરવાજામાં દાખલ થતાં જ તેનો શ્વાસ અધ્ધર થઈ ગયો. મોનીટર પર સીધી લીટીઓ જ દેખાઈ રહી હતી. અનંત અનંતની સફરે ઉપડી ચૂક્યો હતો. જે અનંતે તેને જીવતા ચાહી હતી તે અનંતે શાંતિની લાજ રાખી. શાંતિને કડવો નિર્ણય લેવામાંથી બચાવી લીધી હતી.

જીવનકી સફરમાં રાહી, મિલતે હૈ બિછડને કો -

દૂરથી રેડિયો પરથી ગીત સંભળાઈ રહ્યું હતું.

મિલનકે બાદ જુદાઈ - હોતી હૈ - પણ આ તો અચાનક, અણધાર્યું, અકલ્પનીય બની ગયું. અનંત તો નિરાંતે સૂઈ ગયો. માથે સફેદ પછેડી ઓઢીને પણ શાંતિની હવે અગ્નિપરીક્ષા શરૂ થવાની છે. અત્યાર સુધી જીવનમાં અનેક અભાવો વેઠ્યા પણ પતિનો સથવારો હતો. માથે સંપૂર્ણપણે જવાબદારી ન હતી. હવે આગળ કપરા ચઢાણ આવવાના છે. મનમાં ઉદ્વેગ છે પણ હવે શાંતિ ધારણ કરવી જ રહી.

ગુજારે જે શિરે તારે, જગતનો નાથ તે સહેજે

ગણ્યું જે પ્યારું પ્યારાએ, અતિ પ્યારું ગણી લેજે.

અનંત તો અનંતની સફરે ઊપડી ગયો. હવે જે કંઈ છે ફક્ત અકારું જ હશે, આકારું જ હશે. આકરી કસોટી કરી રહ્યો છે ભગવાન, શાંતિની.

કુદરત

કુદરત પાસેથી શું શું શીખવા નથી મળતું? કુદરતથી મહાન ગુરુ કોઈ નથી. એક દિવસ કડકડતી ઠંડી તો બીજે દિવસે બળબળતો તાપ. ઉકળાટ જાણે બદલાતું હવામાન હસ્તરેખાનો ઝટકો. નસીબ ક્યારેય સીધું સપાટ ચાલતું નથી. સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી પોતાની ધરીની આસપાસ ફરતા રહે છે, પોતાની ચાલ મુજબ. એ રીતે હસ્તરેખાઓની ચાલ નિશ્ચિત હોય છે. આપણે ધારીએ એ મુજબ હસ્તરેખાને બદલી શકતા નથી. સંજોગો ક્યારેક અનુકૂળ થાય, ક્યારેક પ્રતિકૂળ થાય. ન જાણ્યું જાનકીનાથે સવારે શું થવાનું છે. ગમે તેટલી ગણતરીપૂર્વકની યોજનાઓ પણ પળવારમાં ધૂળમાં મળી જાય.

રાજ્યાભિષેકનો સુઅવસર વનવાસમાં ફેરવાઈ જાય. લગ્ન જેવો સુમંગલ પ્રસંગ અચાનક માતમમાં બદલાઈ જાય. કાળની ગતિ અકળ છે અને આ ગતિ અકળ છે, એના રહસ્યો ગૂઢ છે એટલે જ તો એ અદ્ભુત છે. અકળને કળવાના પ્રયાસો મિથ્યા સાબિત થાય છે. જ્યોતિષમાં હું માનતી નથી. મારો હાથ કદી જ્યોતિષ સામે ધરતી નથી. મોહક સપનાઓની જાળમાં જાતે ફસાવું નથી. વાસ્તવિક ઉપાય છે. જ્યોતિષ તમને સોનેરી સપનાઓના નજારા દેખાડ્યા કરે. તમે મિથ્યા દીવા સ્વપ્નાઓમાં રાચ્યાં કરો.

આપણા ભાગ્યના ઘડવૈયા આપણે ખુદ છીએ. આપણું ભાગ્ય કોણ બદલી શકવાનું છે? ખુદ આપણા સિવાય? આપણે જ આપણા ભાગ્યવિધાતા! નસીબ તો એને જ ચારી આપે જે પ્રતિકૂળતાને અનુકૂળતામાં બદલાવી જાણે? એનો કીમીયો હાથ

કરવો જોઈએ, તો જ નસીબ આપણી સાથે કદમથી કદમ મિલાવીને ચાલવા માંડે. જેનો આત્મવિશ્વાસ પ્રબળ હોય, તે જ ભાગ્ય સાથે ભાઈબંધી કરી શકે. તું મારી સાથે ચાલે કે ન ચાલે, નસીબ હું તો તારી દોસ્તી કરીને મારી મરજી મુજબ તને અજમાવીને રહીશ. એક પણ ગ્રહ વિરુદ્ધ ન હોવા છતાં બધું વિપરીત બની શકે છે.

મહાન વિભૂતિઓની આત્મકથા વાંચવાથી જીવનબળ પ્રાપ્ત થાય છે. મનની સ્થિરતા, દૃઢતા આવે. વાંચન એ ટાઇમપાસ નથી. સંઘર્ષોની સામે દૃઢતાથી લડવાની હિંમત મળે, અડચણોને દૂર કરી માર્ગ સરળ બનાવવાની સૂઝ સાંપડે, હિંમતભેર લડત આપવાની કળા આવડે. પોતાની આગવી આંતરસૂઝથી માર્ગ શોધતા આવડે. પોતાની કેડી પોતે જ કંડારવાની કળા સિદ્ધ થાય. વાંચન હોય તો જ લેખન આવડે. અને એનાથી મનોપ્રદેશ સમૃદ્ધ બને.

એમ મનાય છે કે આપણા હાથમાં કશું નથી. આપણે સૌ નિયતિના હાથની કઠપૂતળી છીએ. વિધિના લેખ લખાયેલા હોય તે મિથ્યા કરી શકાતા નથી. પણ એ સંપૂર્ણ સત્ય નથી. માણસ ધારે તો વિધાતાના લેખમાં મેખ મારી શકે. પોતાના બુદ્ધિ ચાતુર્ય-પુરુષાર્થ થકી પરિસ્થિતિને મહાત કરી શકે. પંગુમ્ લંઘયતે ગિરિમ્ બેશક એ માટે ઇશ્વરકૃપા જરૂરી છે. પણ જો માણસ હિંમત હારીને હાથ પર હાથ ધરી બેસી રહે તો કંઈ જ થઈ શકે નહીં. ચડો, પડો, પણ કાર્ય કરતા રહો, તો જ બેડો પાર થઈ શકે.

જિંદગી

હું પણ સામાન્ય કક્ષાની માનવ જ છું. સુખ દુઃખના પારાની જેમ ઊર્મિઓમાં ચડઉતાર આવે. પણ એ સમયે સમતાભાવ કેળવી લેવો પડે. અંતરમાં વેદનાની અનુભૂતિઓ જીવનને સ્તબ્ધ કરી દે. મન વિષાદથી ઘેરાઈ જાય. આંખમાંથી આંસુ ઉભરાય પણ મનની લાગણીઓને આંસુ દ્વારા વહાવીને તર્પણ કરવાને બદલે મૌન રહીને શ્રદ્ધા થકી પવિત્રતા જાળવી લેવી પડે. મૌન ધારી લેવું પડે. નીરવતા એ જ શ્રેષ્ઠ ઉપાય. પોતીકી મૂડી જેવા મનને કોઈ પાસે ખોલવું નહીં, સમાજના લોકો ફક્ત બહારનું વાતાવરણ જુએ. આપણા હૃદયના ભાવોને માપી ન શકે, જાણી ન શકે. મન અને ઇચ્છાઓને પારખવા એ અતિ દુષ્કર કાર્ય છે.

સ્વજનોની અંતિમ ક્ષણે - એમને અંતિમ શ્વાસ લેતા આર્દ્ર ભાવે - શાંતિથી જોઈ રહેવું. મનમાં છાતી ફાટ આકંદ ચાલતું હોવા છતાં બહારથી ભાંગી પડવું નહીં. હૃદયમાં જ્યારે વેદનાનો ઝંઝાવાત ફૂંકાતો હોય ત્યારે વેદનાને વાચા આપવાને બદલે મૌન ધારી લેવું. શોક સંતપ્ત હૈયાને સમાધાન સાધી પરિસ્થિતિને સ્વીકારી લેવા સમજાવી દેવું પડે.

ઈશ્વર એક અદ્ભુત સર્જનહાર. ઈશ્વરે કેટલું બધું બક્ષ્યું છે આપણને ! કદી ખૂટે તેમ નથી. અખૂટ ભંડાર ભર્યો છે. પંચતત્વની સૃષ્ટિ. હવા મફત. પાણી મફત. એનો ખજાનો કદી ખૂટે તેમ નથી. કેટલો અજવાસ ભરી દે છે સૂર્યદેવતા જગતભરમાં. સવારે સૂરજના સોનેરી કિરણો ધરતી ઉપર લાલીમા પાથરે અને સાંજે આયમતો સૂરજ. રાત્રે રૂડો રૂપાળો ચાંદલિયા શીતળ ચાંદની પાથરી અંધાર ઘેરી રાતને રૂપલે મઢી દે છે. નાનકડી દીવડી, પ્રકાશ પાથરે છે. આંખ સામેથી અંધારા દૂર કરે છે. દૃષ્ટિ બક્ષે છે. ખૂબસુરત દૃષ્યો માણવા ગમે છે. કાન તલસે છે. મધુર સંગીત સાંભળવા. નીરવ શાંતિમાં પક્ષીનો કલરવ - તમરાનો

તમતમાટ - શાંતિમાં પણ સંગીત રણઝણતું સંભળાય.

લીલીછમ વૃક્ષઘટા - વનરાજી - હરિયાળી પગેથી ઠેકા લઇએ ધરતી ઉપર પગ ટકાવી રાખીએ છીએ. એનું ભાડું ભરવું પડતું નથી. બધું મફતમાં - ધરતી કેટલો ભાર ઝીલી રહી છે? પરિવાર મળે, માતાપિતાની છત્રછાયા મળે. મિત્રોની મીઠી સોગાત મળે. ધીંગામસ્તી - મીઠી હૂંફ - દાના મિત્રો - મળવાનો ઉમળકો જાગે. જિંદગીની સફરમાં હમસફર મળી જાય. દિલચસ્પ દોલત. જિંદગી સુહાના સફર - ખૂંદી વળીએ પહાડો ને ખેડી લઇએ વિશાળ સમંદર. ધસમસતી નદીઓના વેગીલા પ્રવાહમાં તરવાની મજા. કેવી અચરજ ભરી છે, પશુ-પંખી, જળચરોની સૃષ્ટિ? રંગબેરંગી ખજાનો. લાઇફ ઇઝ લાઇટ. હસીએ, રડીએ, લડીએ, ઝઘડીએ - ખામોશી ધારીએ. ગાંઠો બાંધીએ, છોડીએ.

જિંદગીના પ્રવાહમાં વહેતા રહેવાનું છે. તણાઇ જવાનું નથી. જિંદગીના નિર્ણયોનું રીમોટ બીજાના હાથમાં જવા ન દેવાય. અપેક્ષાઓ ઘણી રાખીએ. એક્સપેક્ટેશન કરતાં એક્સપેટન્સને મહત્વ આપીએ. લાઇફમાં ઘણા Problem આવે. જિંદગી એટલે પ્રશ્નપત્ર નથી. એના જવાબો નથી આપણી પાસે, ૩૫ ટકાથી પાસ નથી થઇ જવાનું. જિંદગી એટલે ઉત્તરવહી નથી. હારજીત એ જિંદગીના પાસા છે. આકાશમાં ઊડતી પતંગો આસમાનમાં ઊડે પવનમાં ફાટે.

ધુમ્મસ પથરાઇ જાય. એટલે ચાલવાનું છોડી દેવાનું નથી. શિશુ સહજ કુતુહલતા જીવંત રાખી મુગ્ધતા માણવાની છે. બીકર્મીંગ કરતા બીઇંગ વધુ મહત્વનું છે. જેવી છે તેવી જિંદગીને માણી લઇએ. અનેક તકનું સર્જન ઈશ્વર કરતો રહે છે. ચાન્સ આપતો રહે છે. તકને ઝડપી લેતા શીખીએ. જે ગુમાવ્યું એના દુઃખના રોદણાં રડતા બેસી રહેવા કરતાં શું શું મેળવવું છે. એટલે ઓછામાં ઓછી ભૂલો. તો વધુમાં વધુ સફળતા. પછડાટ ખાઇ ખાઇને ઘડાતા જઇએ. જગત કંઈ પપેટ નથી કે આપણા ઇશારે ચાલે. આપણે જ પપેટ છીએ. કોઈ અકળ અગોચર તત્ત્વ આંગળીઓના ટેરવે આપણને નચાવે છે.

પરિવર્તન

આ સૃષ્ટિમાં કશું જ સ્થિર નથી. અવિચળ નથી. આકાશમાં અવિચળ લાગતા ચાંદા સૂરજ પણ સ્થિર નથી. સૂર્ય પૂર્વમાં ઊગે, પશ્ચિમ તરફ ઢળતો જાય, ઢળતો જાય, પશ્ચિમમાં આથમી જાય. ફરી પૂર્વમાં ઊગે - ઊગવામાં પણ બદલાવ, ઉત્તરાયણ અને દક્ષિણાયન. પૃથ્વી દેખાય સ્થિર એ પણ એની ધરીની આસપાસ, સૂર્યની આસપાસ સતત ફરતી રહે છે. આ બધા સતત ગતિમાન રહે છે. સાગર સદા ધૂધવતો રહે, ભરતી આવે, ઓટ આવે. એક વૃક્ષ વાવીએ, બીજમાંથી એ વટવૃક્ષ બની જાય, એની જગ્યાએ એ સ્થિર રહે પણ એનો વિકાસ થતો રહે, એના મૂળ ઊંડા ઉતર્યા કરે, એનું થડ ડાળીઓ આકાશ તરફ વધતું રહે. ગંગોત્રીમાંથી નીકળેલી ગંગા સાગર ભણી અવિરત વહેતી રહે. જ્યાં જળ હતું ત્યાં સ્થળ થઇ જાય.

આમ કુદરતમાં પરિવર્તનની પ્રક્રિયા સતત ચાલતી રહે છે, ચાલતી રહે છે. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થઇ. જળચર, સ્થળચર, ખેચર, સરિસૃપ - વનસ્પતિ, પશુ પંખી, વાનર અને માનવ એમ ઉત્ક્રાંતિનો ક્રમ સતત ચાલુ જ રહે છે. આ દેશમાં આર્યો આવ્યા, શક, હૂણ આવ્યા, મુસલમાનો આવ્યા, અંગ્રેજો આવ્યા. સંસ્કૃતિ વિકસતી ગઇ, વિકસતી ગઇ.

આપણા બાપદાદા કચ્છ, કાઠિયાવાડથી મુંબઇ આવ્યા, દેશ પરદેશ ગયા, આફ્રિકા, રંગુન ગયા. આપણા સંતાનો અમેરિકા, ઓસ્ટ્રેલિયા જઇ રહ્યા છે. સતત પરિવર્તન ચાલુ જ રહે છે. ગાડાવાટ ગઇ, ટ્રેઇનો આવી, ટ્રામ ગઇ, બસો આવી, મેટ્રો આવી, વિમાનો આવ્યા, સ્પેસ સુધી માનવ પહોંચી ગયો. ટેલીફોન આવ્યા, તાર ગયા, કોમ્પ્યુટર આવ્યા, મોબાઇલ આવ્યા. આમ યાતાયાત કે કોમ્પ્યુનિકેશનનાં ક્ષેત્રમાં ધરખમ વિકાસ ચાલુ જ છે. ટેકનોલોજીના વિકાસને કારણે સમાજજીવનમાં ફેરફાર થતા જ રહ્યાં છે.

ઘરમાં, કુટુંબમાં, સમાજમાં, દેશમાં, જીવનપદ્ધતિમાં, રહેણી કરણીમાં, રીતરિવાજોમાં પરિવર્તન આવ્યા જ કરે છે. ધૂંઘટ ગયા, સાડી ગઈ, ડ્રેસ સલવાર કુર્તી પહેરતી થઈ ગઈ સ્ત્રીઓ. પુરુષોની પાઘડી - ધોતી ગયા. એક જમાનામાં દીકરીને દૂધ પીતી કરાતી. સ્ત્રીગર્ભની ભ્રૂણહત્યા થતી. દીકરી ને ગાય દોરે ત્યાં જાય. સ્ત્રી ઘરની દાસી ગણાતી. સ્ત્રી શિક્ષણ વધ્યું.

સ્ત્રી પુરુષ સમોવડી બની, એનું સામર્થ્ય, એની શક્તિની એને પિછાણ થઈ. આજે જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં સ્ત્રી અગ્રેસર બની છે. માબાપની પસંદગી પ્રમાણે પરાણે પરણવું પડતું હતું. આજે એ પોતાની જિંદગી કારકિર્દી પોતાની રીતે ઘડે છે. સ્વતંત્ર વિચારસરણી વિકસી છે.

દાદા હો દીકરી, વાગડમાં નવ દેજો રે સહી,

વાગડની વઢિયારી સાસુ દોઢલી રે.

ઓશિકે ઇંદોણી મારે, પાંગતિયે સિંચણીયું રે સહી.

હવે ઇંદોણી કે પાંગત કે સિંચણીયું શબ્દનો અર્થ પણ કોઈ જાણતું નથી. પનઘટ પાણી ભરવા જવાનું નથી, સાસુનો ત્રાસ કોઈ વેઠતું નથી.

પરદેશગમન કરનારાને ન્યાત બહાર મૂકાતા. સતી થવાનો રિવાજ, વૈધવ્ય પાળવાનું, ઘુંઘટ કાઢવાના રિવાજો ગયા. સંયુક્ત કુટુંબમાં વ્યક્તિત્વ ગૂંગળાઈ જતું, આજે વિભક્ત કુટુંબો થઈ ગયા. કોઈ કોઈની સાડીબારી સાંખતું નથી.

વર્ષોના વર્ષો સુધી મારું ઘર, મારો સમાજ, મારું વર્તન - મારું ગામ - એકઠાં જીવન જીવાતું. આજે સવારે મુંબઈમાં બ્રેકફાસ્ટ, દૂબઈમાં લંચ, અમેરિકામાં ડીનર, એટલી ઝડપે જેટયુગ આગળ વધી રહ્યો છે.

લગ્નમાં ગીત ગવાતું. પિયર લગ્ન છે. ભાઈ કંકોત્રી આપવા બહેનને ઘેર આવે છે. બહેન ગાય છે. ‘વીરા રે તને ઝબલે ને ટોપીયે દીઠો કે ખેસ પાઘડીએ કે વીરને ના ઓળખ્યો.’

વર્ષોના વર્ષો સુધી પિયરના ઝાડવા જેને જોવા મળતા ન હતા.

તેવી પરદેશ પરણાવેલી દીકરીની વ્યથા કેવી હશે ? આજે જમાનો બદલાયો છે. દીકરીને દાયજામાં રૂપિયા નહીં પણ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. દીકરી જાતે રળી શકે છે. જમાઈ દીકરા જેવો થઈ રહે છે. દીકરીના ઘરનું પાણી ન પીવાય એ બધી જૂની માન્યતાઓમાં બદલાવ આવ્યો છે. દીકરી માબાપનું ઘડપણ પાળે છે. અગ્નિદાહ આપે છે અને પિતૃતર્પણ કરે છે.

સહેલાઈથી પૈસો કમાઈ શકે છે, આજના સંતાનો. પૈસા માટે ભાઈ ભાગ માટે ઝઘડો કોઈને કરવો ગમતો નથી. પરવડતો નથી. સૌ સૌના ભાગનું ભોગવે, ભાગ્યનું ભોગવે. કોઈ કોઈના અંગત જીવનમાં માથું મારતું નથી, મારી શકતું નથી. વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યનો જમાનો છે. માબાપે સંતાનોને ઉછેર્યા, ભણાવ્યા, પરણાવ્યા, પોતે રીટાયર થયા, હવે સંતાનોના સંતાનોનું બેબી સીટીંગ હોશથી પ્રેમથી કરે છે. સાસુ વહુના ઝઘડા, નણંદ ભોજાઈના ઝઘડા ભૂતકાળ બની ગયા છે.

સમાજ એટલે પરસ્પરનું અવલંબન, સંબંધોનું સંગઠન. સંબંધોમાં પરિવર્તન આવવાથી સમાજમાં પરિવર્તન જરૂરી આવે. એક આચાર, એક ધર્મ વગેરેવાળા સમાજમાં પણ થોડા ઊંચનીચ, શ્રીમંત, મધ્યમ, ગરીબ એવા વર્ગભેદ રહેવાના. ચડતી ઉતરતી ભાંજણી તો સદાકાળ રહેવાની.

પ્રત્યેક સમાજના, ગામના રીત રિવાજ નોખા હોઈ શકે. કારણ સમાજના નીતિ-નિયમોના મૂળ ઊંડે સુધી આધ્યાત્મિકતામાં ખૂંપેલા હોય છે. દુન્યવી રીત રિવાજો આર્થિક પરિસ્થિતિ, માનમોભા પ્રમાણે બદલાતા રહેવાના. થોડા ભેદભાવ રહેવાના. કોઈપણ સત્ય સમાજ હંમેશા અનૈતિક વર્તન પ્રત્યે નારાજ રહેવાનો. સમાજ પ્રત્યેની ફરજ, પ્રતિબદ્ધતા બજાવવી જરૂરી છે. દરેક સમાજને પોતપોતાની નોખીનોખી જીવનપદ્ધતિ હોઈ શકે. અમુક કોમમાં વ્યવહાર અમુક નિભાવવા જ પડે. ભારત જેવા વિશ્વના સૌથી મોટા લોકશાહી દેશમાં દરેક કોમ પોતાની અલગ ઓળખાણ ધરાવે, પણ ભારતીય સંસ્કૃતિ

અભિન્ન રહેવાની. દરેક સમાજમાં લોકોની સમજણ, વિચારસરણી લગભગ સરખા હોવાના. દરેક સમાજનું મહાજન હોય, ટ્રસ્ટ હોય, સમાજના નીચલા, ગરીબ વર્ગને મદદ કરવાની ભાવના હોય, શિક્ષણ માટેની સહાયતા કરવામાં આવે. જગત ભલે વિશાળ બનતું જાય છે, પણ આવા નાના નાના સમાજો હજુ પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખે છે. વડીલોમાં જૂની માન્યતાઓ ઘર કરી ગઈ હોય, એ સ્વાભાવિક છે, જે સમાજ સંકોચાયેલો રહે તે ભૂંસાઈ જશે એ નજર અંદાજ કરી ન શકાય. પરિસ્થિતિના બદલાવ સાથે સમાજે પણ પોતપોતાના લગ્નપ્રસંગ, મરણપ્રસંગ, તહેવારોની ઉજવણી વગેરેમાં પરિવર્તન લાવવું જ પડે તો જ સમાજના પ્રવાહને વહેતો રાખી શકાય. આજે દરેક યુગમાં સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે. જેમાં પરિસ્થિતિ અનુસાર બદલાવ લાવવા અનિવાર્ય છે, જે બદલાઈ શકે છે તે જ ટકી શકે છે. Survival of the fittest નો જમાનો છે.

આપણી જીવનશૈલીમાં પરિવર્તન આવ્યું છે, વડીલોની ધીરજ, સ્વસ્થતા આજે દેખાતી નથી. સૌ કોઈ તાણામાં, ઉતાવળમાં, તંગદિલીમાં જીવે છે. ગતિ-ઝડપી બની છે. એ પ્રગતિ છે કે અધોગતિ એ તો ભવિષ્યમાં જણાશે.

પ્રત્યેક સમાજનું આગવું - વિશિષ્ટ લક્ષણ હોય. ગરીબ તવંગરના ભેદ સદાકાળ રહેવાના. ઉચ્ચ બૌદ્ધિક સ્તરના લોકો થોડા અલગ પ્રકૃતિના હોય. આપણા દાદા પરદાદા વર્ષે પંદર-પચીસ હજાર કમાતા. છતાં પૈસા બચાવતા, જમીનો ખરીદતા, દાનધર્મદો કરતા. ઘરમાં પાંચ સાત અન્ય સભ્યો - બહેન - વિધવાઓ, અપંગ, લાચાર વ્યક્તિને આશ્રય આપી શકતા.

આજે આપણા સંતાનો લાખોમાં કમાય છે. એના મોટા ફ્લેટમાં સૌના બેડરૂમ અલગ છે. છતાં એક પણ મહેમાન પરવડતો નથી.

ગામમાં-અડોશપડોશમાં કોઈને ત્યાં લગ્નપ્રસંગ હોય, બિમારી હોય, કે મરણ પ્રસંગ હોય. ભાવનાત્મક જોડાણ હતું. પરસ્પર સહાયરૂપ થતા. માનસિક-આર્થિક સધિયારો મળી જતો. આજે ન્યુક્લીયર ફેમીલી

થતાં અડોશી પડોશી એકબીજાને ન ઓળખે પણ કુટુંબીઓ પણ કોઈને પડખે ઊભા રહેતા નથી. રહેવા ઇચ્છતા નથી. માણસ માણસ વચ્ચે જે લાગણી-ભાવનાના તંતુ જોડાયેલા હતા તે તૂટી ગયા છે. વિશ્વના દેશો એકબીજાની નજીક આવ્યા છે, પણ પરિવાર પડોશીથી માણસ દૂર થતો જાય છે.

ટેકેનોલોજીનો જમાનો છે. માણસ વર્કિંગ મશીન બની ગયો છે. સતત પ્રવૃત્તિશીલ રહો. જો ટકી રહેવું હોય તો.

શ્રીમંત-ગરીબ, બુદ્ધિમાન ભોટ. એવા વર્ગો પાડવાને બદલે - નૈતિકતા, પવિત્રતા, નિર્દોષતાને મહત્વ આપવું પડે. સમાજના નીચલા સ્તર સુધી તમામ સુખ - સુવિધા- સગવડો પહોંચાડવા પડે.

સૌ ઇચ્છે છે કે સમાજ સુખી થાય, સમૃદ્ધ થાય. એના રીત રિવાજો સુધારવા જોઈએ. બધા બીજાને દોષ આપે છે. આપણે પણ એ જ સુધારણાની, પરિવર્તનની પહેલ આપણા તરફથી જ કરીએ તો જ સમાજનો ઉત્કર્ષ સાધી શકાશે, સમૃદ્ધ સમાજો થકી જ રાષ્ટ્રનું ભવિષ્ય ઉજ્જવળ બની શકશે. બદલાવ નહીં સ્વીકારીએ તો ખાબોચિયાની જેમ ગંધાઈ જઈશું. સમાજ એટલે વહેતી ધારા. એના પ્રવાહની સાથે વહેતા રહીએ તો જ નિર્મળતા આવશે.

ભરવસંતે

સંબંધોની વેલને પાંગરવા દેવી હોય તો એને સતત સ્નેહજળનું સીંચન કરતા રહેવું પડે. સંબંધો હંમેશા નાજુક હોય છે. એની નજાકતને જાળવી રાખવી હોય તો એથી યે અદકેરી નજાકતથી એને પુષ્ટ કરતા રહેવું પડે, નહીં તો એ મૂરઝાઈ જાય.

એનું નામ સ્નેહા, મારી બાલ્યસખી, મારાથી એક વર્ષ નાની. સાથે ને સાથે જ હોઈએ, જ્યાં જઈએ ત્યાં. ખૂબ હસમુખ, એનું મોઢું મલક મલક થયા જ કરતું હોય. ચબર ચબર બોલ્યા જ કરે, અને હાસ્યના ફૂલડાં વેર્યા કરે એને બોલતી બંધ કરી શકાય નહીં. તેથી અમે સ્ટેચ્યુ કહી દઈએ એને એ સ્થિર થઈ જાય, પણ એક જ મિનીટ માટે. પછી હસી પડે અને કહી દે કે સોરી, મારાથી ચૂપ નહીં રહેવાય. સ્ટેચ્યુનો નિયમ તોડવા જે સજા કરવી હોય તે કરો પણ ચૂપ રહેવાની સજા તો નહીં સજા નહીં જ, ભણવામાં મારા જેટલી જ હોંશિયાર, યાદશક્તિ કદાચ મારાથી યે વધારે તેજ હશે. અમે કોલેજમાં બી.એ.ના છેલ્લા વર્ષમાં હતા. અચાનક એના વર્તનમાં, વાતચીતમાં ફરક દેખાવા માંડ્યો. એ ગંભીર બની ગઈ. અમે મૂંઝાઈએ, પૂછીએ, પણ એ પરાણે હસતી હોય એમ જવાબ આપી દે, કંઈ નથી. હૈયાના દ્વાર બીડી દીધા સાથે હોઠ પણ. હસતી, રમતી, ખેલતી સ્નેહા જાણે મૂઢ બની ગઈ.

અચાનક એક દિવસ એ પોતાના લગ્નની કંકોતરી આપવા આવી. મને ભેટી પડી, તું જરૂરથી આવજે મારા લગ્નમાં - ખૂબ ધામધૂમથી થવાના છે. તારા વિના હું લગ્નમંડપમાં નહીં બેસું. મેં એને હા તો પાડી, પાડવી જ પડે તેમ હતું. એને અને મને બંનેને ખબર હતી કે એના લગ્નની તારીખે અમારી પરીક્ષાનું છેલ્લું પેપર હતું. આ તો ફાઇનલ પરીક્ષા હતી. અમે બંને ભેટ્યા - વિષાદભર્યા ચહેરે એ દોડી ગઈ, પાછું વળીને જોયું પણ નહીં. બંનેની આંખમાં ઝળઝળિયાં હતાં.

પરીક્ષા પૂરી થઈ ગઈ. એ પગફેરાની રીત માટે એક દિવસ માટે પિયર આવવાની હતી. મને ખાસ આગ્રહ કરી બોલાવી હતી. અમે બંને ભેટી પડ્યા. આખો દિવસ ખૂબ ખૂબ વાતો કરી. એના વરની, હનીમૂનની, સાસરિયાની, બહુ ખુશ હોય એવો દેખાડો કરે છે, એવું કોણ જાણે મને લાગ્યા કરે. હાસ્યની પાછળ આંસુ છુપાવી રહી છે એવું અનુભવ્યા કર્યું. કદાચ અમારા બધાનો, પિયરનો સાથ છૂટી ગયો એનું દુઃખ હશે, મેં મારા મનને મનાવી લીધું પછી તો એ જ્યારે પિયર આવે ત્યારે મને મળવા અચૂક આવે. એની આંખોમાં વિષાદ ડોકાતો હોય, કંઈ પૂછવાની હિંમત ન ચાલે. બકબક કરતી કાબર જાણે સૂનમૂન બની ગઈ હોય એમ લાગે. એને હૈયું ઠાલવવું હશે પણ હોઠ હાલે જ નહીં. પૂછું તો કહે, તું બોલ, હું સાંભળ્યા કરું. બહુ બોલવું ગમતું નથી. એ ક્યારેક મોબાઇલ ઉપર SMS મોકલ્યા કરે ધડાધડ. વળી બે ચાર મહિના ચૂપકી. હું કામમાં વ્યસ્ત હોઉં. ક્યારેક બેદરકારી, જવાબ આપી શકું નહીં.

એવું લાગતું કે એની અંદર ગજબનો ખાલીપો આવી ગયો હશે. પીડા વ્યક્ત કરવાનું સામર્થ્ય એ ગુમાવી બેઠી લાગે છે પણ એના હૈયાના કમાડ એણે એવા સજજડ વાસી દીધા હતા કે એના ઝખમને ઉખેળવાની મારામાં હિંમત ન રહી.

ગઈ કાલે મન અસ્વસ્થતા અનુભવવા લાગ્યું. મેં સ્નેહાને ફોન જોડ્યો. આજે તો એને પેટછૂટી વાત કરવા મજબુર કરી દેવી છે. અંદર ને અંદર ક્યાં સુધી ગૂંગળામણ અનુભવ્યા કરશે. એનો ફોન સ્વીચ ઓફ આવ્યા કરે. એના મમ્મી પપ્પા સાથે વાત કરી, એના હાલચાલ પૂછું, એમ વિચારી ત્યાં ફોન જોડ્યો. સ્નેહાની નાની બહેન મુદ્રાએ ફોન ઉપાડ્યો. એ ડૂસકે ડૂસકે રડે, પણ એક અક્ષર બોલી શકી નહીં. કંઈક અજુગતું બની ગયાની શંકા ગઈ. થોડી વાર પછી પાછો ફોન કર્યો. ત્યારે મુદ્રાએ કહ્યું, એ રાક્ષસોએ મારી બહેનને મારી નાંખી, અમને જણાવ્યું પણ નહીં અને ગઈ કાલે એને અગ્નિદાહ દેવાઈ ગયો. બધો વાંક મારા પપ્પાનો - પૈસાવાળું ઘર જોઈ મોહી પડ્યા. લાલચમાં

આવી ગયા. મોટાઈ માર ગઈ. વાંક મારી બહેન સ્નેહાનો પણ - એને પરાણે પરાણાવી દેવામાં આવી. સાસરિયા ત્રાસ આપતા હતા. શા માટે એણે વિરોધ ન કર્યો? શા માટે પોતાનો જીવ ખોયો? કોની ખાનદાની બચાવવા?

સ્નેહાનો કંઈ મધુર હતો, જાણે કોયલ ટહૂકી. એનું પ્રિય ગીત હતું, 'મैं बनकी सिरीया बन बन बोलुं रे.' - એ નરાધમે શંકા કરી એને થોડું સિંદૂર પાછ દીધું. એનો અવાજ બંધ કરી દીધો. હવે મને સમજાયું કે છેલ્લા કેટલાયે સમયથી એનો ફોન કેમ નહોતો આવતો!

એ છેવટ સુધી ચૂપ રહી. અંદર ને અંદર હૈયાસગડીમાં શેકાતી રહી. એને બહુ સમજાવી કે પાછી આવતી રહે, છોડી દે વર, ઘરને પણ કદાચ એના મનમાં એમ હશે કે હું આવું પગલું ભરું તો મારી બહેનનો હાથ કોણ ઝાલશે. જાણે જાતબલિદાન આપવા એ કૃતનિશ્ચયી બની ગઈ. એણે મોકળે મને વાતચીત કરી હોત તો. ઘણા રસ્તા નીકળી શક્યા હોત. એની પીડા હળવી થઈ હોત એને બચાવી શકાઈ હોત. સ્નેહા ગઈ. એના સ્નેહજળનું ઝરણું સૂકાઈ ગયું, અને અમારા સંબંધોની નાજુક વેલ અકાળે મૂરઝાઈ ગઈ. નાજુક જૂઠું જેવી સ્નેહા ભરવસંતે કરમાઈ ગઈ.

પરચો

અમારા વિનોદકાકા ભારે રમુજી. ક્યારેય એમના મોઢા ઉપર કંટાળાનો ભાવ ન દેખાય. અત્યંત પ્રેમાળ. નાના સાથે નાના, મોટા સાથે મોટા. કોઈ કંઈપણ કામ ચીંધે, ચોક્કસપણે કરી આપે. કામમાં ક્યારેય વિલંબ થઈ જાય, પૂછીએ કે ભૂલી ગયા કાકા? કાકાનો જવાબ તૈયાર જ હોય, એમ કંઈ થોડો ભૂલી જાઉં? એક બે દિવસમાં કામ થઈ જ જશે. એમને કામ સોંપ્યું એટલે હૈયાધારણ રહે કે કામ થવાનું. એમની યાદશક્તિ ગજબની. બધું મોઢે યાદ હોય. હિસાબ કિતાબ મોઢે. વ્યવહારની વાતો ચોક્કસપણે યાદ હોય. પરિવારના સભ્યો, મિત્રોની જન્મતારીખ, યાદ હોય, અચૂક ફોન કરે, 'હેપી બર્થ ડે' કહી વીશ કરે. ચોકક્સને ચાર છે વિનોદકાકા. ઘરની દરેક વ્યક્તિની ફરમાયશ યાદ હોય અને લઈ આવે જ. એમની વ્યવસ્થાશક્તિ ગજબની, ગોઠવણ ગજબની. કયા કબાટના કયા ખાનામાં કંઈ ચીજ મૂકેલી છે એ પાક્કું યાદ હોય. એમનું માસ્ટરમાઈન્ડ તેથી બધા કહે કે અમને યાદ કરાવજો.

વિનોદકાકા એટલે જાણે ન્યાતના ગોર. ન્યાતની દરેક વ્યક્તિને નામથી ઓળખે, એમના બાપદાદા, ખાનદાનીને ઓળખે, એમના સંતાનોને પણ ઓળખે. તેથી કોઈના યે સગાઈ-સગપણની વાત ચાલે, વિનોદકાકાની સલાહ લેવાય. વિનોદકાકા નિઃસ્વાર્થભાવે આવા સંબંધો બાંધવામાં મદદરૂપ થાય. ન્યાતમાં, મિત્રવર્તુળમાં કોની આર્થિક પરિસ્થિતિ ખરાબ છે એની ખબર રાખે. પૈસાવાળા પાસેથી મદદ મેળવે, પોતાનું ઉમેરે. લોકોના દુઃખ હળવા કરે.

સંતાનોએ એમની પંચોત્તેરમી વર્ષગાંઠ ધામધૂમથી ઉજવી, બે મહિનામાં મંગળાકાકી ગુજરી ગયા. વિનોદકાકાને એનો બહુ ઊંડો આઘાત લાગ્યો. વીસ વર્ષની ઉંમરે પરણેલા. પંચાવન વર્ષનો ઘરવાસ

રહ્યો. મંગળાકાકી એમની બધી સગવડ સાચવી લેતા, કાકાથી યે ચાર ચાસણી ચડે એવા હતા ચોક્કસ મંગળાકાકી. ઘરનો દોર હાથમાં રાખતા, ત્રણ પુત્ર, ત્રણ પુત્રવધૂઓ અને છોકરાઓ, ઘરમાં મંગળાકાકીનું ચલણ. રસોઈ બનાવવાથી માંડી લગ્નપ્રસંગે કોઈને ત્યાં કેટલો વ્યવહાર કરવો એ બધી સૂચનાઓ કાકી આપે. વહુ, દીકરી, કે ત્રણે દીકરાઓ, કોઈમાં ભેદભાવ ન રાખે, બધા માટે બધું સરખા ભાગે વહેંચે. વહુઓને માથે કોઈ ભાર નહીં. છૂટેછૂટા ફરે. સાસુજી મરી ગયા પછી વહુઓ વચ્ચે કચકચ ચાલી. ઘરકામ કે વ્યવહાર, કશું માથે પડેલું નહીં. સાસુ બેઠા છે ને! જવાબદારી ઉઠાવવાની ન હતી. સાસુ હતા, ઘરવ્યવહાર વ્યવસ્થિત ચાલતો હતો.

હવે બધાને આકરું પડવા લાગ્યું. ઘર ચલાવવું એટલે કેટલે વીસે સો થાય એ સમજાયું. પણ હવે આકરું લાગે છે. વિનોદકાકાને તો ક્યારેય વહુઓ સાથે વ્યવહાર થયો જ ન હતો. હવે વહુઓ સાથે પનારો પડ્યો. આકરું લાગે છે પણ શું કરે? એકલા પડી ગયા, લાચાર બની ગયા. મંગળાકાકી હતા, વગર કલ્હે, વગર માંગ્યે, એમની જીવન જરૂરિયાતો પૂરી પાડી દેતા. કાકા રૂઆબ છાંટતા - માંગી વસ્તુ ન મળે, ઘાંટો પાડતા, હવે કોના ઉપર રોફ કરે? સાસુની આમન્યા હતી, હવે છૂટોદોર મળી ગયો વહુઓને.

દીકરાઓ-વહુઓ વારાફરતી અલગ થઈ ગયા. બુદ્ધિ સસરા ઘરમાં આડા આવે છે, એવું લાગવા માંડ્યું. કાકાનું સ્વમાન સચવાતું નથી, તેથી એમનું દિલ ઘવાય છે. હવે કંઈક ને કંઈક ભૂલી જ જવાય છે. નવરા પડેલા બાપુજીને દીકરાઓ બેંકનું, પોસ્ટ ઓફિસનું કામ સોંપે, બાપુજીના મગજમાં અસ્વસ્થતા વધતી જાય. કોઈ કામ બરાબર થાય નહીં. લાઇટના, ટેલીફોનના બીલો ભરવાનું ભૂલાઈ જાય, બેંકમાં ચેક ભરવાનું ભૂલાઈ જાય. વહુઓ શાકભાજી લાવવાનું કહે, બાપુજી ભૂલી જાય. આજે તો ભારે થઈ ગઈ. ટીકું લેવા નિશાળે જવાનું વહુએ સોંપ્યું હતું, દાદા ભૂલી ગયા. ટીકું રડી રડીને થાકી ગયો. છેલ્લે સ્કૂલનો પટાવાળો ટીકુંને ઘરે મૂકી ગયો. આવી બેદરકારી કેવી રીતે ચલાવી

લેવાય? આપણાથી એક જરા અમથી ભૂલ થતી, બાપુજી વઢી નાંખતા. બાપુજીને અલગાઇમર થયો છે. ભૂલી જવાનો રોગ થયો છે એ કોણ સમજવા તૈયાર હતું? હવે વહુઓ-દીકરાઓએ સામો મોરચો માંડ્યો. દાદાજી કોઈ કામ સોંપે - કહી દેવાનું કે 'ભૂલી ગયા' દીકરાઓને માબાપે શીખવાડી દીધું.

વિનોદકાકા મકાનના દાદરા ચડઉતર કરી શકતા નથી. દવા મંગાવે, વહુ જ જવાબ આપી દે, છોકરું છે, ભૂલી ગયું હશે. એક દિવસ દવા નહીં ખાઓ તો કંઈ મરી જવાના નથી. ઘરમાં જેની હાક વાગતી હતી તે વિનોદકાકાની હવે સૌ અવગણના કરતા થઈ ગયા છે. ખિસ્સાખરચી માટે પૈસા જોઈતા હોય, દીકરાને ચેક આપી કહ્યું, પૈસા છોડાવી આવજે બેંકમાંથી. દીકરાને અઠવાડિયા સુધી ટાઇમ મળ્યો નહીં. પૂછ્યું તો કહે, ભૂલી ગયો, તમે બધું ભૂલી જાઓ છો ને એ રીતે -

એમને કંઈ ખાવાનું મન થાય, વહુને કહે, ભાણું પીરસાય, પૂછે તો વહુ જવાબ આપી દે, હું ભૂલી જ ગઈ. ચલાવી લ્યો એના વિના.

વિનોદકાકા સમજી ગયા કે હવે દીકરા-વહુઓને મારામાં રસ રહ્યો નથી. રસ છે ફક્ત વારસામાં મેળવવાની મિલકતમાં. મોટો દીકરો અને એની વહુ રોજ યાદ કરાવે છે. વીલ બનાવો. તમારા પછી મિલકત માટે પ્રોબેટ લેવો પડશે. સ્ટેમ્પ ડ્યુટી ભરવી પડશે. વકીલોનો ખર્ચ થશે. કાગળિયા તૈયાર કરાવી લીધા છે, વકીલ પાસે, સહી કરી આપો. દબાણ વધતું જાય છે. વિનોદકાકા મૂંઝાયા કરે છે. ઘરમાં પોતે મોભી હતા. હવે એમનું સ્થાન ઉતરી ગયું છે. છોકરાઓને ખબર છે, બાપા પીળું પાન છે, ક્યારે ખરી પડે, કહેવાય નહીં. બાપાના મોતનો ઇંતેજાર કરી રહ્યા છે સૌ.

સૌ વારેવારે બાપાને વીલની વાતની યાદ દેવરાવે. બાપા એટલી જ સ્વાભાવિકતાથી જવાબ આપે, ભૂલી ગયો.

વહુને કહ્યું હોય કે આજે પેટમાં ગરબડ છે. ભાખરી ચવાતી નથી. બ્રેડથી ગેસ થાય છે. સાદી ખીચડી બનાવજો. છતાં ભાણામાં ભાખરી જ પીરસાય, પૂછે તો જવાબ મળી જાય, ભૂલી જવાયું. દીકરાને કહ્યું

બામની બાટલી લાવી આપજે. ચશ્માના કાચ તૂટી ગયા છે. નવા નંખાવી લાવ. એ જ જવાબ મળે, ભૂલી ગયો. બેસી રહો ને, તમારે છાપા વાંચીને શું કામ છે? વિનોદકાકા મન મારીને બેસી રહે છે, કંઈ નહીં રહેવા ઘર છે, વસ્તાર છે. પારકા થોડા છે?

વિનોદકાકા મરણપથારીએ હતા. દીકરાઓએ બહુ પૂછ્યું પણ જવાબ આપ્યો નહીં. કાકા મરી ગયા. બારમાને દિવસે કાકાના એક મિત્ર રસિકભાઈ ઘરે આવ્યા. બધા ભાઈઓને એકત્ર કરી કહ્યું કે તમારા બાપાનું વીલ મારી પાસે છે. રસિકભાઈએ વીલ વાંચ્યું. વીલમાં ગામની સંસ્થાઓના નામ હતા. એકે દીકરાને નામે કશું પણ નહીં. મોટો છંછેડાયો, આમાં અમારા એકે ભાઈનું નામ કેમ નથી? અમને કેમ કશું આપ્યું નથી. બાપાની મિલકત ઉપર અમારો હક હોય.

રસિકભાઈએ ઠંડે કલેજે જવાબ આપ્યો. વિનોદને પાછલી ઉમરે અલ્લાઈમર થયું હતું. યાદશક્તિ રહી જ નહોતી. તેથી કદાચ તમારા બધાના નામ ભૂલાઈ ગયા હશે!

છોકરાઓ સાનમાં સમજી ગયા. બાપાએ tit for tat કરી લીધું. જેવા સાથે તેવા થઈ પરચો બતાવી દીધો.

રામ રતન ધન પાયો

અમારો જીગરી દોસ્ત વિશાલ. દર શનિવારે ચોપાટીની કે નરીમાન પોઇન્ટની પાળ ઉપર અમે ચાર પાંચ દોસ્ત મળીએ. અલકમલકની વાતો કરીએ - ઓફિસની, ઘરની, સમાજની, રાજકારણની. મોટે ભાગે વાતનો દોર વિશાલના હાથમાં રહે. એનું વાંચન જબરદસ્ત. ટી. વી. પરના ન્યુઝ જુએ. છાપાનો એકેએક અક્ષર વાંચે. પૈસા ખર્ચ્યા છે તો વસુલ કરી લેવાના. સચીન તેંડુલકરે આમ રમવું જોઇતું હતું - નરેન્દ્ર મોદીએ આમ કરવું જોઇએ. નાણાપ્રધાને નોટબંધી આવી રીતે કરવી જોઇતી હતી. સુપ્રીમ કોર્ટનું અમુક જજમેંટ ખોટું છે. પાકિસ્તાનને કચડી નાંખવું જોઇએ. ટ્રમ્પ બહુ મોટી ભૂલ કરી રહ્યો છે. દરેક ક્ષેત્રમાં પોતાના વિચારોનું પ્રદર્શન કરે. જાણે દેશ અને દુનિયા - સૌએ એની સલાહ લઇને ચાલવું જોઇએ. જાણે દુનિયા આખાની ચિંતા એને માથે. બધો બોજ એ જાતે માથે ઊંચકીને ફરતો હોય. આપણે તો ભાઈ સાચેસાચું કહેવાવાળા માણસ. ખોટું લાગે તે ઘેર જઈ બે રોટલી વધારે ખાય.

આખો વખત પ્રામાણિકતા અને નિખાલસતાની વાતો કરે. પોતાનું વર્તન બિલોરી કાચ જેવું પારદર્શક, દૂધે ધોયેલું અને બીજા બધા સગવડિયા છે એવું એનું માનવું. વગર પૂછ્યે બીજાને સલાહ આપવા બેસી જાય. કોઇને ક્યારેક ખોટું લાગી જાય એની પરવા પણ નહીં. પરિણામે વર્ષોથી જળવાઈ રહેલા સંબંધો વણસી જાય. કોઇને કહેતા નહીં, કહી કહી એકબીજાની વાત એકબીજાને પહોંચાડી દે. જાણે મીડીયા - પ્રચારક, પ્રસારક - અમે બધા મિત્રો એની પ્રકૃતિને જાણીએ. એની વાતોને બહુ મહત્ત્વ ન આપીએ. ઠીક બે ઘડી મળીને ગપાટા મારીએ, જરા હળવા થઈ જઈએ. પણ વિશાલ પોતાની જાતને એવી રીતે રજૂ કરે કે જાણે શકટનો ભાર જેમ શ્વાન તાણે. પ્રત્યેક વ્યવહારને

એ પોતાના ત્રાજવાથી તોલે. બધા જ સંબંધોને એ ખરીદ-વેચાણ, નફા-નુકસાનના બજારભાવે મૂલવે. બાપ-બેટાના સંબંધને પણ. દીકરા-વહુને દરરોજ હિસાબ ગણાવે. મેં તમારા બધા માટે કેટકેટલો ભોગ આપ્યો છે? નાની વહુ જરા જબરી છે, એણે બધાની વચ્ચે મોઢે સંભળાવી દીધું. બાપુજી એમાં તમે ઉપકાર થોડો કર્યો છે? તમારી ફરજ હતી ને તમે કર્યું. અમે પણ અમારા સંતાનો માટે એટલું કરીએ જ છીએ ને!

એના જીવનમાં ક્યારેય સંતોષ નથી, ધરવ નથી. તમારા બધાં કરતાં હું ગણતરીબાજ. તમારા બધાને ત્યાં ટોચેટા ગાડી આવી ગઈ, મારે ત્યાં હજુ ફીયાટના વાંધા છે. સાલું મારું નસીબ કાયમ બે ડગલાં પાછળ જ રહી જાય છે. બાકી મારે ત્યાં મર્સીડીઝ ગાડી હોવી જોઈતી હતી. એ બધાની સાથે પોતાની સરખામણી કર્યા કરે. દુનિયામાં એને અન્યાય થયો છે, એવું ગાતો ફરે. દુનિયા આખીનો ભાર લઈને ફરે એ ક્યારેય હળવાશ અનુભવી શકે નહીં. બસ જ્યારે પૂછો ત્યારે એક જવાબ હોય - ચાર, ચાસ લેવાની યે ફુરસદ નથી. કાજી દુબલે ક્યું તો કહે, સારે ગાંવકી ફિકર. પોતાની જાત સાથે કેવી રીતે રહેવું, સહજતાથી કેવી રીતે જીવવું એ શીખ્યો જ નથી. કંઈક ને કંઈક મેળવતા રહેવું છે, જિંદગીની પ્રત્યેક પળે - દરેક તબક્કે તમે સોદાબાજી કરતા રહો તમે દુઃખી જ થતા રહેશો. સુખ સગવડની વાંછના કરીએ, એ મળી જાય એટલે બીજી ઉપાધિ શરૂ થાય. ગાડી આવી, ડ્રાઇવરના ધાંધિયા થાય, પાર્કીંગની તકલીફ, પેટ્રોલના ભાવ, રીપેરીંગ - દસ જાતની તકલીફ શરૂ થઈ જાય. ગાડી માટેની વર્ષોની જે ઝંખના હતી, તે હવે સુખરૂપને બદલે દુઃખરૂપ બની જાય. દીકરો પરણાવવાની, ઘરમાં વહુ લાવવાની વર્ષોની ઝંખના હોય. હરખને હિલોળે વહુરાણીને પોખીએ અને એ ઝઘડાખોર નીકળે તો? સુખ હાથવગું થતું જ નથી. કાયમ છેતરામણી કરી જાય.

તો પછી સુખી થવા કરવું શું? ગણતરી - લેખાંજોખાં કરવાનું માંડી વાળવું. કુદરત પાસેથી ઘણું શીખી શકીએ. એક વૃક્ષ લીલુંછમ

છે એની ડાળખીઓ ઉપર લીલાછમ પર્ણો લહેરાતા હોય છે. કુમળો કે આકરો તડકો વૃક્ષ ખમી ખાય છે અને લોકોને છાંયડો આપે છે. ડાળી ડાળખાં હલે છે, પણ વૃક્ષનું થડ તો જાણે સ્થિતપ્રજ્ઞ. સાક્ષીભાવે જોયા કરે, ચાહે પાનખરમાં એ બોલું બની જાય. પર્ણો ખરી જાય, ભલે એના ફળફૂલ લોકો તોડી જાય. એ કદી ફરિયાદ કરતું નથી કે એને કેટલું બધું ગુમાવવું પડે છે? ઝાડ ઉપર પક્ષીઓ માળો બાંધે, ઊડી જાય, એને કશું સ્પર્શતું નથી. જગત સાથેના સંબંધોને માણસ ગણતરીપૂર્વક બાંધી રાખવા માંગે છે. એ પોતાના જ લાભનો વિચાર કરે, પરિણામે એની વિચારસરણી અને આચારમાં આભ જમીનનો તફાવત રહી જાય છે. જે વસ્તુ કે વ્યક્તિ પોતાનો અંગત સ્વાર્થ છોડી પરહિતની દૃષ્ટિએ વિચારે તે ક્યારેય દુઃખી થઈ શકે નહીં. જે કંઈ મળ્યું છે તેનો સંતોષ રહેવાનો તેને. કોઈપણ કાર્ય શરૂ કરતા પહેલાં તેને માટે વિચાર કરવો જરૂરી છે. યોગ્ય આયોજન કરાય તો કાર્ય સફળ થાય. પણ હું સમાજ સેવા કરીશ, મને માનપાન મળશે. સેવા કરવાથી મેવા મળશે. પદવી, હોદ્દો મળશે, એવી ગણતરી માંડીએ તો એને સેવા ન કહેવાય. એ તો વ્યાપાર થયો કહેવાય.

વિશાલની પાસે આજે ગાડી છે. જીવનવ્યવહાર ચલાવવા ઉપરાંત સારું એવું ધન પણ છે. દુન્યવી સુખો મેળવ્યા પછી યે એને ખાલીપો વર્તાય છે. આ ખાલીપો એટલે ભાવના, પરમાત્માના સ્પર્શનો અભાવ. દરેક કર્મ કરતી વખતે એના ફળનો વિચાર કરવો એ નરી મૂર્ખાઈ છે. કારણ આજે તમે આટાપાટા રમીને અન્યને ખુરશી પરથી ઉઠાડશો. સંબંધો, સંપત્તિ, પ્રતિષ્ઠા મેળવવી આપણને ગમે, મેળવેલું ખોઈ પણ શકાય, પણ સુખ પામવું એ અલગ વાત છે. જે પામ્યા હોઈએ એનાથી એટલો આત્મસંતોષ થાય કે જે કદી ગુમાવાતો નથી. આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ પામવું એ જ તો જીવનની સાર્થકતા છે. પામવું એટલે કોઈ પદાર્થ મેળવવો એવું નથી. પામવું એ એક સિદ્ધિ છે. આત્મસાત્ કરી શકીએ ત્યારે પામ્યા કહેવાઈએ.

મહાવીર, બુદ્ધ બધાએ સંસાર ત્યાગ્યો, એ બધા વર્ષોની તપસ્યા

પછી કંઈક પામ્યા, એટલે બોધિસત્વ કહેવાયા. પામવા માટે પાત્રતા કેળવવી પડે. સંપૂર્ણપણે સમર્પણભાવ પ્રકટે ત્યારે જ કશુંક પામવા મળે. હિમાલયમાં વર્ષો સુધી તપસ્યા કર્યા પછી યે સાધુ પામ્યા વગરના રહી જાય. જ્યારે કબીર, નરસિંહ, પાંડુરંગ વગેરે સંસારમાં રહીને પણ પામી ગયા.

જિંદગી આખી વીતી જાય, જીવનસંધ્યાને આરે આવીએ છતાં યે જિંદગીનો પાર પામી શકાતો નથી. પામવા માટે ઊંડાણ સુધી પહોંચવું પડે. મરજીવા દરિયાના તળ સુધી - ઊંડે ઊંડે ઉતરે છે પછી સાચા મોતી પ્રાપ્ત થાય છે. કિનારે ઊભા રહી છબછબિયાં કરનારા વિશાલ જેવાને શંખલા અને કોડી જ પ્રાપ્ત થાય. મીરાંની ભક્તિ કેટલી નિઃસ્વાર્થ હતી? કેટલું ઊંડાણ હતું એના કૃષ્ણ પ્રત્યેના પ્રેમમાં? ત્યારે એ ગાઈ શકી - ‘પાયોજી મૈને રામ રતન ધન પાયો.’ - એકવાર પામ્યા પછી કંઈ ગુમાવવાનું રહેતું નથી. ખરચે ન ખૂટે - એવું એ અમુલ્ય ધન છે, પ્રભુપ્રેમનું, નિશ દિન બઢત બઢાયો - પછી તો ભક્તિભાવ દિવસે દિવસે વધતો જ રહેવાનો -

કન્યા કેળવણી

એનું નામ મોંઘી. નાનપણમાં - પાંચ વર્ષની ઉંમરે સગાઈ થઈ ગઈ જીવા સાથે. ચૌદ વરસની ઉંમરે આણું વળાવાયું. મોંઘી સાસરે આવી. ઘરમાં કળશી એકનો પરિવાર. સાસુ, વડસાસુ, કાકીજી અને ફોઈજી. મોંઘીનો વર જીવો ખેતરે જાય. ખેતી એમના પરિવારનો ધંધો. સવારથી રાત સુધી કાળી મજૂરી કરે. જીવો ખેતરનાં અને મોંઘી ઘરમાં. બંને ઢોર ઢસરડો કરે. રાત્રે થાકેલો પાકેલો જીવો ખાટલામાં પડે કે એને મોંઘી યાદ આવે. એ જમાનામાં સ્ત્રીનું ભૌતિક શરીર એટલે સુખનું કેન્દ્ર. દિવસ ઘરકામમાં હાડકા ઘસાય અને રાત્રે ખાટલામાં વર સાથે. મોંઘીનું શરીર કંતાવા લાગ્યું. જીણો જીણો તાવ રહે પણ કોણ આરામ કરવા દેવાવાળું હોય? બસ બધા કામના ભૂખ્યા. મોંઘીની દૃઢ્યની સુકોમળ નાજુક ભાવનાનું આ ઘરમાં કોઈ સ્થાન ન હતું. અનેક અરમાનો લઈને સાસરે આવેલી મોંઘીના નસીબમાં ઢસરડો જ ઢસરડો.

મોંઘીના ટેરવામાં કળા - કળાયેલ મોરલા ચીતરે, આભલા ભરે, ચણિયામાં - ઓઢણીમાં - ચંદરવા ને ચાકળા ભરે. પણ કદર કોને? સૌ સ્વાર્થ વૃત્તિઓથી ઘેરાયેલા. સ્ત્રી એટલે ઘર નોકરડી પગાર વગરની. સ્ત્રી એટલે ત્યાગ, સમર્પણ અને સહનશીલતાનો પર્યાય.

જીવો તમાકુ અને હુક્કા ચરસનો બંધાણી. જડબાનું કેન્સર થયું. હવે એ ખેતરે કામ કરવા જઈ શકતો નથી. મોંઘી એની ચાકરી કરે, ઊભે પગે પણ સાસુજી ગાળોની અડબોથ બોલાવે. વાંઝણીએ દીકરો જણ્યો નહીં. વંશવેલો વધાર્યો નહીં. અપશુકનિયાળ છે. મારા દીકરાને ભરખી જવાની છે. કહી બદનામ કરે. એ જમાનામાં પરણાવેલી દીકરીને માબાપ પાછી સંઘરે નહીં. ક્યાં જાય મોંઘી? જીવો મરી ગયો, મોંઘીને ઘરમાંથી કાઢી મૂકી. મોંઘી રડતી કકળતી ઘરબહાર નીકળી ગઈ. આપઘાત કરવા જતી હતી ત્યારે ગામના ઉતાર જેવો રામલો તેની

વહારે આવ્યો. મોંઘીને ઘરે લઈ આવ્યો. ઘરઘરણું કર્યું.

રામલાનું ઘર એટલે બે ઓરડી ખખડધજ. કમાવાના ઠેકાણા નહીં. ગામમાં ધીંગાણું કરી આવે, મારપીટ કરે, પૈસા પડાવે, ગોરખધંધા કરે. મોંઘીએ ઓરડીને લીંપી, ગૂંપી, ચીતર ચીતર્યા, આંગણે તુલસીજી વાવ્યા, બારણે રંગોળી પૂરે. મોંઘીનો પ્યાર મળ્યો, રામલો સુધરવા લાગ્યો. હવે રામલો લઘરવઘર ફરતો નથી. સ્વચ્છ ધોયેલાં કપડાં પહેરે, ટાપટીપ કરીને ગામમાં મોંઘીનો હાથ પકડી નીકળે. સવાર સાંજ મંદિરે આરતી દર્શન કરવા જાય. મોંઘી કામઢી હતી. પોતે કામ કરે, ત્યાં હારે રામલાને લઈ જાય. બે જણની કમાણી, ઘરમાં બરકત થઈ. બે ઓરડા બીજા ઉતાર્યા, પાંચ વરસમાં એક દીકરો અને એક દીકરીની મા બની. રામલા અને મોંઘીનું જીવન રણિયાત બન્યું. કહે છે સ્ત્રી એટલે ઘરતીનો અવતાર. એ રીતે તો ફળ્યા વિના ન રહે.

રામલાને પરિવારમાં એક જ ભાઈ મગનો. મગનો ગામની જુવાનજોધ વીજળી હારે પ્રેમલગ્ન કરી આવ્યો. ભાગમાં એને બે ઓરડી મળી હતી. વીજળી એટલે ચંચળ - ક્યાંય ઠરે નહીં. મગનો તો ભેરવાઈ ગયો, ભોળવાઈ ગયો. બાઈના રૂપ પાછળ ઘેલો. કમાય કમાય ને પેલી ખરચી નાંખે. મોજશોખ અને પટિયા પાડવામાંથી ઊંચી આવે તો ને! મગનાની કેડ તૂટી જાય કામ કરતાં કરતાં પણ બે પૈસા ભેગા ન થાય. માથે દેવું થવા માંડ્યું. વીજળી કહે, ઘર મારા નામે કરી દે તો જ તારી ભેગી રહું. ગામમાં ફજેતી ન થાય માટે મગનાએ વીજળીના નામે ઘર કરી દીધું. રામલો ને મોંઘી વીજળીના પરાક્રમ જાણે, એનો વરણાગિયો સ્વભાવ જાણે. ગરીબની વહુ સૌની ભાભી. ગામમાં કોઈ લટકાળો ભાળે કે એની હારે બે ચાર દિવસ મજા કરી આવે. મગનો ધધડાવે તો એને કઈ અસર ન થાય. ઘર મારા નામે છે, તારે રહેવું હોય તો પડ્યો રૈ ભેગો. નહીં તો થા હાલતો! વીજળીનું જોર વધતું ચાલ્યું. મગનો મૂંઝાય પણ હવે શું કરી શકે? આવ બલા પકડ ગલા જેવું થયું છે. મનનો મૂંઝારો વધતો ચાલ્યો. માંદો પડ્યો. વીજળીને એની ક્યાં પડી હતી? એ તો એને ઊભો સૂકવવા માંગતી હતી. હવે તો એ છડે ચોક કોઈ ચારને ઘરમાં લાવતી થઈ ગઈ. જુવાની છે તો ભોગવી લઉં. હું ઘરના ઢસરડા કરવા

નથી આવી મોંઘીની જેમ. મગનો તાવમાં સડસડે પણ વીજળી તો બહાર ભટક્યા કરે. મોંઘીને ખબર પડી. રામલાને વાત કરી. મગનાને પોતાને ઘેર લઈ આવી. મગનાને સમયસર દવા આપે. સારું ખાવાનું બનાવી ખવડાવે. પાછળના ઓરડામાં મગનાનો ખાટલો મૂકાવ્યો. એક મહિનામાં તો મગનો કડેઘડે થઈ ગયો. હવે રામલો અને મગનો ભેગા મળી કામ કરે છે. મગનો ભાઈના દીકરા દીકરીને રમાડી ખુશ રહે છે. છો ગઈ વીજળી? ભટકી ભટકીને વીજળી માંદી પડી, જીવલેણ રોગ લાગુ પડ્યો ને મરી ગઈ વીજળી. મોંઘીએ પોતાની એક સગી સાથે મગનાના લગ્ન કરાવી આપ્યા. હવે ચારે જણ સાથે રહે છે. અને છોકરાને રમાડે છે. કહે છે ને કે સ્ત્રી એ ઘરનું ઢાંકણ છે.

લગ્નજીવન એટલે વૃત્તિઓની પરિતૃપ્તિ - એકબીજા માટે સાચો પ્રેમ હોય તો ગમે તેટલું દુઃખ વેઠી શકાય. સ્ત્રી પતિ ખાતર પરિવાર ખાતર સૌથી મોટો ત્યાગ કરી શકે. પતિ-પત્ની ભલે બે અંગે જુદા હોય પણ બંનેના આત્મા એક જ હોય. વર પોતાનો થયો, ઘર પોતાનું થયું. એ ગમે તેટલો ભોગ આપે વહુ બની ઘરમાં આવી, એ ઘરના સૌ લોકોને પોતાના ગણી રાખવાને બદલે એ ઘરમાં બધા ઉપર જોડુકમી ચલાવતી થઈ જાય. સાસુ સસરાને ઘરડા ઘરમાં મૂકી આવે. ઘણીને ધાકમાં રાખે. કોઈના યે બે બોલ સાંખે નહીં. વઢકણી વહુને કોણ વતાવે? ઘરના લોકો તોબા તોબા પોકારી જાય. સાસુ સસરા માંદા પડે તો કહી દે નાંખી આવો વખારે - હું કોઈના ઢસરડા કરવાની નથી. જીવતી લાશ જેવા ઘરડાઓને જીવાડીને શો ફાયદો? થવા દો સમશાન ભેગા બાળી આવશું.

જેના ઘરમાં આવી વહુ આવી હોય એ ઘરના વડીલો ક્યાં જાય? ઘણી દબાઈ ગયો હોય. બૈરી પાસે કંઈ ઉપજે નહીં. કોના ભરોસે મૂકે માબાપને? માબાપ સાથે કયે મોઢે વાત કરી શકે?

આજકાલની વહુઓ આવી હોય એવું નથી. ગરીબ, અભણ સ્ત્રીઓ પણ ઘણીને ધાકમાં રાખવા દાદાગીરી કરતી હોય છે. એને રસ હોય છે વરની કમાણીમાં અને ઘરબાર. દાગીના ઉપર કબજો જમાવવામાં. ઘરડા માબાપની પ્રેમભરી માવજત કરવામાં એને રસ નથી. એના હૈયામાં માયા કે દયા જ નથી. એ જાણે છે કે ડોસા ડોસી હવે ખંખેરીને

ઊભા થવાના નથી. ઝટ મરતા યે નથી, ક્યાં સુધી ઊઠ વેઠ કરવી? અત્યાર સુધી વહુ દીકરા ઉપર માબાપની ધાક રહેતી હતી. વહુને દુઃખ દેવામાં આવતું. વહુના જીવતા દીકરાને બીજીવાર પરણાવી દેતી. દીકરો ચૂં ચાં કરી શકતો નહીં. માબાપના હાથમાં સંપૂર્ણ દોર હતો. પરણનારની મરજી કોણ પૂછે? કજોડાં લગ્નો થતાં. ઘરમાં કાયમનો કકળાટ રહેતો. માબાપનો ચડાવ્યો ઘણી બૈરીને ધોલથપાટ કરતા અચકાતો નહીં. બૈરીને બે મીઠાં વેણ કહેવાને બદલે કે એને સહકાર આપવાને બદલે મા પાય એટલું જ પાણી પીતો. સાસુ વહુને ધરાઈને ધાન ખાવા ન દે. વહુ બિચારી ત્રાસથી ફફડ્યા કરે. ઘરની વાત બહાર ન કરાય. વાત બહાર જાય તો મોટાં ખોરડાં વગોવાય. પોતાના જેવા કરમ, દોષ મારા નસીબનો, એમ કહી વહુ ત્રાસ વેઠી લેતી.

કોઈ કોઈ જગ્યાએ જુવાન બાઈમાણસ માબાપને ઘેર જતી. ભાઈ ભાભીને પનારે પડવું એટલે ત્યાં યે ઢસરડો કરવાનો અને ત્રાસ વેઠવો. કોઈ બીજીવર શોધી - ઘરડા બુઢા સાથે પૈસા લઈ પરણાવી દેવાતી. સ્ત્રીનો અવતાર એટલે દુઃખ વેઠવાના. બધા હડહડ કરે. તિરસ્કાર કરે. ચૂપચાપ સહન કર્યા વિના છૂટકો નહીં. કુરિવાજનો ભોગ બની અત્યાચારો વેઠી લેવા પડતાં. કોઈ એની વહારે આવતું નહીં. ઘણી એકની ઉપર બીજી લાવે. ઘરમાં શોક્ય આવે, ઘરને ખૂણે પડી રહેતી જૂની. નવીના માનપાન થાય. ખેતરમાં કે ઘરમાં કામ કરે જૂની. એના બદલામાં માંડ બે ટંકના રોટલા મળે.

આવી જ હાલત સોનાની. સોના હતી સોનાસરખી રૂડી રૂપાળી. ગામડા ગામમાં સાત ચોપડી ભણેલી. નગરશેઠના દીકરાએ એને ફોસલાવી. પૈસો અને સાહ્યબી જોઈ સોના પરણી તો ખરી વિલાસ સાથે. વિલાસ હતો વિલાસી. દરરોજ નવું નવું જોઈએ. એકનું એક બૈરું? રોજ ને રોજ એક જ ડાચું જોવાનું? પૈસા ફેંકે તો શું ન મળે? વિલાસને ચાંદીનો રોગ થયો. સોના ચેતી ગઈ. વિલાસનો ચેપ પોતાને લાગે તો? ઘર છોડીને જવાનો વિચાર આવે. મોટા ખોરડાની આબરૂનો વિચાર આવે. સાથે પોતાની શરીરની ચિંતા થાય, ચેપી રોગનો ડર

લાગે. આ તો મોટું ઘર. કાલે પોતાના ઉપર જ આળ ચોટાડી દે કે તું જ બહારથી રોગ લઈ આવી છે. મરી જવાના વિચાર આવે, મોત આવે તો છૂટું પણ મોત એમ ક્યાં હાથમાં પડ્યું છે? સોનાનો ભાઈ કહે પાછી આવતી રહે, તને બીજે પરણાવશું. સોના ભરજીવાનીમાં હતી, ગમે ત્યાં આછું પાતળું મળી રહે.

પણ સોના ભણેલી હતી. માબાપના ખાનદાનીના સંસ્કાર હતા. સોના કહે, મારા નસીબમાં સુખ નહીં હોય. નહીં તો આવા ખાનદાન કુટુંબમાં મારી આવી દશા થાય. જેને સોનું માન્યું એ કથીર નીકળ્યું. હવે બીજું ઘર માંડવું નથી. બીજો આવો નહીં નીકળે એની શી ખાતરી? એક ભવમાં બે ભવ કરવા નથી. કહે માથે કોઈ ઘણી જ ન જોઈએ. ફરી ફરીને એ જ ચક્કર - આ સમાજમાં સ્ત્રીનો અવતાર એટલે ગુલામી વેઠવાની. સોનાના હૈયામાં હામ હતી. બાવડામાં બળ હતું. ભણતર હતું. તેણે નિર્ણય કરી લીધો. આ ગામ છોડી ક્યાંય જવું નથી. સામી છાતીએ લડી લેવું છે. એણે વરનું ઘર છોડી દીધું. વર્નાક્યુલર ફાઇનલની પરીક્ષા આપી. ગામડા ગામમાં નિશાળમાં નોકરી મળી જાય. ગામમાં મેટ્રિક સુધી છોકરીઓની નિશાળ થઈ. છોકરીઓ માટેની હોસ્ટેલ થઈ. સોનાએ હોસ્ટેલની ગૃહમાતાનું કામ સ્વીકારી લીધું. એ ભલી એનું કામ ભલું. ગામ લોકોને, સાસરિયાવાળાને જે બોલવું હોય તે બોલે. પોતે પોતાનો મારગ કાઢી લીધો. ગામની બેન દીકરીઓને શિક્ષણ મળે તો સૌ પગભર થઈ શકે. સાસરિયાનો ત્રાસ વેઠવો ન પડે. દીકરીઓને લખતા વાંચતા આવડી જાય. આગળ ભણી ગણી હોશિયાર થાય તો કોઈની ગુલામી કરવાનો વારો જ ન આવે. સ્ત્રીઓને એમના હક અને અધિકારની જાળવણી કરતાં આવડી જાય. આમ કન્યા કેળવણી એ જ માત્ર દુઃખમાંથી ઉગારનારી જડીબુટ્ટી છે.

હું કું

અમારી શેરીમાં મણીબેન રહે. મણીબેન કહો, મણીભાભી, મણીબા, મણીકાકી કે મણીદાદી. મણી એટલે મણી. એના જેવું કોઈ બીજું નહીં. એક અને અજોડ, મણીબેનના ઘરમાં એક રસોડે વીસ માણસ જમે. સંયુક્ત કુટુંબ, વડીલ મણીબેન. આટલા બધા માણસો ઘરમાં પણ જાણે વસતી તો મણીદાદીની જ લાગે. મણીદાદી ન નવરા પડે, ન કોઈને નવરા પડવા દે. સવારે ચાર વાગ્યાથી ઊઠે, રાત્રે દસ વાગે સૂએ, ત્યાં સુધી એ કંઈ ને કંઈ કામ કર્યા કરે. એક કામ પૂરું ન થયું હોય ત્યાં બીજા ચાર કામ શરૂ કરી દે. કોઈ વાતનો કંટાળો નહીં. ભારે કામઢા. ઘરમાં નાના મોટા સહુ મણીદાદીની આસપાસ ફરે. મમ્મી પપ્પા ન હોય તો ચાલે પણ મણીદાદી તો જોઈએ જ. ઘંટીનો અવાજ અને સાથે સાથે પ્રભાતિયાનો અવાજ આવે એટલે સમજી લેવાનું કે મણીબેન ઘંટીએ લોટ દળવા બેઠા છે. સવારે જ વાગ્યા છે. મણીબેનનો કૂકડો બોલે તો જ સવાર પડે.

પોતાના દીયર નણંદ ને એમણે પોતાની પસંદગીના વર કન્યા સાથે પરણાવ્યા. એટલું જ હતી, દીયર નણંદના છોકરાઓ માટે વરકન્યા મણીદાદી જ શોધી લાવે. ઘરમાં રસોઈ કરનારા પાંચ છ બૈરાઓ છે. મણીદાદી જ આખા અઠવાડિયાનું મેનુ નક્કી કરી આપે. મહેમાન આવે, રસોઈમાં શું બનાવવું એ પણ એમની સલાહ લઈને. સગાવહાલામાં શુભ પ્રસંગે કેટલો વ્યવહાર કરવો, કેટલો ચાંદલો કરવો એ મણીદાદી જ નક્કી કરે. એમનું કામ ચોક્કસ. એક નોટબુકમાં કોને ત્યાંથી કેટલો વ્યવહાર આવેલો તેની નોંધ કરી રાખી હોય. નોટ ખોલી રકમ જોઈ લે, એ પ્રમાણે વ્યવહાર કરવાનો રહે. ઘરમાં નબળા સબળા બધાનું ધ્યાન રાખે. કોઈને ઓછું ન આવે, સૌને લાયક મળી રહેવું જોઈએ. સ્વભાવ માયાળુ. બેટા, દીકરા કરીને સૌને વહાલ કરે, પછી તો

પોતાના માબાપ કરતાં યે મણીદાદી કેમ વહાલા ન લાગે ?

કોઈની સગાઈ કરવાની હોય, મણીદાદી કુંડળી મેળવી આપે, ચોકડું ગોઠવી દે. લગ્નપ્રસંગ આવે સૌ મણીદાદીને બોલાવે, એમની કોઠાસૂઝ ભારી. રંગેચંગે પ્રસંગ ઉકેલી દે. કહે છે ને ઘરડાં જ ગાડાં વાળે. કોઈને માંદગી આવે, મણીદાદી સૌ પહેલાં હાજર. દેશીવૈદું અજમાવે. મોટે ભાગે એમની સૂચના અક્સીર હોય. દર્દી અઠવાડિયામાં બેઠો થઈ જાય. મરણપ્રસંગે મણીદાદીને સૌ પહેલાં બોલાવાય. સાથરો વાળવો, લાડવો વાળવો, કાણ માંડવી, દાડાપાણીની વિધિ - મણીદાદી ઊભે પગે સેવા આપે.

કોઈને સુવાવડ આવે, મણીદાદી દાયણનું કામ જાણે, એવો હાથ ફેરવે કે સુવાવડ સીધી ઉતરે. કોઈ કુંવારી છોકરી મા બનવાની હોય તો યે મણીદાદીની મદદ લેવી પડે. એવા ઉકાળા બનાવીને પાય. ગર્ભપાત થઈ જાય, અને એ છોડીને સારો વર પણ મણીદાદી જ શોધી આપે. દીકરીનો ભવ બગડવા ન દેવાય.

મણીદાદી નાનપણમાં વિધવા થયેલા. છોકરાઓ મોટા કર્યા બહુ કષ્ટ વેઠીને. મણીદાદી ભલે દુકાને ન જાય. પણ ઘેરબેઠાં બધી ખબર રાખે. કેટલા નોકરો કામ કરે છે. કેટલો સ્ટોક છે. કેટલો વકરો થયો, બધું જાણી લે સાંજ પડે દીકરો દુકાનેથી ઘરે આવે ત્યારે. ઘરમાં કે દુકાનમાં કે સમાજમાં મણીદાદીનું એકચક્રી રાજ ચાલે.

મંદિરમાં ભજન ગાવાના હોય કે અન્નકૂટ ધરાવવાનો હોય. મણીદાદી બધે અગ્રેસર. એમના વિના જાણે કોઈનો પાટલો ન ખસે. એમના વિના પાંદડું ન ખસે. મણીદાદી જાણે પરિવારનું, સમાજનું, એક અનિવાર્ય અંગ. મણીદાદી સ્વભાવે કડક દેખાય. ધખાવીને કામ કઢાવે. પ્રેમાળ પણ એટલા જ. જ્યાં જ્યાં જરૂરત પડે, વગર કહ્યે પહોંચી જ જાય. જાતે ઘસાઈને પણ અન્યને મદદરૂપ થવાની ભાવના. જાણે ધૂપસળી જાતે બળીને સુવાસ પ્રકટાવે.

કોઈ વખાણ કરે, મણીદાદી કહે, ભગવાને માણસને સર્જ્યા છે શું કામ ? પરોપકાર કરવા માટે. આવા મણીદાદી માંદા પડ્યા. પરિવાર ચિંતામાં પડી ગયો. બધા ઊભે પગે મણીદાદીની સેવા કરે. ગામલોક

ચિંતા કરે, ભગવાન મણીદાદીને અમારી આવરદા આપી દેજો. એમના વિના ગામ આખાને કોણ સંભાળશે? દાદી છે તો ગામ આખામાં દોડાદોડી સૌને સહારો આપે છે. મદદરૂપ થાય છે. નીચે જરૂરત હતી તો ઉપરવાળાને યે મણીદાદીની જરૂરત પડી. મણીદાદીને ઉપરવાળાએ બોલાવી લીધા.

પરિવારના લોકો દાદીને યાદ કરીને રડે. તમારા વિના અમારું કોણ? અમારા અધૂરાં રહેલાં કાર્યો કોણ પૂરા કરશે? કહે છે દુઃખનું ઓસડ દા'ડા. દિવસો વીતતા ગયા. ધીરે ધીરે બધું ગોઠવાઈ જવા લાગ્યું. કૂકડો બોલે તો જ સવાર પડે એવું થોડું છે. આ દુનિયામાં કોઈના વિના કશું યે કામ અટકતું નથી. જાય તેની જગ્યા ખાલી. જે દાદી ઘરના, સમાજના અનિવાર્ય અંગ ગણાતા હતા. એમના વિના યે અઠવાડિયામાં જે થવાના હતા તે બધા કાર્ય થયા. કોઈને સુવાવડ આવી, કોઈ પ્રભુને પ્યારા થઈ ગયા. કોઈને ત્યાં લગ્નપ્રસંગ પણ ઉકલી ગયા.

મણીદાદી વારેવારે કહેતા, હું નહીં હોઉં ત્યારે ઘરના શા હાલહવાલ થશે? ધ્યાન રાખતા શીખો. હું નહીં હોઉં ત્યારે તમે કરશો શું? સૌ સૌના કરમ લખાવીને આવ્યા છે. મારા વિના પાંદડું યે હલશે નહીં, એ માન્યતા જ ખોટી છે. માનવી જાણે હું કરું, કરતલ દૂજો હોય. નરસિંહ મહેતાએ ગાયું હતું કે 'હું કરું, હું કરું એ જ અજ્ઞાનતા, શકતનો ભાર જ્યમ શ્વાન તાણે.' જાય તેની જગ્યા ખાલી. મણીકાકી ઉપર ગયા પછી યે ગામમાં છોકરીઓ પરણે છે. વહુઓને સુવાવડો આવે છે. અને ઘણા મરણને શરણ થાય છે. તેમના ક્રિયાકાંડો થાય છે. કાળનો પ્રવાહ અવિરતપણે વહેતો રહે છે.

તિનકા તિનકા ચુનકર મહેલ બનાયા.

લોગ કહે યે ઘર મેરા હૈ, ના યે તેરા, ના યે મેરા, યે તો રૈન બસેરા હૈ.

કોઈ અમરપટો લઈને આવ્યું નથી. બધી માયા છોડી ઉપર જવાનું છે. આપણા વિના કશું અટકવાનું નથી, એ સનાતન સત્ય સમજાઈ જાય તો બેડો પાર.

સ્મૃતિ

નાના હતા, નિશાળમાં પાટીપેન લઈ ભણવા જતા. માસ્તર પલાખા ગોખાવતા. આજે શીખવેલા બીજે દિવસે માસ્તર બોલાવતા, ગોખાવતા, યાદ રહી જતા. કવિતા ભણાવતા, બીજે દિવસે કવિતા મોઢે ગાઈ બતાવતા. નાનપણમાં કવિતાઓ શીખેલા, 'નાની મારી આંખ તે જોતી કાંક, કાંક, આ તો કેવી અજબ જેવી વાત છે.' - 'મેં એક બિલાડી પાળી છે' - 'કેડેથી નમેલી ડોશી' - 'એક શરણાઈવાળો' - 'મંદિર તારું વિશ્વ રૂપાળું' - આજે સીતેર, એંસી વર્ષની ઉંમરે પણ હજુ એવી જ યાદ છે. મોટા થયા, ભૂમિતિ, બીજગણિત શીખ્યા. કેમીસ્ટ્રી શીખ્યા. બધી ફોર્મ્યુલા યાદ છે. નાના હતા, પીટ ક્લાસમાં બેસી બે આનામાં બ્લેક એન્ડ વ્હાઈટ ફિલ્મ જોતા. બરસાત, આવારા, મેરા નામ જોકર, બધી ફિલ્મોના ગીતો ધુન સહિત યાદ છે. ટ્યુન વાગે ને આખું ગીત યાદ આવી જાય. સૌથી વધુ તો મને દેશી નાટકના ગીતો આખાને આખા યાદ છે. 'સાહ્યબો મારો ગુલાબનો છોડ, વેલી હું તો લવંગની' - 'ધનવાન જીવન માણે છે, નિર્ધન એ બોજો તાણે છે' - 'ઝટ જાઓ ચંદનહાર લાવો, ઘૂંઘટ નહીં ખોલું હું' - અને પેલું સૌથી પ્રિય - માનીતું ગીત - 'મારી વેણીમાં ચાર ચાર ફૂલ' - આજે પણ ગણગણવા ગમે છે. આ બધું હજુ સુધી કેમ યાદ રહ્યું છે? કારણ એ મનપસંદ ગીતો હતા. કુદરતે માણસને મગજ આપ્યું છે, યાદશક્તિ આપી છે. સંવેદનશીલ હૃદય આપ્યું છે. નાનપણમાં માતાપિતાએ શીખવેલા નીતિમત્તાના પાઠ જીવનના અંત સુધી જીવનમાં વણાયેલા રહે છે. વિસરી શકાય નહીં.

દરેક જીવને - પશુ પંક્તીને મગજ છે. સંવેદનશીલતા છે. તેઓ એને વ્યક્ત કરી શકતા નથી. જ્યારે મનુષ્યના મગજની રચના કરી કુદરતે કમાલ સર્જી છે. હા, બધાની યાદશક્તિ એકસરખી ન હોઈ

શકે. એક ભાઈનું મગજ સતેજ હોય, એક જ વખત શીખેલું યાદ રહી જાય, અન્ય કોઈને ખૂબ ગોખવું પડે, ગોખ્યા પછી ભૂલી જવાય. ઘણી વખત ખૂબ ગોખ્યું હોય, પરીક્ષા સમયે ગભરાટ થાય, ગોખેલું એ ઘડીએ યાદ જ ન આવે. યાદશક્તિ દગો દઈ જાય. નાપાસ થઈ જવાય એને આપણે ભૂલકણા કહીએ.

કોઈ એક વખતે એક બે વાત જ યાદ રાખી શકે. કોઈ શતાવધાની હોય, એકી સાથે ઘણું બધું યાદ રાખી શકે. એને આપણે કુદરતી વરદાન સ્વરૂપ ગણીએ. ઘણાને ભૂતકાળની દરેકે દરેક ઘટના ક્રમવાર યાદ હોય. ઘણાથી ગઈ કાલનું, તાજેતરનું યે ભૂલી જવાય. એને આપણે અલ્લાઈમરનો રોગ કહીએ. કોઈ વખત માણસ પોતાનું નામ, સરનામું પણ ભૂલી જાય. ઘરના લોકો એને એકલા ઘરની બહાર નીકળવા ન દે.

બાળક જેમ જેમ વિકસતું જાય, એની યાદશક્તિ વિકસિત થતી જાય છે. એ આજુબાજુના વાતાવરણમાંથી ઘણું બધું ગ્રહણ કરી આત્મસાત કરી લે. યાદશક્તિના પાયા ઉપર તો ભણતરનું ભવન ચણાતું હોય છે. કેટલાકની સ્મરણ શક્તિ એટલી બધી તીવ્ર હોય છે કે બધું જ યાદ રાખી શકે છે. આવા અભ્યાસ થકી જ તો પંડિતો બની શકે છે. ‘પઢતા પંડિત નીપજે, લખતા લહિયો થાય.’

પચીસ વર્ષ સુધીમાં આપણી સ્મરણશક્તિ સંપૂર્ણપણે પૂરબહારમાં ખીલી જાય છે. સ્મરણશક્તિ તરોતાજી રહી શકે જો અભ્યાસ ચાલુ રાખીએ તો. ગીતાના અધ્યાય, સંસ્કૃતના શ્લોકો દરરોજ પાઠ કરીએ, કંઠસ્થ થઈ જાય. ઋષિઓએ વેદ પુરાણો રચ્યા. કંઠોપકંઠ, એકબીજાને કહેતા રહ્યા. લોકોએ કંઠસ્થ કર્યા અને લોકગીતો, લોકકથાઓ જનસમાજમાં જળવાઈ રહ્યા. ચાલીસ પચાસના થઈએ, મનમાં થાય, સાલુ હવે યાદ રહેતું નથી. કઈ વસ્તુ ક્યાં મૂકી દીધી, ભૂલી જવાય છે, શોધાશોધ કરવી પડે છે. યાદશક્તિ દિવસે દિવસે ક્ષીણ થતી જાય.

કોઈ બહુ હોંશિયાર હોય પણ સાથે સાથે ભૂલકણો પણ હોઈ શકે. યાદ છે absent minded professorની કથા? પોતાના લગ્નનો સમય ભૂલી જાય, bride churchમાં wait થતી હોય.

મનુષ્યના મગજમાં અનેક પ્રકારની લાગણીઓના કેન્દ્રો આવેલા છે. સુખના પ્રસંગો ભૂલી જવાય પણ દુઃખદ પ્રસંગો યાદ રહી જાય. દૈન્યને સતત કોરી ખાય. કોઈએ કરેલા અપમાનો પણ વિસરી શકાતા નથી. બહુ માનસિક તાણ રહેતી હોય તો ભૂલી જવાય. સાસુજીની ધાકથી ઘણી વહુઓ બધું ભૂલી જાય. ક્રોધાત્ ભયતિ સંમોહ, સંમોહાત્ સમૃતિ વિભ્રમ. અતિ ક્રોધ સારો નથી. માણસની યાદશક્તિનો સર્વનાશ કરી શકે. આવા માણસો વિચલિત થઈ જાય. આવેશમાં આવી જાય, ઊંધું ચતું કરી નાંખે.

તેજસ્વી, બુદ્ધિ પ્રતિભાવાળી વ્યક્તિ સમાજની પ્રગતિમાં અમૂલ્ય ફાળો આપી શકે. સ્મૃતિ લોપ ન થાય માટે નિત્યપાઠ કરવાનો ક્રમ સૂચવાયો છે. સંગીત લલકાર્યા કરીએ, ગીતો ગણગણ્યા કરીએ. ગણિતના કોયડા ઉકેલતા રહીએ, મગજમારી કરી કોસવર્ડ ભરતા રહીએ, સ્મરણશક્તિ વિકસતી રહે. જીવનમાં એ લય હોય તો બધું યથાવત જળવાઈ રહે. આજુબાજુની પ્રવૃત્તિઓમાં રસ ધરાવતા રહીએ તો જ સ્મરણશક્તિ તેજ બને. જેમ ચપ્પુની ધાર બુઢી થાય એને ધાર કઢાવવી પડે. જીવનના છેલ્લા શ્વાસ સુધી યાદશક્તિને સતેજ રાખવી હોય તો repeatation, recitation કર્યા કરવા પડે તો જ સ્મૃતિ સતેજ રહી શકે.

અમારા એક કાકી મંગળાબેન. એમને પરિવારની એકેએક વ્યક્તિની મૃત્યુતિથિ, લગ્નતિથિ, જન્મતિથિ મોઢે યાદ હોય. અને હું તો મારી બર્થ ડે પણ ભૂલી જાઉં. કહે છે જે વાતમાં રસ ધરાવતા હોઈએ એ ચોક્કસપણે યાદ રહી જાય. અણગમતી વાતો ભૂલી જવાની મગજને ટેવ છે. મગજ સાબુત હોય તો યાદશક્તિ સાબુત રહી શકે. કેટલું યાદ રાખવું, કેટલું ભૂલી જવું, એનું પ્રમાણભાન રાખવું જરૂરી છે. મોબાઇલમાં કેટલા જીબીની ક્ષમતા છે, એટલું સ્ટોરેજ કરી શકાય. વધારાનું ડીલીટ કરવું પડે. ભૂલી જવાની કળા પણ લાભદાયક બની શકે.

આસ્થા

એનું નામ કસ્તુરી. કસ્તુરીની જેમ ક્યાંય અછતી ન રહે. મહેક પ્રસરાવ્યા કરે. રીત રિવાજ, કુટુંબની પરંપરાની એ પાકી જાણકાર. ઘરમાં, સમાજમાં એના વખાણ થયા કરે. કહેવું પડે, કસ્તુરીની શિખામણ, સલાહ સોળ આના સાચી. ઘરનું બાંધકામ કરવાનું છે, ઉગમણો કે આથમણો દરવાજો પાડવાનો, વાસ્તુપૂજન કરવું છે. પાણીયારે કળશમાં શું શું મૂકવું. લગ્નપ્રસંગ છે. દરવાજે લટકાવવાના તોરણથી માંડી, બાજોઠ, ચોરી મંડપ, વરને કેવી રીતે પોંખવો, કન્યાને કેવી રીતે વિદાય આપવી. બધું કસ્તુરીને પૂછી પૂછીને કરવામાં આવે. જો કોઈએ ન પૂછ્યું તો એના કામમાં હઝાર ખોડ કાઢવામાં કસ્તુરીબેન પાવરધા.

આજે મંદિરે જતી હતી, બિલાડી અને એમાં યે કાળી આડી ઉતરી. દર્શન કર્યા વિના પાછી ફરી. શનિવારે માથું ન ધોવાય, માથામાં તેલ ન નંખાય. બુધવારે દીકરી વિદાય ન કરાય. સોમવારે આમ ન કરાય અને ગુરુવારે આમ ન કરાય. દીકરાને નોકરી માટે ઇન્ટરવ્યુ આપવા જવાનું હોય, કસ્તુરી મોઢામાં ગોળની ગાંગડી આપે, ચમચો દહીં ખવરાવી શુકન કરાવે. (જો કે તો યે એની દીકરાને ક્યાંયે નોકરીનો મેળ ખાતો નથી.) કોઈ બહાર જતું હોય, ક્યાં જાઓ છો એમ પૂછાય નહીં. બહારગામ જવું હોય, ટીપણું કાઢે, શુભ ચોઘડિયું જુએ. ફાવે તેમ ન હોય તો અડોશપડોશમાં પસ્તાનું કરી આવે.

બેસતો મહિનો છે લાપસી કરો. શ્રાદ્ધમાં જ દૂધપાક કરાય, બાકીના દિવસોમાં દૂધ ઉકાળી રબડી કરાય પણ દૂધપાક તો નહીં જ. કાળી ચૌદશે ચોકમાં જઈ કુંડાળું કરી વડા મૂકી આવવાના, કકળાટ કાઢવાનો. કસ્તુરી વર્ષોથી કકળાટ ચોકમાં મૂકવા જાય, પાછળ ફરીને જુએ નહીં છતાં યે કકળાટ એમનો પીછો છોડતું નથી.

ઘરમાં જુવાન છોકરી થઈ. બસ કુંડળી મેળ ખાતી નથી. ગમે તેવો સારો છોકરો હોય, જોવા જવાનું નહીં. પાઘડીએ મંગળ હોય તો દીકરી વિધવા થઈ ઘરે પાછી આવે. જો કે કસ્તુરીના દીકરાના છોકરી સાથે ૩૨ ગુણ મળતા આવતા હતા. છતાં યે છૂટાછેડા થયા. કોણ સમજાવે કસ્તુરીને કે ગ્રહો કુંડળી મેચ થાય કે ન થાય લગ્નજીવનમાં પરસ્પર મનમેળ હોવો જરૂરી છે. ગૃહસ્થ જીવનમાં સ્વભાવનું મેચીંગ થવું જોઈએ, તો જ લગ્ન સફળતાને વરે.

કોણ સમજાવે એમને કે સારામાં સારું ચોઘડીયું જોઈ કરેલું શુભ કાર્ય અશુભમાં પલટાઈ જઈ શકે. દશરથ રાજાએ રામના રાજ્યાભિષેક માટે શુભ ચોઘડિયું જોયું હતું. ઋષિઓએ શુભ મુહૂર્ત નિર્ધાર કર્યું હતું છતાં યે અશુભ વાતાવરણ ઊભું થયું તે થયું જ. નિયતિ - ડેસ્ટીની સામે કોઈનું કશું યે જોર ચાલતું નથી. આપણો સમાજ આવી ભ્રમણાઓમાં રાચ્યા કરે છે.

કોઈ માંદું હોય, મરણપથારીએ હોય, કસ્તુરી શિખામણ આપે. મહામૃત્યુંજયના જાપ કરાવો. બ્રાહ્મણને હઝારોમાં દક્ષિણા આપો. જાપ કરાવો. મૃત્યુની પળ નિશ્ચિત જ હોય, એનું આગમન નિશ્ચિત છે જ. આપણે એને ટાળી શકીએ તેમ નથી. કોઈએ સાચું કહ્યું છે કે ઉપગ્રહો છોડ્યા કરીએ છીએ આકાશમાં, પણ ગ્રહોની પકડમાંથી મુક્ત થઈ શકતા નથી.

ભાઈની રક્ષા કાજે બહેન રાખડી - રક્ષા બાંધે છતાં એનું અહિત થઈ શકે. કુંતા માતાએ અભિમન્યુને અમર રાખડી બાંધી હતા છતાં તેનું યુદ્ધમાં મૃત્યુ થયું. કર્ણને કવચ કુંડળ જન્મદત્ત વરદાન સ્વરૂપે મળ્યા હતા. કશુંક નિમિત્ત બને - કાળ - વખત - સમય બદલાઈ જતા વાર લાગતી નથી.

ભામાચાર્ય દીકરી ભામિનીના લગ્ન થાય, રંડાપો ન આવે એવું મુહૂર્ત જોયું, પાણીમાં નજર રાખી બેસવાનું હતું. કર્ણનું મોતી પડ્યું, સંદર્ભ બદલાઈ ગયો. હોની કો અનહોની કર દે. એવું જ આ

નિયતિનું કોઈ ચોઘડિયું ભાગ નથી ભજવતું પણ આપણા સ્વભાવ, અપેક્ષાઓ કે પરિસ્થિતિ બદલાય છે, કુદરતનો ભાગ ભજવાઈ જાય છે. કપાળે તિલક કરવાથી, જપ જપવાથી, કંઠમાં રુદ્રાક્ષની માળા પહેરવાથી કે જનોઈ પહેરવાથી કે કાંડા પર રક્ષાપોટલી બાંધવાથી આપત્તિ દૂર થઈ જતી નથી. માનવજીવનની ઘટમાળ એવી, સુખ અલ્પ, દુઃખ થકી ભરેલી. શ્રીકૃષ્ણનો સહકાર હોવા છતાં પાંડવોને માથે દુઃખના ઝાડવા ઊગ્યા જ કરતા હતા. હિંમત રાખીને ઉગરવાના પ્રયાસ કરવા પડે.

ગામડામાં કોઈ બાઈના શરીરમાં પ્રેતાત્મા આવે, ભુવા ધુણાવાય. કોઈને સંતાન ન થાય, બાધા આખડી લેવાય. દોરા ને ધાગા એ બધું અંધશ્રદ્ધાનું જ પરિણામ છે. ‘શુકન જોઈને સંચરજો રે’ ગમે તેવા શુભ શુકન જોયા હોય છતાં એક્સીડન્ટ થવાનો હોય તો થશે જ.

આપણા બાપદાદાના ઘર બંધાયા ત્યારે વાસ્તુશાસ્ત્ર પ્રમાણે નહીં બંધાયા હોય, હવેની નવી પેઢી વિશેષ અંધશ્રદ્ધાળુ બનતી જાય છે. ઘરના બારી બારણા વાસ્તુશાસ્ત્ર પ્રમાણે તોડફોડ કરી નવેસરથી બાંધવામાં આવે છે.

બહુ ભણેલા બહુ અંધશ્રદ્ધાળુ બનતા જાય છે. સંતાનનો જન્મ થવાનો છે. શુભ ચોઘડિયું જોવડાવી, એ સમયાનુસાર સર્જરી કરાવી બાળકને જન્મ અપાવાય. કુદરત સામેનો આ જબરદસ્ત વિદ્રોહ છે.

માણસ મરી ગયું, સાથરા પર સુવરાવાય, માથું ઉગમણે રખાય કે આથમણે - રાત્રે દીવા ટાણે દરવાજે દૂધપાણી મૂકવાના. ગરુડપુરાણ બેસાડવાનું, શ્રાદ્ધ-તર્પણક્રિયા કરવાના. સૂતક પાળવાનું - કાગવાસ નાંખવાનો - આ બધું અંધશ્રદ્ધા નહીં તો બીજું શું? સચ્ચાદાન અંધશ્રદ્ધાનું જ પ્રતીક છે. ગોરબાપા ઘરેથી જૂનો ખાટલો, ગાદલા, ગોદડાં લઈ આવે, હાથ લગાડી સંકલ્પ કરવાનો, દક્ષિણા લઈ, માલસામાન લઈ ગોરબાપા ચાલતા થાય.

સ્ત્રીનો પતિ મરી ગયો. ખૂણો પાળવો પડે. વિધવાએ કપાળનું

કંકુ ભૂંસી નાંખવું પડે. અમુક જ કપડાં પહેરાય. માથાના વાળ ઉતરાવવા પડે આ બધા રિવાજો કૂર છે. એક જમાનામાં પતિ પાછળ અગ્નિમાં બળી મરે એ સ્ત્રીને સતી ગણવામાં આવતી. આજે કોઈ આવું કરે ખરું?

ભગવાનને ત્યાં બધા વાર સરખા. આઠે વાર અલ્લાહના. બધા ચોઘડિયા સરખા. જ્યારે શુભ સંકલ્પ કરીએ, સત્કાર્ય આદરીએ એ ચોઘડિયું શુભ. ઇશ્વરે જ્યારે સૃષ્ટિની રચના કરી, શુભ ચોઘડિયું જ જોયું હશે? સમગ્ર સૃષ્ટિ રચના કેટલી અદ્ભુત છે! વાસ્તુશાસ્ત્ર પ્રમાણે જ બનાવી હશે. પછી આપણે આપણી અલગ અલગ માન્યતા ધરાવવાનો શો અર્થ? ભણેલા ગણેલા લોકો પણ બાધા-માનતા-આખડીમાં માને છે. જૈન સાધુ પાસે વાસક્ષેપ માથામાં નંખાવે. હાથમાં રક્ષા પોટલી પહેરે. આજકાલ તો જુવાન, બુઢ્ઢા, ભણેલા કે અભણ બધા દોરા ધાગા હાથમાં બાંધતા થઈ ગયા છે. પછી આશારામ બાપુ જેવા ધુતારા આપણને ઠગી ન જાય તો જ નવાઈ. ભગવાન પોતે નિરાકાર છે. છતાં તેમના અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરવા, સાકાર કરવા આપણે એને આકાર આપી પ્રતિમા, ફોટા બનાવીએ છીએ. એને પ્રસાદ ધરીએ, એની સેવા પૂજા કરીએ. તીર્થયાત્રા કરી પુણ્ય મેળવ્યાનો સંતોષ માણીએ. આ બધું અંધશ્રદ્ધા નહીં તો શું છે?

આપણે માનવી છીએ. માનવતા કેળવવાની છે. પરસ્પર પ્રેમની લહાણી કરવાની છે. એને બદલે વિધિવિધાન, પૂજા-ભક્તિના પ્રકારની ચર્ચા કરવામાં સમય વેડફી નાંખીએ છીએ. ઇશ્વર પાસેથી સતત માંગ માંગ કરવાની ટેવ પડી ગઈ છે. કારણ ગમે તેટલું મળે, ઓછું જ પડે છે. વગર મહેનતે રાતોરાત શ્રીમંત-માલદાર બની જવું છે. કારણ આપણી અપેક્ષાઓ અને મહત્ત્વકાંક્ષાઓ વધતી જ જાય છે. ધરવ નથી.

નિશ્ચય કરીએ કે જીવનમાં કોઈને મદદ ન કરી શકું તો કંઈ નહીં પણ નડવું તો નથી જ. જેવા આઘાત તેવા પ્રત્યાઘાત. આપણે કોઈને નડીએ નહીં તો કોઈ નવરું નથી આપણને નડવા કે કનડવા. આપણો

સ્વભાવ જ આપણો સાથી અને આપણો સ્વભાવ જ આપણો દુશ્મન. આપણા આગ્રહો, હઠાગ્રહો જબરદસ્ત છે. એને કારણે હેરાન પરેશાન થયા કરીએ છીએ. આપણને ફિકર છે આપણા પરિવારના ક્ષેમકુશળની. એના જ આ બધા ઉધામા છે. વસુધૈવ કુટુંબકમ્ ની ભાવના વિકસાવીએ, ગાઇએ કે દયાળુ પ્રભુ સૌનું કરો કલ્યાણ. સર્વે સુખિનઃ સન્તુ સર્વે સન્તુ નિરામયા - ઇશ્વરને સમર્પિત થઇ જઇએ કે ચિત્ત તું શીદને ચિંતા ધરે, કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે.

બારસાખે લખીએ છીએ શુભ લાભ. ઇશ્વર આપણો પરમ પિતા છે. એ આપણું શુભ જ ઇચ્છે છે. શુભ જ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખીએ. જે ગમે જગદગુરુ દેવ જગદીશને, તે તણો ખરખરો ફોક કરવો. ઇશ્વર પ્રત્યે દૃઢ ભરોસો ધરાવીએ તો પછી કોઇ બાધા-માનતા, દોરા-ધાગા, મંત્ર-તંત્રની જરૂરત રહે જ નહીં.

હોંસલા

પરીક્ષાની મોસમ આવે, વિદ્યાર્થીઓ ચોટી પકડીને વાંચવા બેસી જાય. રીઝલ્ટ આવવા માંડે - કોઇ ખુશખુશાલ હોય, જોઇતા માર્ક્સ મળી ગયા. મનગમતી લાઇનમાં એડમીશન મળી જશે. કોઇ હતાશ છે. ફક્ત એક કે બે માર્ક્સ ઓછા પડ્યા. પસંદગીની લાઇન લઇ શકાશે નહીં. ઘરથી દૂર દૂરની કોલેજમાં એડમીશન લેવું પડશે, હોસ્ટેલમાં રહેવું પડશે. આપણું ધ્યેય ડીગ્રી મેળવવાનું છે. ડીગ્રી મળશે તો વાઇટ કોલર જોબ મળી જશે. તગડું પેકેજ મળશે. લીલાલહેર થઇ જશે. આપણા એજ્યુકેશનનું મહત્વ કેટલું? ભણતર એટલે જાણે રળતર માટે જ છે.

એજ્યુકેશનનો અર્થ છે, જે અંદર પડેલું છે તેને બહાર લાવવું, પ્રકાશમાં લાવવું. કોઇ કોઇને માથે જ્ઞાનનો ટોપલો થોપી શકતું નથી. આજકાલ શિક્ષણ સંસ્થાઓ જાણે જ્ઞાનની - સોરી જ્ઞાનની નહીં - ડીગ્રી વેચવાની હાટડીઓ બની ગઇ છે. ટ્યુશન ક્લાસીસની મોંઘીદાટ ફી ભરો. પરીક્ષાને મહત્વ આપવાને બદલે કેટલું જ્ઞાન મેળવ્યું એની મહત્તા વિશેષ છે. આપણા રસ અને રૂચિ મુજબનું કામ મળે. એને માટે મચી પડીએ, ઊંડાણમાં ઉતરી પી.એચ.ડી.ની ડીગ્રી મેળવવી છે એવું સમજી સંશોધન - રીસર્ચ કાર્ય કરીએ. રૂચિ હોય, ગમો હોય તે કામ કરવામાં કંટાળો આવતો નથી. પેશન - ધૈર્ય ધારણ કરવું પડે. કરતાં જાળ કરોળિયો, ભોંય પડી પછડાય. એક જ પ્રયત્નમાં કોઇ કામ સફળ થઇ શકે નહીં. પ્રયોગશાળામાં અનેક વર્ષો સુધી પ્રેક્ટીકલ કર્યા કરો, ત્યારે એક ફોર્મ્યુલા મળે. જગતની જેટલી મહાન શોધખોળો થઇ છે, એ બધાના સર્જકોને રાતોરાત સિધ્ધિ મળી ગઇ નથી. વીજળીની શોધ, તાર ટેલીફોનની શોધ, કોમ્પ્યુટરની શોધ, વિમાનની શોધ. બ્રેઇલ લીપીની શોધ, રેડિયમની શોધ - બધું રાતોરાત નથી થયું. યુવાની વિતાવી દેવી પડે. નાણાની બરબાદી, સમયની બરબાદી રાતોની

રાતોના ઉજાગરા, અનેક નિષ્ફળતાઓ પચાવવાની હિંમત આવું ઘણું બધું ગણત્રીમાં લેવું પડે. જરા પણ ઇનસીક્યુરીટી અનુભવવાની નહીં. જીંદગી કિંવા મરું - જીતવું અથવા મરવું. આવડત વધારતા જવી પડશે. તો જ સફળતા મળશે. સફળતા મળશે તો પૈસા મળશે, અને આનંદ મળશે તે વધારામાં.

સફળતા મેળવવાના સ્વપ્નાઓ સેવતા રહો, પ્રયાસ કરતા રહો, નિષ્ફળતા પચાવતા રહો, બે પાંચ ડગલાં પીછેહઠ કરવી પણ પડે. ડરવાનું નથી. કુદરત ઇચ્છે છે તમે પ્રયાસ કરતા રહો, નિષ્ફળતાને હડસેલી દો. પંખી માળો બાંધે, કોઈ વીંખી નાંખે, એ પ્રયાસ નહીં જ છોડે. બીજે માળો બાંધી લેશે. મહેનત કરો, જરૂર સફળતા મળશે. કુદરત ઇચ્છે છે કે સૌ સબળ બને. ઉત્ક્રાંતિના ક્રમમાં સર્વાઈવલ ઓફ ફીટેસ્ટનો નિયમ છે. પ્રયાસ કરો, એક્સપર્ટ બનો, પ્રયાસ કરતા રહેવામાં જિંદગીનો ધબકાર છે.

વિદ્યાર્થી પરીક્ષા આપે, પાસ થવાય, નાપાસ પણ થવાય, એટલે કંઈ આપઘાત ન કરાય. બીજી વખત વધુ મહેનત કરવાની, પાસ થવાનું. પરીક્ષા પાસ કરવી એ જિંદગીનું અંતિમ લક્ષ્ય નથી. કોઈની સાથે આંખ લડી, પ્રથમ નજરનો પ્રેમ થયો. પ્રણય ફાગ બેલ્યા. સંજોગોવશાત્ લગ્ન ન થઈ શક્યા. તો શું આપઘાત કરવાનો. દરેક પ્રેમનો અંતિમ લગ્ન જ હોઈ શકતો નથી. શરીર છે, માંદગી આવી, લાંબી ચાલી, તો શું કંટાળીને આપઘાત કરવાનો? ધંધામાં આર્થિક ખોટ આવી, તો શું થયું? પશુ પંખી ઘણી વખત નિષ્ફળ જતા હશે. દિવસો સુધી શિકાર ન પણ મળે તો નાસીપાસ થતા નથી. કરોળિયો જાળ બનાવતાં બનાવતાં હઝારો વખત પટકાય છે ફરી જાળ ગૂંથે છે, પ્રયાસ છોડી દેતો નથી. માણસને ઇશ્વરે બુદ્ધિ આપી છે, મન આપ્યું છે, વિચાર શક્તિ આપ્યા છે તો પછી એ પોતાની જાતને નકામી માનીને નકામો શા માટે ફાટી પડે છે?

વિચારતા લાગે છે, માણસ હંમેશા સલામતીને ઝંખે છે. પોતાના કોયલામાં કેદ થઈને રહેવું પસંદ કરશે. પોતાના સમાજના રિવાજમાં જકડાઈને રહેવાનું પસંદ કરશે પણ રિવાજ તોડવાની હિંમત કરતો

નથી. સલામતીનો ઓવરડોઝ ભલે પછી એની કારકિર્દીને હાલોળી નાંખે.

ઇશ્વરને હંમેશા સાહસપ્રિય માણસો જ વધું પસંદ પડે છે. પાંચસો વરસ પહેલાં કોના ઘરને બારણો ગાડી હતી? સો વરસ પહેલાં વિમાનો ન હતા. વીસ વરસ પહેલાં મોબાઇલના કલ્પના પણ કોઈએ કરી નહીં હોય. છેલ્લાં સો વરસમાં પ્રગતિ કરી શક્યા નહીં તે ફક્ત છેલ્લાં એક દાયકામાં થઈ છે. જીવન સતત વિકસતું રહેવાનું, વિસ્તરતું રહેવાનું. જગતમાં જેણે જે કલ્પનાઓ કરી હોય, જે જે સપનાઓ સેવ્યા હોય, તેને સાકાર કરવા મથી પડો, મંડી પડો. સફળતા આજે નહીં તો કાલે આપણા ચરણ ચૂમતી આવશે. પડકારો આવશે, એમાંથી જ માર્ગ મળી આવશે. જીવન એક રણસંગ્રામ છે, કેદખાનું નથી કે એમાં પડ્યા પડ્યા સડ્યા કરો, તમારી રમત તમારે રમવાની છે, રમવાની જ નથી, જીતવાની છે.

માણસ યુવાનીમાં આવે, ફાટ ફાટ જોબનની સાથે સાથે ફાટ ફાટ ઉર્જા પણ પ્રકટતી હોય છે. વૃત્તિઓ ચંચળ હોય, સ્થિર બેસવું પસંદ નહીં પડે. સાહસ કરવાની મોસમ છે. મગજ ઇનોવેટીવ એટલે કે નવું નવું શોધવા ચાહે છે. આજની નારી એનો જીવતો જાગતો નમૂનો છે. એ પુરુષની જેટલું જ ભણી છે. કોર્પોરેટ જગતમાં CEO પોસ્ટ સુધી પહોંચી કંપનીને ટોપ પર લાવીને મૂકી દે છે. પતિને, ઘરને, પરિવારને સાચવી લે છે. ઘરની પ્રત્યેક વ્યક્તિની જરૂરિયાતો પૂરી પાડે છે. એ શ્રી ઇન વન, ફોર ઇન વન છે. એ થાકતી નથી, હારતી નથી. પોતાને મંજૂર ન હોય એના કામો કરવાની ના એ હિંમતપૂર્વક પાડી દેશે. એ હાજી હા કરવાની નથી.

આજની સ્ત્રી ફક્ત ગુડીયાના જેમ લગ્ન કરી, ઘર ઘર રમનારી છોકરી રહી નથી. એનું પોતાનું અભિપ્રાય અસ્તિત્વ છે. એનામાં ધીરજ છે. સામાન્ય સ્ત્રીની જેમ એને ફક્ત ઘરેણાં અને પૈસામાં જ રસ નથી. આજે જમાનો બદલાયો છે. સ્ત્રીને મૂલવવાના ત્રાજવા બદલાવા પડશે. કલ્પના ચાવલા જેવી બહાદુર દીકરીઓ સાહસવીર બની શકી, ફક્ત પોતાના સંકલ્પ બળ વડે. સ્ત્રીને અબળા ગણી કાઢીએ તેવા દિવસો

હવે નથી રહ્યા. પોતાનો મનગમતો શોખ એ પૂરો કરશે જ કરશે. અને પોતાની બુદ્ધિને સર્વોપરી સાબિત કરીને જ એ સંતોષનો શ્વાસ લેશે. પડકાર ઝીલવાનું એને ગમે છે. દીકરી કમાઈને માબાપની સેવા કરી શકે છે. એકી સાથે અનેક મોરચા સંભાળવાની તેનામાં આવડત છે. એ હાંફી જશે પણ હારવાનું કબુલ નહીં જ કરે. એને તક આપો, એ પોતાની જાતને સર્વોત્તમ સાબિત કરી લેશે. સ્ત્રીની આકરી તાવણી ભૂતકાળમાં થઈ છે, સીતાની અગ્નિપરીક્ષા થઈ, રામે સગર્ભાવસ્થામાં એનો ત્યાગ કર્યો. એ કદી રોદણાં રડતી બેઠી નથી. દ્રૌપદીની કેટકેટલી કસોટી થઈ? એ ક્યાંય ઊણી ઉતરી નથી. ઇશ્વરે એને છઠ્ઠી ઇન્દ્રીય આપી છે, એ પોતાની જાતને બચાવી લેશે. સામા પ્રવાહે પાણીમાં તરવાની એનામાં હિંમત છે. એને એનો ઘરસંસાર વધુ વહાલો છે. બહારની વાહ વાહ મેળવવાની ખોટી હોડ એને બકવી નથી.

વાત આપણે વિદ્યાર્થીથી શરૂ કરી, સફળતા મેળવવાની ખેવનાની કરી. અને પછી આવી ગયા સ્ત્રીની સર્જનાત્મક શક્તિની વાત પર. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નિષ્ફળતાની સીડી પર ચડી સફળતા સુધી પહોંચવાનું છે. જીવનનું અંતિમ લક્ષ્ય ચૂકવાનું નથી. હોંસલાને બુલંદ રાખીશું તો કોઈ પણ પડકારને પહોંચી વળાશે.

માણસની એષણાઓ અનંત છે. એનો પાર પામી શકાય તેમ નથી. એક ઇચ્છા પૂરી ન થાય ત્યાં બીજી અનેક ઇચ્છાઓ ઊભી થાય. ઘઉં ખેતમેં, બેટા પેટમેં, અખાત્રીજના લગન. હજુ તો પાયો નંખાય એ પહેલાં ઇમારતના શિખર પર કળશ ચડાવવાના ઘોડા દોડાવવા લાગીએ. માણસનું મન એવું ત્રિશ્વપાત્ર છે. આજની સ્ત્રી પ્રેક્ષકીકલ છે. ઘર, વર, ધંધો બધું સંભાળી શકે તેવી સક્ષમ છે. હોંસલા બુલંદ રાખીએ.

મૈત્રી

કચ્છ, કાઠિયાવાડથી લોકો કામધંધાર્થે મુંબઈ આવીને વસ્યા. પ્રોપર - તળ મુંબઈમાં સી.પી. ટેન્ક, ભૂલેશ્વર, કાલબાદેવી, પ્રાર્થના સમાજ વિસ્તારમાં વૈષ્ણવો ચાલ સીસ્ટમમાં વસ્યા. ડબલ રૂમો હોય, સંડાસ, બાથરૂમ ઘર બહાર હોય. આ ચાલને માળો કહેવામાં આવતો. અહીં જાણે એક જ કુટુંબનો મેળો હોય તેમ ભાઈચારાથી લોકો રહેતા. ડબલ રૂમમાં યે મહેમાનો આવીને ઉતરતા, સંકડાશ અનુભવાતી નહીં.

પરામાં સાંતાક્રુઝ, પાર્લા, કાંદિવલી વગેરે વિકસ્યા, પેલી બાજુ ઘાટકોપર, માટુંગા જેવા પરાઓમાં વૈષ્ણવો, ભાટિયા, જૈનો વસ્યા. ઘાટકોપર, પાર્લા, માટુંગા વગેરે શિક્ષણ અને સંસ્કારના ધામ બન્યા. અહીં શાળાઓ, મહાશાળાઓ, કોલેજો થકી વિદ્યાનો પ્રચાર થયો.

ત્યારે શેઠિયાઓ બંગલા બાંધીને રહેતા. અને ચાલીમાં નોકરીયાત વર્ગ કે નાના નાના ધંધાર્થીઓ રહેતા. ચાલીમાં લાઇનબંધ બાર કે ચોવીસ રૂમ હોય, કોર્નરની રૂમમાં હવા ઉજાસ વધારે હોય, એને દિવાનખાનું કહેવાતું. દરેક ચાલીમાં મોટું ફિનિયું હોય. અમારા માધાપર ગામના દસ પંદર ગોઠિયાઓ મુંબઈની કોલેજમાં ભણવા આવ્યા. બધા તેવતેવડા. અહીં જ પરણ્યા અને ઠરીઠામ થયા. એક જ ચાલીમાં બધાની રૂમ. અમારા બધા વચ્ચે બે ત્રણ વર્ષનો ફરક હશે. પરસ્પર પ્રેમ અને ભાઈચારાની ભાવના હતી. એક ભાણે જમવા બેસી જતા. સુખમાં દુઃખમાં એકબીજાને પડખે ઊભા રહેતા. બધા મોટે ભાગે સવારની ૯ વાગ્યાની ઘોટકોપર લોકલ પકડી વી.ટી. સ્ટેશન આવીએ. સાંજે ૭.૪૦ની ટ્રેઇન પકડવાની. ટ્રેઇનમાં પાના રમીએ કે ભજનો ગાઈ હળવા થઈએ. એક પછી એક ધંધે લાગતા ગયા. પરણતા ગયા. સંસારી બન્યા. માબાપને માધાપરથી મુંબઈ બોલાવી લીધા. નાનપણમાં તોફાન-મસ્તી બહુ કર્યા. હુતુતુ ને લંગડી રમતા. ક્રિકેટ રમતા. મોટે

ભાગે ઘર કરતાં ફળિયામાં જ સમય પસાર કરતા. અમારે ત્યાં સંતતિ થઈ, બચ્ચાઓ પણ બધાના તેવતેવડા. આખો દિવસ ચાલીમાં ઉધમ મચાવે. રમતગમત અને મસ્તી તોફાન. એનું નામ ખરું બાળપણ હતું.

અમે બધા મિત્રો - ગામડાના હુલામણાં તોછડા - ટૂંકા નામે જ એકબીજાને બોલાવીએ, મનીયો ને ધનીયો, પારિયોને સુરિયો. માબાપના ઘડપણ પાળવાના, સંસારની પળોજણ, અથડામણ અને સંકડામણ. મધ્યાહનના તાપે તપ્યા, શેકાયા. પરસ્પરને સહારે સુખ દુઃખના દિવસો ક્યાં વીતી ગયા, સમજ પડી નહીં. બાપાઓ તો ફળિયામાં લીમડાના ઝાડ નીચે ખાટલા ઢાળી આડા પડતા. બધાના ઘરના બારણાં ખુલ્લાં રહેતાં. વાટકી વ્યવહાર ચાલુ રહેતો.

આજુબાજુના મકાનો હવે રીડેવલપર્મેન્ટમાં જવા લાગ્યા છે. મોટા મોટા ટાવર બંધાવા લાગ્યા છે. અમારો વારો આવશે - ક્યારે આવશે એ ખબર નથી. અમને તો અમારી ચાલી જ વહાલી લાગે છે. પંખીનો માળો વિંખાઈ જશે.

મનીયો મારો જોડીદાર હતો, ધંધામાં યે ભાગીદાર હતો. લોકો અમને સગા ભાઈ સમજતા, જાણે એક મગની બે ફાડ. દર રવિવારે છગન, મગન તારા છાપરે લગન જેવું થતું. સાંજ પડે બધા ચોપાટી જઈએ. ભેળપૂરી ખાઈએ. લાલ કપડાંવાળાની માટલાની કુલફી ખાઈએ. અંતરંગ મિત્રો અનુભવોનું શેરીંગ કરીએ. હાસ્ય મજાકની છોળો ઉડાડીએ, જીવન પારદર્શક હતું. બધા એકબીજાને જાણીએ, ઓળખીએ, વીકનેસની ખબર હોય, નિભાવી લેતા.

અમારા સંતાનો ભણ્યા, ગણ્યા કોઈ વિદેશ ગયા, કોઈએ ટાવર્સમાં ફ્લેટ નોંધાવ્યા. સૌના પરિવાર બહોળા થતા ચાલ્યા. મારા મિત્ર મનિયાની પત્ની મયુરીભાભીને રોગ લાગુ પડ્યો. મયુરીભાભી ઘરમાં એકલા હતા. કોઈ કારી ફાવી નહીં. મયુરીભાભીના ગયા પછી મનિયો એકલવાયો પડી ગયો. મનોમન મૂંઝાય. બૈરી વગર એકે દિવસ ચાલે નહીં. મયુરીભાભીને કદી પિયર જવા દીધા ન હતા. મનિયો અધવચાળે રહી ગયો. માથું દુઃખે કોઈ દાબી આપવાવાળું નહીં. એક દીકરી હતી,

હજુ સ્કૂલમાં ભણતી હતી. એના વાળ ઓળી આપવા પડે. રસોઈવાળી બાઈ રાખી. એને ભણાવવી પડે, લેસન કરાવવું પડે. મનિયો જિંદગી હારી ગયો, હાંફી ગયો. થાકી ગયો. સૂનમૂન રહેવા લાગ્યો. સૌથી હસમુખી જોડી, ખંડિત થઈ ગઈ.

અમારો મિત્ર ધનિયો અચાનક ઉકલી ગયો, સીધો એક જ એટેકમાં. પૈસે ટકે સુખી છે એવું અમે માનતા. એને બે દીકરા. ધનિયાની બૈરી બહુ ભણેલી નહીં. બે દીકરાને કેવી રીતે ભણાવવા? ઉછેરવા? માથે બેંકનું કરજ નીકળ્યું. કરુણાભાભીની હાલત કફોડી થઈ ગઈ. જીવનની વાસ્તવિકતા કેવી વરવી હોય છે? બેવડી જવાબદારી આવી પડી. અમે બધાએ વિચાર્યું કોઈ તો ઉપાય શોધવો પડે. બંનેને સમજાવ્યા. માનસિક, આર્થિક સહારાની પરસ્પર જરૂરિયાત હતી. કરુણાભાભી તૂટી ગયા હતા. એમને ટકાર કરવા પડે. મનિયાને અને કરુણાભાભીને સમજાવ્યા. ક્યાં સુધી એકલતા વેઠી શકે? સમાજનો ડર શા માટે? સમાજ તો બોલ્યા જ કરે. ધનિયાના બાપાને ગમ્યું નહીં. સમજાવ્યા. વહુ કરુણાનું કન્યાદાન એમના હાથે જ કરાવ્યું. મનિયો અને કરુણા બંનેએ નવો સંસાર વસાવ્યો. બંને એકબીજાથી પરિચિત તો હતા જ. અન્યોન્ય સહારો મળ્યો. પરેશાની દૂર થઈ. પ્રેક્ટીકલ બનવું પડે. બે ઘર જોડાયા. બંને પરિવાર સચવાઈ ગયા. બે પરિવાર વેરવિખેર થતા રહી ગયા. બે જિંદગી જોડાવાથી એમનો પરિવાર નવપલ્લવિત થયો. બંનેને સહારો મળ્યો.

જીવનનો મધ્યાહન કાળ વીતી ગયો. બધા વાનપ્રસ્થાશ્રમ ભોગવી રહ્યા છીએ. સૌ ઠરીઠામ થઈ ગયા છીએ.

ઉત્સવે, વ્યસને ચૈવ, દુર્ભિક્ષે શત્રુ - વિગ્રહે

રાજદ્વારે સ્મશાને ચ યઃ નિષ્કૃતિસ બાંધવઃ ।।

ઉત્સવ વખતે, દુઃખના દહાડામાં, દુકાળમાં કે શત્રુઓ સામે લડતી વખતે, રાજદરબારમાં, ન્યાયની દેવડીએ કે સ્મશાનમાં જે સાથે ને સાથે રહે તે જ સાથો બાંધવ.

મિત્રો ઘણા હોય, સંબંધો ઘણા હોય પણ આત્મીય સહાયકો જ

સાચા બાંધવ ગણાય. આ મિત્રો સાથે પરસ્પર સ્નેહ સહકારથી સુખ પ્રાપ્ત થાય.

કોઇનું સુખ જોઇ મન મુદ્દિત થવું જોઇએ. મુખ મલકાઇ જવું જોઇએ. કોઇને જોઇ મુખ મરડાઇ જાય તો સમજી લેવું એ કૃપાળું નહીં પણ ઇર્ષાળુ છે. તેના હૃદયમાં ઇર્ષ્યાનો અગ્નિ ભારોભાર ભયો છે. બીજાની પ્રગતિ જોઇ જલનારા અધોગતિ પામે. કોઇને સફળતા મળે આપણે એને બીરદાવીએ તો જ આપણું ભાવિ ઉજ્જવળ બનશે. અમે બધા નાનપણના ગોઠિયા. કોઇનું યે ભલું જોઇ હૃદય કમળની જેમ ખીલી ઊઠે છે. મિત્ર સાથે આત્મીયતા હોય, મનમેળ હોય, સંવેદના હોય, જૂના સંસ્મરણો હોય. લાગણીનો છોડ વિકસી રહ્યો હોય.

રાત્રે સૂતા પહેલાં પ્રાર્થના કરવાનો રિવાજ પાળ્યો છે. ઇશ્વર જગત આપાનું કલ્યાણ કરજે એવી પ્રાર્થના કરો તો ઇશ્વર રાજી રહે. મૈત્રી ભાવની સાર્થકતા થાય તો ઇશ્વરીય પ્રેમની પ્રાપ્તિ થાય. ઇશ્વર ક્યારેય સ્વાર્થભાવને પ્રોત્સાહન ન આપે.

મેવા ખાવા મળવાના હોય, તો સંબંધો, મિત્રતાના ગુણગાન ગાવા પડે. મેવા ખાતી વખતે મિત્રતા દાખવીએ, અને સેવા કરવાનો વખત આવે ત્યારે દૂર ખસી જવું એ મિત્રતાના ચિહ્ન નથી. મૈત્રીના અંકુર કરુણાસભર હૃદયની ધરતી ઉપર જ પનપે, વિકસે.

હજુ યે અમારી ચાલીમાં જાણે મીની કાઠિયાવાડ ધબકતું લાગે છે. જૂના રીત રિવાજો સામે કોઇ વિરુદ્ધમાં બોલવાનું નથી. પણ આંખ આડા કાન કરી સંબંધો કેવી રીતે ટકાવી રાખવા એ આપણે શીખવાની જરૂરત છે.

સત્યનો પથ

યે દિલ માંગે મોર. ગમે તેટલું મળે, માણસને ધરવ થતો નથી. જાણે ખવીસની ખોપડી, જેટલું નાંખતા જાઓ, ખાલી ને ખાલી.

મા વહેલી સવારે દસ બાર રોટલા ઢીબી નાંખતા. જાડા જાડા તાંબા જેવા લાલ. બાજુમાં દુઝાણા હતા ત્યાંથી છાશની બોધરણી ભરી લાવીએ. જ્યારે ભૂખ લાગે, શીકામાંથી રોટલોલઇએ અને છાશનો વાટકો ભરીએ. ઓડકાર ખાઇ દોડી જતાં રમવા. રોટલાનો પોપડો ઉખેડીએ. મા ઘી રેડે ને ઉપરથી ગોળનું દડબું. જાડો પણ સાત્ત્વિક ખોરાક. સાંજે ખીચડી ને ભાજી. મહેમાનો આવે ત્યારે ઘઉંની રોટલી ને દાળ ભાત શાક રંધાય. પરીક્ષાને દહાડે વાર તહેવારે શીરો, લાપસી કે કંસાર. એને પાકી રસોઇ કહેવાની. એ જમાનામાં બહારનું ખાવાનો રિવાજ જ નહીં, અને ફાસ્ટ ફુડ, મેગી કે નુડલ્સનું નામ પણ નહોતા જાણતા. હા એટલી ખબર હતી કે ગામમાં એક મદ્રાસી હોટલ ખૂલી છે, ત્યાં ઢોસા, ઇડલી ખાવા મળે. એટલા પૈસા ખરચવા પરવડે તેમ ન હતું. રોજનો એક પૈસો વાપરવા મળતો. બપોરની રીસેસમાં એમાંથી એક પાઇના ચણિયા મણિયા બોર, એક પાઇનો આમલીના કાતરા અને એક પાઇનો બરફનો ગોળો. ધરાઇ જતા. માબાપાએ કહેવું ન પડતું કે આપણે ગરીબ છીએ. ખરચા પરવડતા નથી. પાંચ છ ભાંડરડા હોઇએ, બધા વહેંચીને ખાઇ લઇએ. સમજી જતા. માબાપ જેવા પહેરાવે એવા કપડાં પહેરી લેતા. કોઇ માંગણી કરવાની જ નહીં. સાદગીમાં રહેતા, સાદાઇનો જમાનો હતો. મોટે ભાગે બધા મધ્યમવર્ગીય. શ્રીમંત દોસ્તારો હોય તો યે એમની સાથે ક્યારેય સરખામણી કરતાં નહીં. જાતને ક્યારેય ગરીબ કે નીચી કક્ષાની ગણતા નહીં. આજે આવી વાત કરીએ

ગાંડા કે મૂરખામાં ખપી જઇએ. આજની પેઢી આ વાત માનવા તૈયાર નહીં થાય.

આજે નાના છોકરાને ખબર છે. આઇસક્રીમ વાડીલાલનો, સૂરતનો જમનાદાસનો ઘેવર અને સૂરતનો પોંક, સુતરફેણી ખંભાતની અને ભાખરવડી ને લીલો ચીવડો એટલે વડોદરાના જગદીશનો. કયા ગામનું શું વખણાય, એ બધી ખબર છે, નાનામાં નાના છોકરાને. દરરોજ જમવામાં બે શાક, કઠોળ, સલાડ, ચટણી, પાપડ, અથાણાં રોટલી-પૂરી-ફરસાણ, મિષ્ટાન્ન આટલું બધું હોય છતાં છોકરાઓ ઘરમાં ખાવાનું પસંદ કરતા નથી. બહાર જઇ છેવટ હાથ લારી પરનો મૈસુર મસાલા ઢોસા, મેગી, નુડલ્સ ખાઇ આવશે. છતાં યે રોજનો કકળાટ જમતી વખતે. ઘરમાં રાંધેલી રસોઇ પડી રહે અને બહાર હોટલમાં ખાઇ આવે. પીઝા વગેરેની હોમ ડીલીવરી મંગાવે.

આટઆટલું મળવા છતાં સંતોષ નથી, આજની પ્રજાને. આજના છોકરાઓને સાદગી એટલે શી બલા છે એ જ ખબર નથી. વિપુલતા વચ્ચે યે અસંતોષી. મોમ ડોન્ટ ટેલ અસ અબાઉટ યોર ગોન ડેયસ. સાચી વાત છે, આપણે ગરીબ માબાપના સંતાનો હતા. આ લોકો શ્રીમંત માબાપના નબીરા છે. પુણ્ય કરીને જન્મ્યા છે, જે માંગો તે હાજર, મળી જવાનું, ન આપો તો ત્રાગું કરીને યે લઇ જ જવાના.

ઘરમાં એક લાકડાનું કબાટ હતું. એમાં ઘરની દસ વ્યક્તિના કપડાં સમાઇ જતા. બધાના વધુમાં વધુ ત્રણ ચાર જોડી. આજે અમારા ઘરમાં દરેકનો એક રૂમ અલગ, બધાના વોર્ડરોબ અલગ, પ્રાઇવેટ. દીકરો કહેશે, ડોન્ટ એન્ટર ઇન માટ રૂમ. ડોન્ટ ટચ માય કપબોર્ડ, જવાય નહીં. વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યનો જમાનો આવ્યો છે ભાઈ! પોતાનું કશું ખાનગી હોઇ શકે એવો વિચાર પણ અમારી પેઢીના કોઇને યે આવ્યો ન હતો. કમાતા થયા તો યે જે પગાર આવે, જે કમાણી થાય એ દાદીના કે પત્નીના હાથમાં મૂકી દેતા.

દરેકના રૂમમાં અલગ ટી.વી., એસી. તો ખરા જ. સૌના બેંક

ખાતા અલગ, ડેબીટ કાર્ડ, કેડીટ કાર્ડ કરે, કોઇએ કોઇને પૂછવાનું નહીં કે કેટલા રૂપિયા ક્યાં ખર્ચ કર્યો. આટઆટલી સગવડો, સ્વતંત્રતા પછી પણ એમને સંતોષ નથી. વળી જરૂરિયાતો વધારતા જાય છે. અમારા જમાનાનો એક આનો આજના સો રૂપિયા જેટલું મૂલ્ય ધરાવતો. રૂપિયાનું મૂલ્ય ઘટ્યું છે એમ કહેવાને બદલે એમ કહી શકાય કે સંતોષની સેન્સીટીવીટી જ રહી નથી.

સાદગી એટલે ઓછામાં ઓછી સગવડથી ચલાવી લેવું. ચલાવી લેવું એનો અર્થ એવો નહીં કે કચકચ કરીને. સંતોષપૂર્વક, ફરિયાદ વિના સ્વીકારી લેવું. ગાંધીજી, વિનોબા ભાવે, મોરારજીભાઈ, લાલ બહાદુર શાસ્ત્રીજી, કૃષ્ણ શંકર શાસ્ત્રી, પાંડુરંગ શાસ્ત્રીજી, એક થેલીમાં એમનો સામાન સચવાઇ જતો. એનું નામ સાચો અપરિગ્રહ - મને ખબર છે ત્યાં સુધી અમારા મિત્રના બાપાને જૈન સાધુએ પચકાણ આપેલા કે તારી પાસે વધુમાં વધુ આટલા રૂપિયા થાય - ત્યાં સુધી એ તારા, એથી વિશેષ જે કંઈ મળે એ બધું સમાજને અર્પણ. વિદ્યાર્થી માટે હોસ્ટેલ, સ્થાપવી. શિક્ષણ વૃત્તિઓ આપી વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તેજન આપવું. મુંબઈમાં રોટલો મળે પણ ઓટલો નહીં. સસ્તા દરે અતિથિગૃહો બાંધવા. એમના વારસદારોએ કચકચ કરી, પણ એ વડીલ એમના નિર્ણયમાં અડગ રહ્યા. આજના લાવ લાવના ભૌતિકવાદી યુગમાં આવી વાતો અપ્રસ્તુત લાગે, વેવલાવેડા લાગે. તમારા સંતાનોનો સૌ પ્રથમ હક છે તમારી મિલકત ઉપર એ સાચું પણ જેમણે આટલી સંપત્તિ આપી, સમૃદ્ધિ આપી એ પરમાત્માના અન્ય વહાલાદવલાં સંતાનો માટે પણ તમારી ફરજ બની રહે છે. આપણી સંપત્તિમાં સમાજનો અધિકાર છે જ.

આપણે ગામડામાંથી શહેરમાં આવ્યા. ગારમાટીના ખોરડામાથી ટાઇલ્સ નાંખેલી રૂમમાં રહ્યા. ગ્રેનાઇટ, માર્બલવાળા બેડરૂમના ફ્લેટમાં રહ્યા. વધુ કમાયા, પોતાનો સ્વતંત્ર બંગલો બાંધ્યો. હજુ સંતોષ નથી થયો? મૂકેશ અંબાણીની જેમ એન્ટેલા બાંધવું છે કે દુનિયાના સૌથી ધનિકોની યાદીમાં નામ લખાવવું છે? આટલું થયા

પછી યે જગતમાં બીજા અનેક ધનિકો તમારાથી આગળ ઊભા જ હશે. એમની ઇર્ષ્યાથી ઊંઘ નહીં આવે. આપણાથી ઊંચી વ્યક્તિઓ ઉપર નજર રાખીને ચાલવાથી અસૂયા ઊભી થશે. આપણાથી ઉતરતા, દુઃખી લોકોને જોઈ વિચારીએ કે આપણે એમનાં કરતાં કેટલા સુખી છીએ !

જબ આવે સંતોષ ધન, સબ ધન ધૂરિ સમાન.

મને મારું ઝૂંપડું વહાલું લાગે. પારકા મહેલ જોઈ મારી ઝૂંપડી તોડી ન પડાય. સૌને સૌના નસીબ મુજબ, કર્મફળ મુજબનું મળે. મને મારી લાયકાત મુજબ ઇશ્વરે આપ્યું. આભાર.

જેમ જેમ સગવડો વધતી જાય, આપણું મન સાંકડું બનતું જાય. ચાલી સીસ્ટમમાં બે રૂમમાં મહેમાનો આવતા જતા આજે ત્રણ બેડરૂમના ફ્લેટમાં મહેમાનો રાખવા ક્યાં ? એક અમારો, એક દીકરાનો અને એક દીકરાના દીકરાનો બેડરૂમ જોઈએ. વધારાની જગ્યા છે જ ક્યાં કે વધારાના માણસને ઘરમાં બોલાવીએ. મહેમાનને ભગવાન માનવાને બદલે વધારાનું માણસ ગણી લઈએ છીએ.

આપણી સંસ્કૃતિ અતિથિ દેવો ભવઃ ની છે. અપરિગ્રહને આટલા માટે જ પાંચ મહાવ્રતોમાં સ્થાન અપાયું છે. જીવન-ધર્મ-વ્યવહારમાં સંતોષ ન આવે તો બધું ફોકટ. મનમાં સંકટાશ આવી ગઈ છે. ખુલ્લું દિલ અને વિશાળ દૃષ્ટિ જોઈએ. પાંચ મહાવ્રતોમાં પ્રથમ સ્થાન સત્યનું છે. ધર્મના ચાર સ્તંભ છે. તપ, પવિત્રતા, દયા અને કરુણા. સત્ય અને નીતિમત્તા આ મુખ્ય આધાર. જ્યાં જ્યાં સત્ય ત્યાં ત્યાં વિજય.

ધ્રુવા નીર્તિમર્તિ મમ યત્ર

યોગેશ્વર કૃષ્ણ તત્ર પાર્થો ધનુર્ધર

તત્રશ્રી વિજયોભુવિ ધ્રુવાનીર્તિ મતિ.

સત્યના માર્ગે ચાલનારાની ગમે તેવી કડક અગ્નિપરીક્ષા લેવાય, તેઓ કસોટીમાંથી પાર ઉતરે. રાજા હરિશ્ચંદ્રની જેમ અગ્નિ-પરીક્ષામાંથી પાર ઉતરે, સત્યને છોડે નહીં.

સત્ય છે તો લક્ષ્મીજી છે, લક્ષ્મીજી ગયા, તેની પાછળ દાન ગયું, લક્ષ્મીજી ન હોય તો દાનનું અસ્તિત્વ ક્યાંથી ટકે ? દાન જાય એટલે સદાચારને સળવળાટ થાય એ જવા લાગે. સદાચાર જાય પછી યશનો ભાવ કોણ પૂછે ? લક્ષ્મી, દાન, સદાચાર અને યશ ભલે જાય સત્ય જો ટકી રહેશે તો આ બધાએ પાછા ફરવું પડશે. સત્ય એ જ પ્રાણ, સત્ય એ જ સર્વસ્વ.

સત્ય જીવનનો પાયો છે. જો સત્યનું પાલન નિષ્ઠાપૂર્વક કરવામાં આવે તો બધું એની મેળે નમતું આવે.

માણસ માત્ર આશા, તૃષ્ણાના ગુલામ છે. જગતમાં કોઈને પ્રેયની શોધ છે. તો સત્સંગીને શ્રેયની તલાશ છે. પ્રેયનો માર્ગ સુગમ છે, શ્રેયનો માર્ગ દુર્ગમ છે. બધું જ મનગમતું - પ્રેય મળે તે કોને ન ગમે ? શ્રેય મેળવવા માટે અનેક સુખો જતા કરવા પડે. ગૌતમ બુદ્ધ, મહાવીર સૌએ પ્રેયનો સરળ માર્ગ છોડી શ્રેય - જગત કલ્યાણ, આત્મકલ્યાણનો વિકટ માર્ગ સ્વીકાર્યો. મહાત્માઓનું એ જ લક્ષ્ય હોય. તેઓ ઇન્દ્રિયાતીત હોય છે. એક વસ્તુની ઝંખના કરો. વસ્તુ મળી જાય, ધીરે ધીરે એમાંથી રસ ઓછો થતો જાય. ઝંખનામાં જે મજા છે તે તૃપ્તિમાં નથી રહેતી. શ્રેયની ખોજમાં નીકળેલા દુન્યવી સુખોની અવગણના કરે, રાજમહેલ, સત્તા, શોખનો ત્યાગ કરે. સ્થિર અને શાશ્વત સુખને પ્રાપ્ત કરવામાં જ તેમને આનંદ પ્રાપ્ત થાય. મુશ્કેલીઓ વટાવ્યા પછીનો જે મારગ મળે તે સુખદ અને આનંદપ્રદ હોય. શ્રેયનો માર્ગ તપનો માર્ગ છે, સાધનાનો માર્ગ છે.

ઈચ્છાઓ ટપારવી પડે. સાધનાનો માર્ગ દુષ્કર છે. અથાગ પરિશ્રમ કરવો પડે. વિના પરિશ્રમે જે વસ્તુ મળે એનું મૂલ્ય કંઈ જ ન હોઈ શકે. વગર મહેનતે મળે એનો અહંકાર તમને નીચા પાડે.

‘અરે પ્રારબ્ધ તો ઘેલું રહે તે દૂર માંગે તો,

ન માંગે દોડતું આવે, ન વિશ્વાસે કદી રહેજે.

શ્રેયનો માર્ગ છોડવાનો છે, પ્રેયનો માર્ગ પકડવાનો છે. સુખની,

આનંદની, મજાની પણ એક સરહદ હોય, પરાકાષ્ટા આવે.

સત્ય ઉપર મોહનું આવરણ છવાઈ જાય. મન એમાં મનગમતા રંગો પૂરી અંધ જેવા બની જાય. મોહ ઉતરે કે એ જ વસ્તુ બદસૂરત લાગે. રંગો બદલાય, સ્વપ્નાઓ બદલાય પણ સત્ય તો એનું એ જ રહેવાનું. જગતને જેવું છે તે સ્વરૂપે પીછાણવાનો માર્ગ એટલે સત્ય. સ્વયંને જાણ્યા વિના સત્યને જાણી ન શકો. ભીતરમાં અનંત સુખોનો ખજાનો પડ્યો છે. એને શોધવા અંતરમાં ઉતરવું પડે. અંતરમાં આટલો અમૂલ્ય ઐશ્વર્યનો ખજાનો પડ્યો છે. અને એનો ધરવ અનુભવવાને બદલે આપણે બાહ્ય જગતમાં વધુ ને વધુ ભૌતિક સુખો પાછળ ફોકટ ભટક્યા કરીએ છીએ. ‘કસ્તુરી કુંડળ વસે, મૃગ દૂંઢે વનમાંહી’ સાચા સુખની અનુભૂતિ કરવા માટે મનને વશ કરીએ. વધુ ને વધુ આત્મીય સુખો મેળવવાની ઝંખના સેવીએ. ભૌતિક પદાર્થો નાશવંત છે. એમાંથી સુખ મળવાનું નથી. એ જશે અને દુઃખકર બની જશે. શાશ્વતને છોડી નાશવંત પાછળ શા માટે દોટ મૂકવી? ચેતી જઇએ.

સમકક્ષ

કોઈ માણસ કેવો છે. બહારના દેખાવ પરથી એનું મૂલ્યાંકન કરીએ. દેખાવે ગોરો હોય, ફાંકડો છે. પણ એના કરતૂત કેવા છે? બાળક જન્મે કે પહેલો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે. કોના જેવું છે? એની મા જેવું ગોરું છે? બહારના રૂપ રંગ આકર્ષક હોય તો સૌની નજર ઠરે. એટલે જ મોડેલીંગમાં રૂપાળી છોકરીઓની ડીમાન્ડ હોય છે. કાળા કૂબડા, કદરૂપા માણસ કોઈને ન ગમે. સુંદરતા હોય તો પહેલી નજરે જ મનમાં વસી જાય. રૂડી રૂપાળી દીકરી હોય, માને નિરાંત હોય, મારી દીકરીને કોઈ સામે ચાલીને માંગીને લઈ જશે.

જનક રાજાના દરબારમાં અષ્ટાવક ગયા ત્યારે બધા એના વાંકા અંગો જોઈ હસવા લાગ્યા, પોતે પણ હસ્યા. અષ્ટાવકે ચાબકો માર્યો. આ બધા ચમાર છે. એમણે બહારના રૂપરંગ જોયા, દેખાવ જોયો. એ તો ચામડી જ છે. ચમાર હોય એને ચામડું જ દેખાય. સુતારનું મન બાવળિયે હોય તેમ. હું બહારથી વાંકો છું, દેખીતો વાંકો છું. કુદરતી રીતે વકાંગી છું. પણ આ સભામાં બેઠેલા બધા વક દૃષ્ટિવાળા છે. એમની દૃષ્ટિ વાંકી છે. તેથી તેઓ બધા અંદરથી વાંકા છે - ઊંટ કહે - અન્યનું તો એક વાંકું, આપના અઢાર છે.

મથુરાની શેરીમાં શ્રી કૃષ્ણ કુબજાને ભેટ્યા એને સુંદરી બનાવી દીધી. સારા માણસનો સમાગમ થાય તો કુરૂપ પણ સુંદર બની જાય. બહારના દેખાવ પરથી કોઈનું મૂલ્યાંકન ન કરી શકાય. સુંદર દેહમાં રાક્ષસી વૃત્તિ હોઈ શકે. અને અષ્ટાવકમાં જ્ઞાનનો ભંડાર હોઈ શકે. સોકેટીસ વિદ્વાન હતા. દેખાવમાં સુંદર ન હતા. સુંદરતાનો પ્રભાવ ચોક્કસપણે પડે. પણ સુંદર દેખાવ હોય એટલે

અંદરનું મન-બુદ્ધિ સરલ, સરસ હોય જ એવું નથી.

આપણે સુંદરતાના પૂજારી છીએ. સુંદર વસ્તુ માટે આદર માન ધરાવીએ. સુંદર સ્ત્રી બજાર વચ્ચેથી નીકળે યુવાનો સીસોટી વગાડે. સુંદરતા હોય પણ શીલ ન હોય તો? ચારિત્ર્ય ન હોય તો? સુંદરતાના સાથે સુશીલતા હોવી જ જોઈએ. હીરો - હીરોઈનને જોવા લોકો પડાપડી કરે. ધક્કા મુક્કી કરે. એમનામાં અભિનય કલા છે, સુંદર દેહચષ્ટિ છે. પણ હીરોઈનના પદે પહોંચવા માટે કેટલું ગુમાવવું પડ્યું છે એ કોણ જાણે? માણસના દેખાવ, રૂપથી અંજાઈ જઈએ, ધનદોલતથી અંજાઈ જઈએ. પણ જ્યારે એની ખામીઓ દેખાય ત્યારે આપણી આંખો ખૂલે, લતા મંગેશકરનો દેખાવ ગમે તેવો હોય, એની કોકીલકંઠી ગાયકીના આપણે સૌ પૂજારી છે એમાં પાર્વતીએ ભસ્મધારી શિવજીની પસંદગી કરી હતી. અવિનાશી ગુણોની આરાધના કરી હતી. દેખાવ, પૈસો, નહોતા જોયા. ગંગા એક વખત શંકરની જટામાંથી નીકળી, એનો શતમુખ વિનિપાત થવાનો. સ્થાનભ્રષ્ટ થવાય, પછી આબરૂ ન રહે.

સુટેડ બુટેડ, ગોગલ્સધારી, અતિથિ વિશેષ મર્સીડીઝ ગાડીમાંથી ઉતરે, સાથે ચાર પાંચ જીહજુરિયા હોય, સ્ટેજ ઉપર હારતોરા થાય, દાનની જાહેરાત થાય. લોકો તાલીઓ પાડે. બહારથી ઢમઢમ ઢોલ અંદરથી પોલમપોલ. એક નુર આદમી, હજાર નુર કપડાં - માણસને પારખવાનું કામ બહુ અઘરું છે. ઝવેરી હોય તે જ હીરાની પરખ કરી જાણે. માણસ જેવો છે તેવો દેખાતો નથી હોતો. આપણે એને પારખવામાં થાપ ખાઈ જઈએ છીએ. કેટલાક સુંદર માણસથી આપણે આકર્ષાઈ જઈએ પછી એ બોલે ત્યારે એના વટાણા વેરાઈ જાય. વર્ષોથી સંબંધ હોય, આપણને એમને માટે માન હોય પણ મોકો આવે માણસનો અસલી ચહેરો - એનું અસલ સ્વરૂપ ઓખળાઈ જાય. માણસ ઉપર ઉપરથી બધા સાથે સારો સંબંધ રાખે. લાલચ ઊભી થાય, બહારનો મુખવટો

ઉતરી જાય, આવરણ ઉતરી જાય, અસલી ચહેરો નજરે પડી જાય. એવે વખતે કોણ પરાયા, કોણ પોતાનાની સાચી ઓળખ થઈ જાય. મધપૂડામાં રસકસ હોય ત્યાં સુધી મધમાખીઓ ગણગણ કરે. મધ ખલાસ થઈ જાય, માખીઓ ફરકે પણ નહીં, ઊડી જાય.

આપણી નજર ટૂંકી હોય છે, બહારના રૂપરંગ જોઈ મોહિત થઈ જઈએ. શરીર સુંદર દેખાય, અંદરનો સ્વભાવ, આત્માની ઋજુતા કે ધીરતા દેખાતા નથી. પૈસાની છોળો ઉડતી દેખાય. અંજાઈ જઈએ. એની ખામીઓ ઢંકાઈ જાય. પદ-પ્રતિષ્ઠા બહારથી દેખાય, અંદરનું ચારિત્ર્ય દેખાતું નથી. આપણે ખુદ આપણને ઓળખી શકતા નથી. વાતો માટી મોટી આદર્શોની કરીએ, વખત આવે પાણીમાં બેસી જઈએ, બહાના કાઢવા મંડીએ. માણસ ક્યારેય વિચારતો નથી કે મારે શું કરવું જોઈએ, મારું લક્ષ્ય શું છે. એ તો ઘેટાનાં ટોળાંની જેમ ઢસડાયા કરશે. સમાજમાં લોકો શું કહેશે? દીકરી માટે મોટું ઘર જોવાનું. શ્રીમંત સાસરિયું શોધવાનું પછી ભલે ખાનદાની ન હોય, વરરાજામાં પાવલી ઓછી હોય. બાપદાદાની હવેલી છે, ઘરના ધંધા છે, દીકરી સોનાને હીંચકે ઝૂલશે. મણભર સોનાથી ઢંકાઈ જશે.

આપણે બાહ્ય દેખાવથી એવા અંજાઈ જઈએ છીએ કે એમાં કેટલું સત્ય છે, કેટલું સત્ત્વ છે એ વિચારી શકતા નથી. બહારની દુનિયા સો અભિપ્રાય આપશે, શું કહેશે એ વિચારવાને બદલે મારે શું કરવું છે, શું સાચું છે, એવું વિવેકભાન પ્રકટવું જોઈએ. સમ્યક્ દૃષ્ટિ ખીલવી જોઈએ.

નરસિંહે ગાયું કે જ્યાં લગી આત્મ તત્ત્વ ચિન્થ્યો નહીં ત્યાં લગી સાધના સર્વ જૂઠી. શરીર અનેક રોગ, દોષથી ભરેલું છે, એની ચિંતા કરવી નથી. પ્રસાધનો વડે, એની સુંદરતા નિખારવા કરતાં આત્માભિમુખ થઈ શરીરથી ઉપર ઉઠવાનું છે તો જ આત્મદર્શન થઈ શકે. જે વાતને આપણે સચ્ચાઈ, સારાઈની તુલામાં તોલી શકીએ એટલી જ વાત કરવાની. જે કંઈ વાત કરીએ એમાં તથ્ય,

સત્ય અને સાર્થકતા હોવા જોઈએ. બીજાની બુરાઈ કરવી સહેલી છે. આપણો તો સચ્ચાઈને ઓળખવાની છે. એની ખિદમત કરવાની છે.

કર્મણા, વાચા મનસા કોઈની બુરાઈ કરવી નથી. કોઈને લડાવી મારી ફાયદો ઉઠાવવો નથી. બે બિલાડીને લડાવી, વાંદરો ફાવી જાય એવું કરવું નથી. કોઈની માનહાનિ કરવાથી આપણને શો લાભ? ઉલટાના આપણા આત્માને મલિનતા સ્પર્શશે. કંઈપણ કહેતા કે બોલતા પહેલાં વિચારીએ, મારામાં આવી કોઈ ખરાબી તો નથી ને! આ જગતમાં કોઈ પણ સર્વ ગુણ સંપન્ન નથી, હું પણ નથી તો અન્યનું ખરાબ બોલવાનો આપણને કોઈ અધિકાર નથી જ નથી.

નિંદક, નિયરે રાખીએ, આંગન કુટિ છવાય,
બિન પાની, સાબુન બિના, નિર્મલ કરે સુભાય. (સ્વભાવ)
કોઈ ટીકા કરે, વિચલિત થવાનું નહીં. આપણી ભૂલ શોધી ભૂલો સુધારવાની, સ્વભાવને સુધારવાનો. ગુણગ્રાહી બનીએ. વાંકદેખા નહીં. બીજાને ઉતારી પાડવા ટીકા કે નિંદા કરવા નહીં. પોતાની બડાઈ હાંકવા જતા બીજાની નિંદા કરવી નહીં. બીજા કરતાં આપણી લીટી મોટી કરતાં આવડે તો એમાં આપણી વડાઈ. બીજાની લીટી ભૂંસીને આપણી મોટી ન દેખાડાય. પ્રતિસ્પર્ધીને વશ કરતા આવડવું જોઈએ. સમાજમાં, રાજકારણમાં વિના કારણ હું સાતુસી થાય. એકબીજા વિરુદ્ધ ચોપાનિયા છપાવાય, કાદવ ઉછાળવામાં આવે. ઢાંક મારા ને ઉઘાડ તારા. શો ફાયદો? બંનેની ઇજા જાય. ગુણા: પૂજાસ્થાને, ન તુ ધનં, ન તુ વયં. ગુણોની કદર કરીએ, ગુણોની પૂજા કરીએ. ભગવાનની પૂજા શા માટે કરીએ છીએ? શા માટે એના દર્શન કરવા મંદિરે જઈએ છીએ? એના ગુણ તણો નહીં પાર. એના જેવા ગુણીયલ બનવું છે, નિર્મળ બનવું છે, નિષ્પાપ બનવું છે. ગુણવાન માણસ જ બીજાના ગુણોને જોઈ શકે. સત્યતા બાહ્ય શરીર છે, જ્યારે સંસ્કૃતિ એનો

આત્મા છે. સંસ્કૃતિ ક્યારે જન્મે? જ્યારે આપણો શુદ્ધ થઈએ. આત્મા શુદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત છે.

આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને ઓળખવા, કષાયોથી દૂર રહેવું, મિથ્યાભિમાન છોડવા. નિષ્કામ, નિષ્પાપ થઈ પ્રભુના દર્શન, સેવા કરવા. પ્રભુ તારા જેવું અમારે થાવું છે. તારા ગુણલા ગાવા છે. આપણો પ્રભુના દાસ થઈને રહેવું છે.

‘ચાકર રાખોજી, ગિરધારી લાલા, મુને ચાકર રાખો જી,
ચાકર રહીશું, બાગ લગાશું, નિત નિત દર્શન પાશું જી.’

પ્રભુ આપણો સ્વામી છે. આપણો એમની ચરણરજ માથે ચડાવીએ. એમના પ્રિય કાર્યો કરીએ. દાસભાવે મીરાંની જેમ પ્રભુને ભજીએ તો મીરાંની જેમ ખુદ દ્વારકાધીશ એમના સ્વરૂપમાં આપણને ભેળવી દેશે, સમાવી દેશે, પ્રભુને પામવા હોય તો એમના સમક્ષ બનવું પડશે.

ભર્ય ભાદર્ય

ધીરે ધીરે અંધારાના ઓછાયા ધરતી પર પથરાય છે. સાંજ ઢળી રહી છે. ઉષા ધરની અગાશીમાં જઈને ઊભી છે. રસ્તા ઉપર નજર છે, જોઈ રહી છે કોઈના આવવાની વાટ. રાતનો આરંભ થઈ રહ્યો છે આ બંનેના સંધિકાળે ઘરમાં ઉષાનો દીવો પ્રકટાવવાનો અચૂક નિયમ છે. એક દીવો તુલસી ક્યારે, એક દીવો મંદિરમાં અને એક દીવો ઉંબરામાં. ત્યાર પછી જ ઇલેક્ટ્રીક લાઇટ કરતી. દીપક ઘરે આવવાનો આજ ટાઇમ. એ ઘરમાં પગ મૂકે એ વખતે ઉષા ઉંબરાનો દીવો મૂકવા ધરના દરવાજે ઊભી જ હોય. દીપક મજાક કરે, દીવો લઈને તું મારું સ્વાગત કરવા તો નથી ઊભીને! ઉષા એવી જ મજાકમાં જવાબ આપે ઉષા પ્રકટે ને તું ઓફિસે જવા નીકળે. દીપક પ્રકટાવું ને તું ઘરે આવે. ઘરમાં અજવાળા પથરાય. સામાન્ય રીતે દીપક ઘરમાં પ્રવેશે એ વખતે ઉષા હાથનો સંપુટ રચી દીવા લઈ જતી હોય.

દીપક શાકભાજી લેતો આવે. સાંજનું પેપર લાવ્યો હોય. ઉષાએ ગરમાગરમ સુપ તૈયાર રાખ્યું હોય. કલાક પછી જમીને બંને બેડરૂમમાં સૂવા જાય. આ નિત્યક્રમ. આજે ઘરમાં અંધારું છે. ઉષા ઉષા બૂમ મારતો મારતો દીપક દીવાનખાનામાં, રસોડામાં બધે ફરી વળ્યો. ઉષાનો ટહુકો સંભળાયો નહીં. એ અગાશીમાં ગયો, ત્યાં ઉષા રસ્તા ઉપર કોઈની રાહ જોતી હોય એમ મીટ માંડી ઊભી હતી. છવાઈ રહેલા અંધારાની જેમ ઘરમાં છલોછલ અંધારું હતું. જાણે અંધારું જિંદગીનો ખાલીપો લઈને આવ્યું છે. દીપક કશું બોલ્યા વિના, ઉષાના ખભે હાથ મૂકીને ઊભો રહ્યો, પછી ધીરેથી કહ્યું, ચાલ ઉષા દીપક પ્રકટાવ.

ઉષા નિરાશાથી બોલી, શું આપણી જિંદગીમાં આમ હવે કાયમ અંધારું સર્જાયું રહેશે? ઉષાની આંખમાંથી આંસુ ટપક્યા, શું પ્રેમનો

ક્યાંય પડ્યો પડે જ નહીં. આપણા હોય એ પરાયા કેમ બની જતા હશે? આપણા ખંતપૂર્વક પ્રકટાવેલા દીવાઓ કેમ બુઝાઈ ગયા? શું તેલ પૂરવામાં આપણે કોઈ કસર રાખી હતી? આપણી ક્યાં ભૂલ થઈ?

દીપક કહે, જે પ્રકટે તે બુઝાય પણ ખરા. દરેક દીપકનું ભાગ્ય હોય. એમ કહી દીપકે જાતે દીવો પ્રકટાવ્યો અગરબત્તી જલાવી, ઘરમાં ધૂમ્રસેર ફરી વળી, સુગંધ પ્રસરી ધુમ્રસેરમાં ઉષાને સંતાન ઉછેરની સ્મૃતિઓ ગૂંચળાવવા લાગી.

ઉષા-દીપકનો દીકરો - અમર, વહુ આરતી. અમરના લગ્ન થયા. ઉષાએ લગ્ન પહેલાં જ આરતીની પસંદગી મુજબ એમના બેડરૂમનું રીનોવેશન કરાવ્યું. દીકરા-વહુ પર હોશ કરવી હતી. મા દીકરીની કરે એથી યે અદકેરી કાળજી આરતીની લેતી. પાંચ દવસ પારેવાના પગ રાતા હોય. આરતીનો ગૃહપ્રવેશ થઈ ગયો, હજુ એને રસોડામાં પ્રવેશ કરવા દીધો યે ન હતો. ત્યાં એક મહિનામાં દીકરાએ ઘડાકો કર્યો, અમે અલગ રહેવા જવાના છીએ. તમે ઇસ્ટમાં, અમે વેસ્ટમાં. એક જ ગામમાં, આવતા જતા રહીશું. જુદા રહીએ તો હેતપ્રીત જળવાઈ રહેશે. આરતીને મોકળાશ જોઈએ, સ્પેસ જોઈએ.

ઉષાને મનમાં એક જ વાતનો ખટકો છે. લોકો શું કહેશે? એક મહિનામાં દીકરો જુદો થઈ ગયો. વહુને સાચવતા ન આવડી. મારો કયો વાંક? કોઈ તકલીફ હોય તો મને કહેવું હતું, હું મારી ભૂલ સુધારી લેત. ફરી ફરી આ પ્રશ્ન એ દીપકને પૂછે છે, પોતાની જાતને પૂછે છે. મારો શો વાંક? ક્યા વાંકની આ સજા મને મળી રહી છે? દીપક કહે, ચાલ, આજે આપણે બંને સાથે મળીને ઢોસા બનાવીએ. ઉષાએ ઢોસો બનાવ્યો ખરો, પણ એને ગળે કોળિયો ઉતર્યો નહીં. મારા અમરને ઢોસો બહુ ભાવે.

દીપક બહુ સમજાવે પણ ઉષાના મનને સાંત્વના વળતી નથી. બહુ જાણીતો દાખલો છે. વૃક્ષ પર પંખી માળો બાંધે, ઇંડા મૂકે, સેવે, બચ્ચાં ફૂટે, પાંખ આવે, બચ્ચાં ઊડી જાય પછી અફસોસ કરતું નથી.

ઉષાએ જીદ પકડી. આ ઘર વેચી નાંખીએ, જેના માટે આટલી મહેનત કરી, એ જ જો ન હોય તો આ ઘરમાં એની યાદ મને સતાવતી રહેશે. ઉષા ફરી ફરી અડધી રાતે ઊઠી જાય છે, અમરના બેડરૂમને નોક કરે છે. દીકરા વહુ સૂતા હશે. સવાર પડી ગઈ, ઊઠાડું, અમરને ઓફિસ જવાનું મોડું થશે. ઉષાએ કેટલો શ્રમ કર્યો હતો, અમરને ઉછેરવા, એના લગન માટે કેટકેટલી તૈયારી કરી હતી? એના સોમાં ભાગનું હેત પણ ન આવ્યું મા માટે દીકરાના મનમાં?

દીપક કેવી રીતે સમજાવે કે જે ગયા એ ફરી આવવાના નથી. સમજપૂર્વક ગયા છે. એમની પાછળ રડી કકળીને શો ફાયદો? ઉષા નરમ સ્વભાવની, છતાં એની વહુ ઘરમાં ન રહી, ઘણીને લઈ ચાલતી થઈ. જ્યારે ઉષાની મોટી બેન સંધ્યા અત્યંત કડક સ્વભાવની. ઘરમાં રોજ વહુ સાથે ચડતડ થાય. છતાં યે એની વહુ સાથે રહે છે. ઘરમાં લડે ઝઘડે અને સાસુ વહુ સમાજમાં સાથે ફરે.

તો પછી પોતાની વહુ વિના કારણે કેમ જુદી થઈ ગઈ? મારી લાગણીની કદર કરતા ન આવડી દીકરાને. એના આખા હૃદય ઉપર કારી ઝખમ લાગ્યો છે. દીકરાનું ઉપરાણું લઈ લઈ એણે દીપક પાસે જૂઠું બોલી એને ઘણી વખત બચાવી લીધો હતો.

અમર ઉષાના ભાવ જગતનું કેન્દ્ર હતો, એના જીવનનું અભિન્ન અંગ હતું. નવ મહિના પેટમાં રાખ્યો હતો દીકરાને, એક શ્વાસ એક પીડા, એક ખુશી, એક મૌન. એ જ અમર પરણ્યા પછી નવ મહિના પણ સાથે રહી શક્યો નહીં. ઉષા મા છે. દીકરાના મોહમાં પોતાનું અસ્તિત્વ ભૂલી ગઈ હતી. દીકરો બેદરકાર હતો, આડેઘડ ખર્ચા કરતો, અવિનયથી સામે બોલતો, પતિ દીપક ધમકાવતો, પોતે આડા ઘા ઝીલી લેતી. કારણ એ એક મા હતી. એની આંખ આડે મમતા અને મોહના આવરણ હતા. પોતે સમતુલા જાળવી શકી ન હતી. ઉષાના વલોપાતનો પાર ન હતો. દીપક એને આપી આપીને કેટલું આશ્વાસન આપે ?

બસ આ બંગલો વેચી નાંખો, વેચી નાંખો. દલાલ ઘરાક લઈ આવે.

કંઈક વાંધો પડે, સોદો નક્કી થતો થતો અટકી જાય. એક દિવસ અચાનક ટેલીફોનની ઘંટડી વાગી. ઉષા તો હરખ ઘેલી થઈ ઊઠી. અમરનો ફોન હતો. મમ્મી તું દાદી બનવાની છે. આરતીને ડૉક્ટરે બેડ રેસ્ટ લેવાની સલાહ આપી છે. મારે બહારગામની છ મહિના માટે પોસ્ટ આવી છે, મમ્મી આરતીને તારી પાસે મૂકી જાઉં?

ચર્ચા-વાદવિવાદને અવકાશ ન હતો. ઉષાનું માતૃત્વ જાગૃત હતું. એણે કહી દીધું આરતી વહુને લેવા અમે બંને આવીએ છીએ. ઉષાએ ત્રણ દીવા કર્યા, ભગવાનને પ્રાર્થના કરી, ફરી મારું આંગણું ગાજતું થશે. મારા ઘરમાં વસતી થશે - સાંભળો છો - દીપક, આપણે હવે આ ઘર વેચવું જ નથી. આપણો વારસદાર આવી રહ્યો છે. ઘર ફરી ભર્યું ભાદર્યું થઈ જશે. ઉષાનું મન ભર્યું ભાદર્યું થઈ ગયું.

પુનર્મિલન

કતપર નાનકડું ગામ. નિર્મળ, વિમળ અને કમળ ત્રણ ભાઈઓ, પરિવારમાં સંપ સારો દેરાણી જેઠાણી બહેનો જેવી. એક ઓશરીએ ત્રણ ઘર. આખો દિવસ ઘરમાં કામકાજ હોય. સાંજ પડે, ઘરકામથી પરવારે, ઘરમાં ગોંધાઈ રહ્યા પછી ખુલ્લી હવામાં ઓટલે બેસવા નીકળી પડે. બે ત્રણ ટોપલી લઈ શાકભાજીની લઈને બેસે. વટાણા ફોલે, તુવેરના દાણા ફોલે, પાપડી ફોલે. વાતોના ગપાટા મારતી જાય. સૌથી નાનો કમળ ઘર બંધ કરીને મુંબઈ રહેવા ગયો. વર્ષે બે વર્ષે ગામ આવે. બે ચાર દિવસ ગામમાં રહે. બંને ભાઈઓને ત્યાં વારાફરતી જમે. બે ચાર દિવસ માટે રસોડું ક્યાં માંડવાનું?

મોટાભાઈ નિર્મળને બે દીકરીઓ, બંને પરણીને સાસરે ગઈ. નિર્મળ અને એની પત્ની બંને એકલા રહે. વિમળને એક જ દીકરો. વિમળનો દીકરો સુજય મોટે ભાગે મોટા કાકા નિર્મળના ઘરમાં રહીને ભણે-વાંચે. કાકાની દીકરીઓને સગી બહેનો ગણતો અને નિર્મળની દીકરીઓ સુજયને ભાઈ માની રાખડી બાંધતી. વિમળની પત્નીને અભિમાન કે મારે જ દીકરો છે. કાલ સવારે વસ્તાર વધશે. જેઠાણી તો એકલા ને એકલા. દીકરીની મા રાણી, ઘડપણમાં ભરે પાણી.

સુજય ભણી રહ્યો. એ પણ શહેરમાં જ રહી પડવાનો છે. કાકા કમળની બાજુમાં જ ફ્લેટ નોંધાવ્યો છે. લગ્ન પછી નવા ફ્લેટમાં રહેવા જશે. છેલ્લા ત્રણેક વર્ષથી કમળ કતપર આવી શક્યો નથી. આ વખતે સુજયે લગ્ન નિમિત્તે કતપરમાં અઠવાડિયું રહેવું છે એવું નક્કી કર્યું હતું. તેથી પોતાનું ઘર ઉઘાડીને રહેવા માટે, ઘર સાફસૂફ કરાવી રાખવાનું મોટા ભાઈ નિર્મળને ફોન કરી કહ્યું હતું. કમળ કતપર આવ્યો પણ વાતાવરણ ધૂંધળું લાગ્યું. મોટા ભાઈઓ વચ્ચે અબોલા હતા.

એક ઓશરીએ ઘર. વિમળના ઘરમાં લગ્નવાળા ઘરમાં ચહલપહલ ચાલે. નિર્મળ અને તેની પત્ની ઘરનો દરવાજો બંધ કરી ઘરમાં ભરાઈ રહે. એક મહિનાથી ગામમાં સુજયના લગ્નની કંકોત્રી વહેંચાઈ ગઈ હતી. નાના મોટા બધાને યાદ કરી કરી કંકોત્રી અપાઈ - પણ કોણ જાણે નાની શી બાબત મન ખાટામોળા થઈ ગયા હશે, બંને ભાઈઓના કે એકબીજા સાથે બોલે નહીં. મોટા ભાઈને ત્યાં કંકોત્રી આપી જ નહીં. મોટાભાઈ નિર્મળને દુઃખ થાય કે દીકરાની જેમ ઉછેરેલો ભાઈ પ્રસંગે પણ મોટું મન કરી શક્યો નહીં. એક અમારું ઘર તારવી દીધું.

સુજય ત્રણે ભાઈના પરિવારમાં એક માત્ર દીકરો હતો. ભણેલો ગણેલો હતો. રહેવાનો શહેરમાં છે પણ ગામમાં એક મોટી ઇન્ડસ્ટ્રી શરૂ કરવાનો છે. કારણ ગામમાં સસ્તાભાવે મજૂરો મળી રહે. ગામડાનું શહેરીકરણ થઈ રહ્યું છે. ગામની કાયાપલટ થઈ રહી છે. હવે ગામમાં ધૂળિયા રસ્તા નથી. ડામરની પાકી સડક છે. ગામમાં આઠ-દસ ગાડીઓ ફરે છે. ગામની સીકલ ફરી ગઈ છે.

બપોરે આરામ કરીને કમળ ગામમાં ફરવા નીકળ્યો. મિત્રોને મળ્યો. બધે એક જ ચકચાર ચાલે છે. કે વિમળ ખોટું કરી રહ્યો છે. બાપની જગ્યાએ મોટો ભાઈ ગણાય. બધા પાડ ભૂલી ગયો. મોટી ભાભીની કોઈ ભૂલ નથી. પત્નીની ચડામણીથી ચડી ગયો. મોટાભાઈના સંબંધો તોડી નાંખ્યા. ત્રણ વર્ષે મળવાનો આનંદ હતો. ગામના વયોવૃદ્ધ શામજીકાકા મળ્યા. એમણે કમળને બેસાડીને સમજાવ્યો. જો ભાઈ ડાંગે માર્યા પાણી જુદા ન પડે. જો મોટાભાઈને આમંત્રણ ન અપાયું હોય તો તમે લોકો કેવી રીતે જઈ શકો? જે થઈ રહ્યું છે એ સારું નથી થતું. સુજયને મોટી કાકીએ દીકરાની જેમ રાખ્યો છે. નિર્મળકાકાની દીકરીઓ રાખડી બાંધે છે. એમ કંઈ ડાંગે માર્યા પાણી થોડા જુદા પડે?

કમળ એક તું જ એવી વ્યક્તિ છે કે વિમળને સમજાવી શકે. કહી દે કે જો મોટાભાઈને આમંત્રણ ન આપો તો હું પણ મુંબઈ પાછો ચાલી જઈશ. લગ્નમાં હાજરી નહીં આપું. કમળને યાદ આવ્યું, એની પડોશમાં

રમણકાકા રહે, એમનો એકનો એક દૂકરો કુણાલ જુદો રહેવા ગયો. વારંવાર બેંક એકાઉન્ટમાંથી પૈસા ઉપાડી લે. રમણકાકા કકળાટ કરે. અમે મિત્રો આશ્વાસન આપીએ, કાકા ઘી ઢળે છે તો ખીચડીમાં જ ને! કાકા કહે એવી બળેલી ઝળેલી ખીચડી થોડી ખાવા લાયક ગણાય કે એમાં ઘી રેડાય? દીકરો નહીં, દીપડો પાક્યો છે મારા ઘરમાં. આવી જ રીતે નિર્મળ ભાઈએ દીકરાની જેમ મોટા કર્યા છે અમને સૌને.

સાંજે ગામમાં ફરીને કમળ ઘરે આવ્યો. નિર્મળભાઈ ને ભાભી એને મળવા એને ઘેર આવ્યા. વિમળના ઘરમાં ચલણપલણ હતી, અવરજવર હતી. જમવાની પંગત બેસતી હતી. કમળે હાથ ઊંચો કર્યો પણ નિર્મળ ભાઈની હાજરી તેના ઘરમાં હતી તેથી કોઈએ તેને પ્રત્યુત્તર ન આપ્યો. કમળને મનમાં દુઃખ થયું. અવહેલનાનું દુઃખ કેવું હોય? મોટાભાઈ અડધા કલાકથી ઘરમાં બેઠા છે પણ એમણે બંનેએ વિમળ વિષે કે એમની પત્ની વિષે કે આમંત્રણ નથી મળ્યું એ વિષે કોઈ વાત પણ ઉચ્ચારી નથી. નીલકંઠ બની કડવો ઘૂંટડો ગળી ગયા છે. વિમળને ત્યાંથી કમળને જમવા તેડાવવા બે ત્રણ માણસો આવી ગયા. કમળે કહેવરાવી દીધું કે ભૂખ નથી, જમવા નથી આવવું. કમળને ફરી ફરી એ જ વિચાર આવે કે એવો તે કેવો અંટસ પડી ગયો કે સગા મોટા ભાઈને તારવી દેવાય? આખી રાત કમળને ઊંઘ ન આવી. બે ભાઈઓ વચ્ચે મનમેળ કેવી રીતે કરાવવો?

સવારે સુજય જયશ્રીકૃષ્ણ કરવા આવ્યો, તબિયત તો બરાબર છે ને! પૃચ્છા કરી. કમળને ચાન્સ મળી ગયો. એણે સુજયને કહ્યું કે ભલે કદાચ મોટાકાકીનો વાંક હોય તો યે એ મોટાભાઈ છે, તારા મોટાકાકા છે. તું જ બે ભાઈઓ વચ્ચે મનમેળ કરાવી શકે તેમ છે. વડીલ વગર લગ્ન પ્રસંગ શોભે ખરો? તને ગમશે કાકા વિના પ્રસંગ ઉજવવાનું? અને કાકા ભત્રીજાએ ઉપાય શોધી કાઢ્યો.

સુજયને એક એન્વલપ આપ્યું કમળે, તારા પપ્પાને કહેજે કે મોટા કાકા મને મળ્યા અને ચાંદલાનું એન્વલપ આપી આશીર્વાદ આપ્યા છે. સુજયે કાકાએ બતાવ્યા મુજબ કર્યું. પપ્પાના હાથમાં રૂપિયા એક

હઝારનું ચાંદલાનું કવર આપ્યું. અને સુજયે કહી દીધું કે મોટા કાકા મને ખૂબ પ્રેમ કરે છે. તમારા નાનપણની તોફાન મસ્તીની વાતો કરી. પપ્પા, હું મોટા કાકાને આમંત્રણ આપીને આવ્યો છું. કાકીના આશીર્વાદ વિના હું વરઘોડે નહીં ચડું, ફૂલેકે નહીં ચડું. લગ્ન થવાના છે એ કમાતા દીકરાનું મન દુભાવવાનું કોને ગમે? ગમે તેમ વિમળ ગણત્રીબાજ હતો. વિમળ અને તેની પત્ની કમળને લઈ મોટાભાઈને કંકોત્રી આપવા ગયા. કમળ આવે પછી સાથે આમંત્રણ આપવા આવીશું એવું બહાનું કાઢ્યું. મોડું થયું છે તેની માફી માંગી. કમળની ટ્રીક સફળ થઈ. બંને ભાઈ વચ્ચે પડેલો અંતરપટ ખસેડાઈ ગયો. ઘડી બે ઘડી, ટૂંક સમય માટે જે કંઈ અથડામણ થઈ હતી તે દૂર થઈ ગઈ. બે ભાઈ વચ્ચે પડેલી તિરાડ સંધાઈ ગઈ. બંને ભાઈઓના હૈયા વચ્ચે બીડાયેલી ભાગોળ ખૂલી ગઈ. જે થયું તે ભૂલી જવાનું. કોનો વાંક હતો એનું પિષ્ટપેષણ કરવું જ નથી. જાણે કશું બન્યું જ નથી. દેરાણી જેઠાણીએ સંપીને લગ્નનો ભાર ઉપાડી લીધોય રાત પડી ત્રણે દેરાણી જેઠાણી ઓટલા ઉપર પાપડી, લીલવા છોલવા ટોપલી લઈ બેઠી, અને મોટી કાકી વિમળાએ સાંજના ગીત ગાવાનું શરૂ કર્યું. આનંદ મંગળ વર્તાઈ રહ્યો. આવતી કાલે ઉંઘિયું બનાવવાનું છે. ઊંઘિયું એટલે અનેક શાકનું એક મિશ્રણ - એમાં રીંગણા, પાપડી, કંદ, શકરિયા, બટાટા ઘણા શાક દેખાય અલગ પણ શાક ગણાય એક જ. ત્રણે ભાઈના પરિવારનું આજે પુનર્મિલન થયું છે.

રંગ મોરલી

હાલો હાલો માનવમેળે,
મેળાનો મને રંગ લાગ્યો.

મને પાદર ભવનાથનું મંદિર. શ્રાવણ મહિનો આવે, ભવનાથને મંદિર મેળો ભરાય. જુવાન હૈયા હિલોળે ચડે. જુવાનિયા હારબંધ હાલ્યા જતા હોય, એની પાઘડીઓનાં છોગાં અને ચોયણાની નાડીઓના રંગબેરંગી કૂમતા હવામાં લહેરાતા જાય. કોઈના હોઠ પર પાવો હોય, તો કોઈના પગ નરતન કરવા થનગની રહ્યા હોય. આ તો મન મનિયાનો મેળો - છે. અહીં રાસડા રંગે ચડે છે. આવા એક મેળામાં મેળાપ થઈ ગયો વીરચંદનો મોરલી સાથે. મોરલી હોઠ ખોલે ને જાણે કૃષ્ણના બંસરીના સૂર ગૂંજ્યાં. વીરચંદનો પાવો વાગ્યો ને મોરલી ડોલી ઊઠી. વીરચંદની દિવાની બની ગઈ. મનથી વીરચંદને વરી ચૂકી, વીરચંદની બેન સુમી મોરલીની બહેનપણી નીકળી. મોરલીનું કામ સરળ થઈ ગયું, કારણ કાળજે કટારી લાગી ચૂકી હતી બંનેને. મોરલીએ ભાઈની લૂણ ઉતારવાનું સ્વપ્ન સાચું પાડ્યું. વીરચંદની એકની એક બહેન, લાડકડી બહેન.

મોરલી વીરચંદ હારે પરણીને સાસરે આવી. મોરલી-વીરચંદની જોડી જાણે ચાંદ-ચકોરી. વીરચંદના ઘરના દિદાર ફરી ગયા. મોરલીનો હાથ ફરી વળે, બધું ચોખ્ખું ચક્ર થઈ જાય. ફર ફર ફુંદરડી ફર્યા કરતી હોય જાણે. ભારે કામઢી, અને જીભની મીઠી. પરણ્યાને એક વરસમાં તો સાસરિયામાં સૌને પોતાના કરી લીધા. બધાના નાના મોટા કામ હોંશથી કરી આપે. નાની નણંદને ખૂબ લાડ પ્યાર કરે. થોડા દિવસની મહેમાન છે પિયરમાં, એના લગન લેવાશે અને સુમી ઉડણચરકલડી બની ઊડી જાશે પરદેશ. ભાભીના જાગરણ કરાવે સુમી, ગરબો ગવરાવે - 'વીરો મારો તે મધુર મોરલો રે લોલ'

ભાભી ઢળકતી શી ઢેલ રે - ભાભીના ભાવ મને ભીંજવે રે લોલ. અને ભાભી પણ કેવી? નાની નણદલના બધા કોડ પૂરાકરે. એને માટે ચાહે વીરચંદ હારે કેમ લડવું ન પડે. એ બંને નણંદ-ભોજાઈ કમ બહેનપણીઓ હતી.

સુમી જાણતી હતી કે એનો ભાઈ ભારે વટવાળો છે. અને વળી બહુ જ શોર્ટ-ટેમ્પર. વાતવાતમાં ખોટું લગાડી બેસે. વાત વાતમાં ભાઈ ભાભીને કહી દે કે હાલતી થા તારે પિયર. ભાભી મોરલી ક્યાં ઓછી ઉતરે એવી છે? છણકો કરીને કહી દે કે હવે તો આ જ મારું સાસરું અને એ જ મારું પિયર. હું ક્યાંય ઘર છોડીને જવાની નથી. મોરલી છે ભારે વટનો કટકો. સીંદરી બળે પણ વળ છોડે નહીં એવો.

સુમી ભગવાનને પ્રાર્થના કરે કે ભાભીને પિયર જવું પડે એવા દહાડા ક્યારે ય દેખાડતો નહીં.

સુમી હવે જુવાન થઈ છે. વીરચંદ ચીડવે કે હવે તને સાસરે વળાવીએ તો અમારી વચ્ચે દખલગીરી થાય નહીં. સુમીને ભાઈના વેણ સાંભળી ખોટું લાગ્યું. આજકાલ ભાઈને શું થયું છે? બહુ બોલબોલ કરે છે, અને એ પણ ભળતું સળતું. વીરચંદ અને મોરલીના લગનને એક વરસ પૂરું થયું. પાછો ભવનાથનો મેળો ભરાયો. આ વખતે તો વરઘોડિયા હાથમાં હાથ મીલાવી મેળે રમવા નીકળ્યા. સાસુજીએ મોરલીને ચેતવી - મોરલી વહુ ચક્કર આવશે. ભારે પગે બહુ નાચવું સારું નહીં. મોરલીને ત્રણ મહિના ચડી ગયા હતા. સુમી તો ખુશ ખુશ. ભાઈને ઘેર ઘોડિયું બંધાવાનું છે. સુમી ફોંધબાને કુમતીવાળી સાડી મળશે. માએ સુમીને ભળાવ્યું હતું કે તારી ભાભીની સંભાળ લેજે. સુમી ભાભીની પાછળ ને પાછળ ભમે. વીરચંદ અને એના ભેડુઓએ થોડો થોડો પીધો હતો. ચાખ્યો હતો. એકજણ મસ્તીએ ચડ્યો. મોરલીનો હાથ પકડ્યો. ભાભી તારા હાથમાં મેંદીનો રંગ ચડ્યો છે. મોરલીએ હાથ ઝટકો મારી છોડાવી લીધો. એને લાફો મારી, વીરચંદ સામે કોધીત નજર ફેંકી. વીરચંદને જાણે એમાં કાંઈ ખોટું થયું એવું નહીં લાગ્યું હોય. મરદ થઈને બૈરીનો હાથ કોઈ પકડે ને એ જોઈ રહે? હાડકાં ભાંગી નાંખવા જોઈએ. આ

તો લાફામાં પતાવ્યું છે.

મોરલીને હાડોહાડ લાગી આવ્યું. આજે મોરલીની તબિયત સારી ન હતી. આજનો દિવસ એને માટે આનંદનો દિવસ હતો. આજના દિવસે વીરચંદ-મોરલીનો મેળાપ થયો હતો. પ્રેગનન્સીને કારણે થોડી અપસેટ હતી. છણાકો કરીને એ વીરચંદથી આઘી થઈ ગઈ. વાટ પકડી સીધી પિયરની. ‘મોરલી તો ચાલી રંગ રૂસણે રે’ -

સુમીએ ભાઈને ઠપકાર્યો, પેલા ભાઈબંધને ટપાર્યો. જા દોડ, ભાભીની પાછળ ભાભીને મનાવી લે. પણ વીરચંદ તોરમાં હતો. નાનો દિયર છે, હાથ પકડ્યો, શું થઈ ગયું? ક્યાં જવાની છે? એક દિવસ પણ કોણ એને સંઘરવાનું છે? સાંજ પડે આકુરડી આવશે પાછી. વાત થાળે પડવાને બદલે વકરી ગઈ.

બે મહિના નીકળી ગયા. દિવાળીનું ટાણું આવ્યું. સુમી મનાવીને થાકી, મા મનાવીને થાકી. ઘરમાં બેઠો બેઠો હિજરાયા કરે છે તો એને પાછી લઈ આવ. ઘર સૂનું સૂનું થઈ ગયું છે. મોરલીને પૂરા દહાડા જાય છે. ત્યાં ગામડામાં ડોક્ટરની સગવડ નહીં હોય. વીરચંદ એક જ વાત કરે, ઇ રૂપાળી રાધાને ઝઘડવું હતું તો ઘરમાં રહીને મારી હારે લડવું હતું ને? એમાં પિયર રીસામણે દોડી જવાની શી જરૂર હતી?

ગામ લોકો મોરલીના બાપને સમજાવે કે દીકરીને કેટલા દિ ઘરમાં રાખશો. સોનાની કટારી હોય તો યે પેટમાં ન ખોસાય. એક વાર હઠ પકડી પછી ભારે પડે. મોરલીના બાપથી દીકરીનું દુઃખ જોયું જાય નહીં. બાપ દીકરી બંને વટે ચડ્યા છે. વીરચંદ તેડવા આવે, મનાવીને લઈ જાય. નહીં તો પછી સરપંચ બોલાવીને અંગૂઠો પડાવી દઈશ. હું કંઈ અક્કલનો બારદાન નથી કે ભારેવગી દીકરીને ઘરમાં રાખું. વીરચંદ આવે, જેનો ગુનેગાર છે, એની સાથે માંડવાળ કરે, એનું માણસ છે, એ આવીને લઈ જાય.

ફક્ત મોરલી જ નહીં, પ્રત્યેક સ્ત્રીને પોતાનું આગવું અસ્તિત્વ હોય. ભારતીય સ્ત્રી મન, વચનથી પોતાના પતિની થઈને રહે. પરપુરુષનો સ્પર્શ એને માટે વર્જ્ય છે. દરેક સ્ત્રીના મનમાં દૃઢપણે

ઠસેલું હોય છે કે પુરુષ એની રક્ષા કરે. જે સ્ત્રીની રક્ષા ન કરી શકે એ બાયલો કાં નામદ ગણાય. મોરલીને વીરચંદની વીરતા માટે મનમાં સન્માન હતું, અભિમાન હતું. વીરચંદ એનો ઘણી, એ વીરચંદની ઘણીયાણી. જેવો હોય તેવો, સ્ત્રી પોતાના પરણેલાને પંપાળે, ચાહે, પોષે, એની સઘળી નબળાઈઓ સહિત સ્વીકારીને એને અનહદ પ્રેમ કરે. સ્ત્રીની સહનશક્તિ અજબગજબની છે. દરેક સ્ત્રીના મનમાં એના પિતા, ભાઈ, પુત્ર માટે લાગણી હોય પણ પતિ તો એના જીવનનું કેન્દ્રબિંદુ ગણાય. એની સાક્ષીમાં કોઈ પરપુરુષ આવી હિંમત કરી જ કેમ શકે? વીરચંદ માટે એના મનમાં ધિક્કાર પ્રગટ્યો.

વીરચંદને મન પત્નીના સમર્પણનું મૂલ્ય જરૂર હતું. પણ એને મન આ બનાવ બહુ મહત્વનો ન લાગ્યો. એમાં શું થઈ ગયું એણે મન પર લીધું નહીં ગંભીરતાથી. ઘણી વખત નાના છમકલા જેવું સમજીને પુરુષ એને ટેકન ફોર ગ્રાન્ટેડ લઈ લે છે.

પણ મોરલી જુદી માટીની ઘડાઈ છે. જે પતિને સન્માન અને સ્નેહથી સ્વીકારી લીધો છે. એના ભોજનથી, શયન સુધીની સર્વ જરૂરિયાતો એ સંતોષતી રહી છે, સારવારથી માંડી સહચર્ય સુધીના એના પ્રદાનને એક પુરુષ અણદેખ્યું કરી, પત્નીનું સ્વમાન સાચવી ન શકે. તો સ્ત્રી જરૂર છેડાઈ જાય. એનું સ્વત્વ જાગૃત થઈ જાય. પછી એ જરા પણ નમવા તૈયાર નહીં થાય.

વીરચંદના બાપને એના ગામના લોકો સમજાવતા કે વટ શા કામનો? મોરલી વહુ રૂડી, રૂપાળી છે, કામઢી છે, એનો બાપ બે પાંચ લાખ લઈને દીકરીને બીજે પરણાવી દેશે. વાત વચકી જાય એ પહેલાં સમાધાન કરી લ્યો. કોઈ કોઈ દોઢ ડાહ્યા શીખામણ આપે, હવે એનો બાપ વાતને થાળે પડવા જ નહીં દે.

નોરતા ગયા, શરદ પૂનમે વીરચંદને મોરલીની યાદે બહુ તડપાવ્યો. એના નિસાસા બેન સુમીથી જોવાય નહીં. અગિયારસને દિવસે વહેલી ઊઠી, ભાઈને ઊઠાડ્યો, હાલ મારી ભેળો. જ્યાં લઈ જાઉં ત્યાં ચૂપચાપ આવવાનું. રામજી મંદિરે ભાઈને લઈ ગઈ. પછી ત્યાંથી સીધી ગઈ

મોરલીભાભી પાસે. વિનવણી કરી, મારો ભાઈ તારા વિના અણોસરો થઈ ગયો છે. ભાઈ વતી હું માફી માંગી લઉં. ચાલ, આપણે ઘેર. ભાઈ રામજી મંદિરમાં તારી રાહ જોઈ રહ્યો છે. ભાભી મારા ભાઈ વીરચંદના સમ. તું અમારા ઘરની લક્ષ્મી છે. દિવાળીનો તહેવાર આવી રહ્યો છે. ધનતેરસે ઘરની લક્ષ્મીનું પૂજન કરવું છે.

વીરચંદના સમ? મોરલી ફફડી ઊઠી. એ વીરચંદના બાળકની મા બનવાની છે. વીરચંદ વિનાનો એક એક દિવસ એક એક વરસ જેવો જાય છે. વટ કોની સામે? આખા વરસમાં નથી એણે એકે ગાળ દીધી. નથી ધોલધપાટ કરી. અને મોરલી પહેરેલે કપડે નીકળી પડી સુમી સાથે - નણંદ સાથે. નાની નણંદના વીરાએ તેડવા મોકલી છે એની બહેનને. રામજી મંદિરના દ્વાર ખોલ્યા પૂજારીએ. વીરચંદ-મોરલીના ગળામાં ભગવાનને ચડાવેલા હાર પહેરાવ્યા. અખંડ સૌભાગ્યવતીના આશીર્વાદ આપ્યા. અને મોરલીના રીસામણાના મનામણા થઈ ગયા.

‘પરણ્યાની વાળી હું તો ઝટ કે વળું રે -

હા - હક, હું તો મારે મહિયર નહીં જાઉં રે રંગ મોરલી.

વીરચંદ ખુશ, મોરલી ખુશ, સુમી ખુશ. અને મોરલીના પેટમાં રમી રહેલા વીરચંદના બાળકે મોરલીને પેટમાં લાત મારી.

વીરચંદે કાન પકડ્યો, એક વાર ભૂલ કરી તે કરી, હવે કોઈ દિ તારા બાપાને, તારા પિયરવાળાને ગાળ નહીં દઉં બસ. એમ કહી વીરચંદે મોરલીના ગોરા ગોરા મુખડા ઉપર વહાલની ટપલી મારી. મોરલીનું ગોરું ગોરું મુખડું રતુમડું થઈને હસી પડ્યું.

મહાનુબંધ

જીવાન છોકરા-છોકરીના મનમાં પ્યારના રસિયા ફૂટે. સંતાનોને મનગમતો જીવનસાથી મળી જાય એ માટે છોકરા કે છોકરીના મા-બાપ હવાતિયા મારે. ડિસેમ્બર મહિનો આવે એટલે NRI માટે લગ્નની સિઝન શરૂ થાય. દરેક મા-બાપ વિચારે કે દીકરો ગોરી મેડમડી લઈ આવશે તો? દીકરાને ગુલામ બનાવીને રાખશે. ધરમ ભ્રષ્ટ કરી નાંખશે. માંસ-મટન ખાતો થઈ જશે દીકરો. કાંતિભાઈ અને મંગળાબેનનો દીકરો નયન અમેરિકા જઈ ભણ્યો. મા-બાપને તેડાવી લીધા. સારી કંપનીમાં જોબ મળી ગયો તો. મોટું હાઉસ વસાવ્યું. ત્યાં નોકર તો મળે નહીં. મંગળાબેનને વાસણ ધોઈ ધોઈને ડીશવોશરમાં મૂકવા પડે. વેક્યુમ કરવું પડે. લોન્ડ્રી કરવી પડે. દીકરા નયનને રોજ કહે, હવે લગન કરી લે તો ઘરમાં વહુ આવે, અમારે ઢસરડા કરવા ન પડે. દીકરો ના-ના કહ્યા કરે. માંડમાંડ સમજાવી તૈયાર કર્યો. કાંતિભાઈ-મંગળાબેન નવેમ્બર મહિનામાં જ ઇન્ડિયા આવી ગયા. અમેરિકા રહેતા હોવાથી અહીં કોઈને ઓળખે નહીં. બે-ચાર મેરેજ બ્યૂરોમાં નામ લખાવ્યું. મંગળાબેનના કાકાના દીકરા કાનજીભાઈ દરરોજ મંગળાબેનને જય શ્રીકૃષ્ણ કરવા આવે. બહેનનું ઘર ઘણા વર્ષે ખૂલ્યું હતું. વહેલી સવારે જય શ્રીકૃષ્ણ કહેતા સોફા પર આરામથી જમાવે. ચા પીવાની અને છાપું વાંચી લેવાનું. મફત કા માલ ઘસ બે લાલિયા. કાનજીભાઈએ બે-ત્રણ કન્યાના ફોટા બતાવ્યા. એક છોકરી - અરુણા પસંદ આવી. નયનને અમેરિકાથી તેડાવ્યો. પંદર દિવસની રજા લઈ નયન આવ્યો. બે-ત્રણ મીટીંગ અલપ-ઝલપ થઈ. અરુણાની બહેનપણીઓ પોતાના અનુભવની વાતો કરે. આ એન. આર. આઈ. મૂરતિયા બહુ ચીકણા અને બેશરમ હોય છે. પૂછી પૂછીને થકવી નાંખશે. અમેરિકામાં આવશે પછી મા-બાપની યાદ નહીં આવે ને! મોટા મોટા

હાઉસ અને મોટી મોટી ગાડીના ફોટા બતાવે.

આમાનું નયને કશું કર્યું નહીં. ફક્ત એક જ મીટીંગમાં અરુણાને હા પાડી દીધી. ચટ મંગની પટ બ્યાહ. ન કુંડળી મેળવીને ન કોઈ પ્રશ્નો પૂછ્યા. અરુણાને મૂંઝવણ થઈ, એણે કાનજીકાકાને પૂછ્યું પણ ખરું કે કંઈક વિચિત્ર લાગે છે. કાનજીભાઈ કહે, આ તો હું વચ્ચે છું ને, મારા ઉપર પૂરો વિશ્વાસ કે હું ખોટું ઘર બતાવું નહીં. નયન અમેરિકા જઈ વસ્યો છે, પણ કાંતિભાઈના કુટુંબના સંસ્કાર હજુ પૂરેપૂરા ભારતીય છે. નયનને અમેરિકા પાછું તરત જવાનું હતું. ઘડિયા લગન લેવાયા. મહાબળેશ્વર હનીમૂન પર જઈ આવ્યા અને પંદરમે દિવસે તો નયન અમેરિકા પહોંચી ગયો. કાંતિભાઈ-મંગળાબેન પણ એક મહિનામાં અમેરિકા પહોંચી ગયા, સાથે અરુણાવહુને લઈને. નયને અરુણા માટે બધા પેપર્સ તુરત જ મોકલી આપ્યા હતા.

અરુણા સાસુ-સસરાના સારા લાગણીશીલ સ્વભાવથી પરિચિત થતી ગઈ. ભગવાને સાચે જીવનસાથી મેળવી આપ્યો. સારા સાસુ-સસરા મળ્યા. અમેરિકા આવતી વખતે કાનજીકાકાને મળી આવી, ખાસ ખાસ થેંક્યું કહેવા.

અરુણા અમેરિકા પહોંચી. સીધે-સીધી ગામડામાંથી અમેરિકા. મુંબઈ જેવું શહેર કદી જોયું ન હતું. પ્લેનની મુસાફરી કરી ન હતી. બધું અદ્ભુત, સ્વપ્નવત્ લાગતું હતું.

ગામમાં એની બહેનપણીઓ મોટે ભાગે પટેલ કોમની હતી. એમના ન્યાતીલા. અમેરિકાથી આવતા બેગડા ભરી ભરીને ગીફ્ટ લાવતા. અહીંની કન્યાઓને ધામધૂમથી પરણીને લઈ જતા. પટેલ કોમના લોકો પોતાના સગા-વહાલાં, ન્યાતીલાને પોતાને ઘેર રાખે, મોટલમાં નોકરી અપાવે, મેકડોનાલ્ડ કે સબ-વેમાં કે સ્ટોરમાં નોકરી અપાવે. એક કલાક કામ કરે, આઠ ડૉલર કલાકના, ઓવર ટાઈમકામ કરે. રોજના ૧૦ - ૮ - ૮૦ ડૉલર - ટીપ. બે-પાંચ વરસમાં તો પગભર થઈ કાં મોટેલ ખરીદી લે કે નાનો સ્ટોર ખોલી પગભર થઈ જાય. અમેરિકામાં જાહોજલાલી છે, પણ મજૂર જેટલું, હાડકાં નીચોવાઈ જાય એટલું

સખત કામ કરવું પડે. આઠ-દસ કલાક સ્ટોરમાં ઊભા ઊભા કામ કરવું પડે, પગ થાંભલા થઈ જાય. વાણિયા, બ્રાહ્મણના છોકરાઓ આવું કામ ન કરી શકે.

નયનની કમાણી સારી હતી. અરુણા પરણીને અમેરિકા તો આવી, નયન સવારે વહેલો નીકળી જાય, રાત્રે મોડો મોડો ઘેર આવે. નિશ્ચિત સમય ન હોય. સાસુ મંગળાબેન કહે, તું તારે નિરાંતે તારા બેડરૂમમાં જઈ સૂઈ જા. નયન ઘણી વખત ઘરે આવતો નથી. રાતની રાત બહાર જાય છે. કહી દે કે કામઘંઘા અર્થે બહારગામ જવું પડે, પૂછપરછ કરવાની નહીં. હવે તો સાસુ પણ કરડાકી કરે છે. પડી રહે ચૂપચાપ, કર્યા કર ઘરનું કામ. ગામડામાં આવી સાલ્વબી કોઈ દિ જોઈ'તી. મરદની જાત, ગમે ત્યાં જાય. અરુણાને દાળમાં કંઈક કાળું છે એવી ગંધ આવી. એણે જાસુસી શરૂ કરી. ખબર પડી કે નયન કોઈ હસબણ સાથે પરણેલો છે. એવી કાળી બાઈ મંગળાબેનને દીઠી ન ગમે. દીકરાને ભવ સુધરી જાય, જો કોઈ ઇન્ડિયન છોકરી આવે અને એનો ઘરસંસાર માંડે તો. હસબણને તો શું લગન અને શું પ્રેમ? પૈસા લઈને છૂટી થઈ જશે.

પારકો પરદેશ. અરુણાનું અહીં સગું-વહાલું કોઈ નહીં. બે-ચાર પટેલ બહેનપણીઓ છે, જે દસ વરસથી અહીં સ્થાયી થઈ ગઈ છે. ખૂબ કમાય છે.

સસરા આશ્વાસન આપે, ધીમા પડો, ઘરની વાત બહાર ઉઘાડી પડાય નહીં. લગન થઈ ગયા. હવે પાછા ઇન્ડિયામાં તમને કોણ સંઘરશે. અમે બેઠા છીએ. બે-પાંચ વરસે બધું થાળે પડી જશે. અરુણાને સમજાઈ ગયું, નયન જોવા આવ્યો ત્યારથી જ અતડો અતડો હતો. પતિ સુખ પામી જ નથી. હમણાં બાળક નથી જોઈતું. માતાજીના કર કર્યા નથી. કોઈને કોઈ બહાનું કાઢે. કાનજીકાકાએ અમને ફસાવી દીધા, ખોટું ઘર દેખાડી દીધું, ખોટા પ્રલોભનો આપ્યા. અરુણાએ ઇન્ડિયા મા-બાપને ફોન કરી સાચી હકીકત જણાવી. બોલાવી ઠપકાર્યા, અમારી છોડીનો ભવ બગાડ્યો તથા ભવની દુશ્મનાવટ કાઢી. અરુણાનો ભાઈ ધૂઆપૂઆ થઈ ગયો. બેનને પાછી બોલાવી લ્યો. અમેરિકાના

લોભામણા સપનામાં ક્યાં ભટકાઈ ગયા? કઠણાઈ શું ને ભાગ્ય શું? હજુ મગચોખા ભળ્યા નથી. બહેન હજુ કાચી કુંવારી છે. ત્યાં સુધીમાં જ એને પાછી બોલાવી લઈએ, બહેનની જિંદગીનો સવાલ છે. કાનજીભાઈને રોકડું પરખાવી દીધું, એ લોકોને કહી દો કે અમારી બહેનને અહીં આવી મૂકી જાય. દીકરો કપાતર પાક્યો તો એમાં અમારી બહેનનો ભોગ શા માટે લીધો? વાતનો અંત લાવી દો. બહેનને પાછી મૂકી જાઓ. કાનજીભાઈ ઉપર પસ્તાળ પડી. ખરી રીતે એને બિચારાને ખબર પણ ક્યાં હોય કે નયન ત્યાં હસબણ સાથે પરણી ચૂક્યો છે. એને તો મંગળાબેનનો દીકરો, ઠેકાણો પાડ્યાનો આનંદ મનોમન ગાંઠ વાળી કાનજીભાઈએ કે હવેથી આવા સંબંધો વેવિશાળ કરાવવાનો ધંધો બંધ. પાછની પેદાશ નહીં ને ઘડીની નવરાશ નહીં.

કાનજીભાઈને એક દીકરી હતી. અઢાવીસની થઈ પણ કંઈ ઠેકાણું પડતું જ ન હતું. છોકરી હાડેતી, ભાયડા જેવી ઋષ્ટ-પુષ્ટ. ઘઉં વર્ણો વાન અને ભણતર ઓછું. મહા મુસીબતે એક ગરીબ છોકરાએ પૈસા અને સારા સગપણ-સગાની લાલચથી સંબંધ બંધાવ્યો. ત્યારથી કાનજીભાઈને એમ કે છોકરીના સગપણ માટે પોતાને મુસીબત પડી છે, તો અન્યને મદદરૂપ થવું. ગાંઠના ગોપીચંદ્ર કરીને મુરતીયાની ભાળ મેળવવા જવું પડે. પોતાને ઘરે ક્યારેક મીટીંગો ગોઠવવી પડે. આ ગામથી પેલે ઘર ટાંટિયા ઘસાય. કાનજીભાઈને વેવિશાળ કરાવવાનો શોખ કહો તો શોખ અને પોતાની ઓળખાણના લાભને લીધે કોઈનું જોડું બંધાતું હોય તો શું ખોટું? આજકાલ મેરેજબ્યૂરો કે ઇન્ટરનેટ પર લગ્નસંબંધો બંધાય છે, પછી છેતરાય છે.

કાનજીભાઈ હવે ચોખ્ખું કહી દે છે, બંને પક્ષને, જુઓ મેં તો ઘર બતાવ્યું, બાકી તર-તપાસ તમારે કરી લેવાની. સંબંધ બાંધતી વખતે બધાને લીલુંપીળું દેખાય, સારામાં સારું દેખાય, પછી જ વાસ્તવિકતાની જાણ થાય ત્યારે એમ થાય કે છેતરાયા. પહેલાંના જમાનામાં સગાઈ તૂટે તો યે નાલેશી ગણાતી. હવે તો છોકરીઓ હોશિયાર થઈ ગઈ છે, ભણેલી છે, કમાય છે, પગભર થઈ ગઈ છે. શા માટે કોઈની

સાડાબારી રાખે?

અરુણાએ મનથી નક્કી કરી લીધું કે અમેરિકા સુધી આવી પહોંચી છું તો હવે પાછું જવું નથી. પોતાનો પાસપોર્ટ બહેનપણીને ત્યાં સહી સલામત મૂકી દીધો. કપડાંની બેગ ભરી અને એક દિવસ લાગ જોઈ બહેનપણીને ત્યાં ચાલી ગઈ. નાનું એપાર્ટમેન્ટ ભાડે લઈ અલગ રહેવા ગઈ. બે વર્ષમાં હાઉસ લીધું. જોબ કરતી હતી ત્યાં પુષ્કળ ઇન્ડિયનો રહેતા હતા. ઘણા બધા પરિચયો થયા. હવે એ પાકી અમેરિકાના રંગે રંગાઈ ગઈ. હાઉસના બેઝમેન્ટમાં સિનિયર સીટીજન ક્લબ ચલાવે. સિનિયર સીટીજનોને દર મહિને સરકાર તરફથી અમુક રકમ મળતી હોય છે. આવી ક્લબોને પણ સરકાર સબસીડી આપતી હોય છે. સિનિયર સીટીજનોને એક્ટીવીટી કરાવે. ઉપરથી પૈસા મળે. પોતાને વીતી એવી અન્યને ન વીતે એ માટે એક કાઉન્સિલીંગ સેન્ટર ખોલ્યું. અમેરિકન સીટીજન છોકરીઓ ઘણી વખત ઇન્ડિયા જઈ પરણી લાવે. મોટેલમાં વગર પગારનો નોકર મળી જાય. છોકરીઓ જ ફસાય છે, એવું નથી. છોકરાઓ પણ અમેરિકાની સીટીજનશીપ મેળવવા માટે સીટીજન છોકરીઓ સાથે પરણી જાય, પછી પસ્તાતા હોય છે.

આવો જ એક યુવાન હતો કુમાર. અરુણાને એનો પરિચય થયો. નયનને છૂટાછેડા આપી અરુણાએ કુમાર સાથે લગ્ન કરી લીધા. એક સાથેના ઋણાનુબંધો પૂરા થયા અને બીજા સાથે શરૂ થયા. દસ વર્ષ વીતી ગયા. અરુણા અને કુમારે પોતાની મોટલ ખરીદી લીધી છે. કુમાર મોટલ સંભાળે, અને અરુણા એક બીજો સ્ટોર ચલાવે. અરુણાએ પોતાના ભાઈને, મા-બાપને અમેરિકા તેડાવી લીધા. મોટેલમાં બહારના માણસો રોકવા પડે એના કરતાં ઘરના જ પોતીકા માણસો હોય તો ઘણું સારું પડે.

ભાઈબંધી

કૃષ્ણ-સુદામા જેવી મૈત્રી હતી મોહન અને સોહનની. બંને વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી, સૌથી નિકટના સાથી. મોહન અને સોહન કતપર ગામના વતની. એક જ ફળિયામાં બાપદાદાના ઘર. એક જ નિશાળમાં સાથે ભણ્યા. સીમમાં બંનેના ખેતર જોડાજોડ. અસલના જમાનામાં વિશ્વાસ બહુ મોટી જણસ હતી. બંનેના બાપાઓ ખેતર ખેડતા. વાડ કરીને માલિકી જુદી પાડવાનું કોઈને સૂઝે નહીં. બંનેના ખેતર વચ્ચે એક મોટી વાવ. વાવમાં પહેલાં તો કોશ ફરતો. પાણી ઠલવાતું રહેતું. બંને બાજુના ખેતરોમાં સરખું જ પાણી પહોંચતું. ખેતરની વચ્ચે કાંટાની વાડને બદલે આંબો, લીમડો, પીપળાના ઝાડની હાર. સોહન અને મોહન વચ્ચે એક મહિનાનો ફરક. બંનેની મા બપોરે ભાત લઈને ખેતરે આવે ત્યારે લીમડાની ડાળે ખોળિયું બાંધી છોકરાઓને એમાં ઢબુડી દેતી. લીમડાની શીળી હવા, બાળકને હીંચોળવું ન પડે. બંનેના માવતર સાથે બેસી રોંઢો કરતા. આ લીમડો, પીપળો કોણે વાવ્યો હશે એ રામ જાણે. લીમડા-પીપળાના ઝાડ બંને કુટુંબની સહિયારી મૂડી. આંબો વેડાય, બંને ઘરે કેરીઓ પહોંચી જાય. કોઈ ભાગ લાગ પાડવાની વાત નહીં.

સોહન-મોહન મોટા થયા. નિશાળમાં ભણવા જાય. ઘરમાં એ વખતે વીજળી ન હતી. ફાનસ સાંજ પડે પેટાવાતા. બંને ઝાડની હેઠે બેસીને લેસન કરી લેતા. અંધારું ખેતર પર ઉતરવા માંડે, બંને ખભે દફતર ભરાવી ઘરભેગા થાય. પ્રેમના સૂક્ષ્મ તાણાવાણાથી બંને પરિવાર વચ્ચે મૈત્રીનું પટકુળ વણાઈ ગયું હતું.

મોહનના બાપા બચરવાળ, મોટો પરિવાર, ખરચા વધારે, મોહનને ભણતો ઉઠાડી ન મેલ્યો. પણ મેટ્રીક પછી સોહનની સાથે શહેરમાં વધુ અભ્યાસ માટે મોકલી શક્યા નહીં. મોહન ગામમાં રહી ખેતીવાડી

સંભાળ્યા કરે અને સોહન નજીકના શહેરમાં ભણવા ગયો. જોકે એણે ખેતીશાસ્ત્રનો - એગ્રીકલ્ચરનો અભ્યાસ કર્યો. એ વારંવાર કતપર આવે. ખેતી સુધારણા માટે સૂઝાવ મૂકે. કોશને બદલે વાવમાં મોટર મૂકાવી. હળને બદલે ટ્રેક્ટર વસાવ્યા. મહોન મહેનતુ હતો. ખેતીમાં સુધારા-વધાર કરવા મૂડી જોઈએ તે સોહન પૂરી પાડતો. મહિને એકાદ વખત કતપર આંટો મારી જાય. મોહન ખેતરમાં કામ કરી, અનાજ પકવે અને સોહન શહેરમાં રહી વેચાણ કરે. આવું પાંચ વરસ ચાલ્યું. મોહન વારંવાર કલ્થા કરે, હિસાબ સમજી લઈએ. સોહન પાસે એક જ જવાબ હોય. વિશ્વાસ છે તારી ઉપર. આપણી દુકાન મોટી થતી ગઈ. આજુ-બાજુની દુકાન વેચાતી લઈ લઈએ છીએ. ધંધો વધતો જાય છે. શહેરમાં મારી કમાણી ધમધોકાર છે. પ્રગતિ દેખાઈ રહી છે. પ્રમાણપત્રની જરૂરત જ નથી. હિસાબ થઈ રહેશે. ઉતાવળ શેની છે !

ક્યારેક મન થાય, સોહન કતપર આવે, બંને મિત્રો એ જ લીમડાના ઝાડ નીચે રોંઢો કરે - ઢોલિયો નાંખી નિરાંતે લાંબા થાય. સૂતાં સૂતાં સ્વચ્છ આકાશમાં રૂની પોલ જેવા-પૂંભડા ઊઠતા હોય એવા વાદળો જોવામાં મશગૂલ થઈ જાય. આકરો તાપ હોય, મોહનના મજૂરો કાળી મહેનત કરતા હોય. સોહનને દુઃખ થાય, મોહન કેટલું કષ્ટ વેઠીને ખેતીવાડી જાળવી રહ્યો છે. મોહનના કપડાં પસીનાથી તરબતર થઈ જાય છે.

હવે બંનેના દીકરાઓ મોટા થઈ ગયા છે. મોહનની જેમ મોહનનો દીકરો બાપના ધંધામાં જોડાઈ ગયો છે અને સોહનનો દીકરો અમેરિકા ભણવા ગયો છે. સોહનને લાગે છે કે હવે ભાગીદારી છૂટી કરી દેવી જોઈએ. સોહનથી હવે ગામડાના દોડા થતા નથી. વરસો વીતતા ગયા, કમાણી વધતી ગઈ. વધુને વધુ જમીનો ખરીદાતી ગઈ. કળણમાં ઊંડા ઉતરતા જવાય એવું જ ધંધાનું થાય. મોહનનો દીકરો હવે ખેતીવાડી ઉપરાંત જંગલના અન્ય ઉત્પાદનો ગુંદર, મહુડા, હરડાં, બેરડાં, ગુવાર, ગમ જેવો ધંધો કરતો થઈ ગયો છે.

આટલા વર્ષો સુધી જ્યારે સોહન દુકાને આવે, મોહન ઊભો થઈ

જાય, થડા ઉપરથી સોહનને માટે ખુરશી મૂકાવે અને પોતે સામને નીચે બેસે. ભલે બંને મિત્રો હતા. સોહનની સૂઝબૂઝથી જ ધંધો આટલો વિસ્તર્યો હતો. હવે મોહનનો દીકરો સોહનકાકાની આમન્યા રાખે નહીં. શેઠિયાની જેમ ખુરશી ઉપર બેસી રહેતો. સોહનની આંખો ચપળ હતી. આવા બારીક બારીક ફેરફારો એની નજરથી બહાર રહી જાય નહીં. મોહનનો દીકરો વાત વાતમાં તમારું અને અમારું બોલતો થઈ ગયો હતો. અત્યાર સુધી મોહન અને સોહન આપણું - એવી ભાષા વાપરતા.

આ વખતે સોહન કતપર આવ્યો. મોહનને બદલે મોહનનો દીકરો વાતચીતનો દોર ચલાવતો હતો. એ હવે ધમાકેદાર ધંધો ચલાવતો હતો. સોહનકાકાને આટલું બધું મહત્ત્વ શા માટે આપવું. કાળી મજૂરી મારા બાપાએ અને મેં કરી છે. હવે ભાગ પાડી લેવા જોઈએ. સરકારી દખલગીરી વધતી જાય છે, કાયદા બદલાતા જાય છે. ભાગીદારી છૂટી કરવી જ છે.

મોહનના દીકરા કેદારે પોતાનું પોત પ્રકાશ્યું. એણે હિસાબ તૈયાર રાખ્યો, કાકા, કાગળો ઉપર સહી કરી આપો. હવે આપણા બંનેના ખેતર વચ્ચે વાડ બનાવી દેવી છે. તમારા ભાગનું ખેતર તમે ગમે તેની પાસે ખેડાવી લો. લીમડા-પીપળાના ઝાડ હવે તોડી પાડવા પડશે. કેદારે બધી ગોઠવણ કરી રાખી હતી. સોહનકાકા આવવાના છે. કેદારે જમણવારનું આયોજન કરી રાખ્યું હતું, ડાયનીંગ ટેબલ પર. સોહનને કેદારનું વલણ વિચિત્ર લાગ્યું. તે દિવસે તેણે ચૂપચાપ ખાઈ લીધું. આખી રાત તેને ઊંઘ ન આવી.

સોહને કહી દીધું, મોહન આપણી મૈત્રી અતૂટ રહે એ જ મારી ભાવના છે. આવતીકાલે બપોરનો રોંઢો ખેતરને શેઠે, રોટલા ને કઢીને ભરેલા રીંગણાનું શાક ને ડુંગળી. ખાટલો ઢાળી લીમડાના ઝાડ નીચે બપોરા કરશું. બીજે દિવસે બપોરે બંને મિત્રોએ ટીમણ કર્યું. પેટ ભરીને જમ્યા. મન ભરીને ઊંઘ્યા. બંને મિત્રો વચ્ચે કૃષ્ણ-સુદામા જેવો સંવાદ ચાલ્યો. તને સાંભરે રે મને કેમ વિસરે રે - યાદ છે. આપણે બંને આ

ઝાડની ડાળી પર બાંધેલા ખોયામાં હીંચ્યા છીએ. અહીં રમ્યા છીએ. ભણ્યા છીએ. તારો દીકરો આ બધા ઝાડવા તોડાવવા તૈયાર થયો છે. મને હવે ગામડામાં આવવું ફાવે તેમ નથી. અત્યાર સુધી તું કતપરની મિલકત જાળવી છે. તમારો અધિકાર છે એ બધી મિલકત ઉપર. મારો દીકરો અમેરિકા સ્થાયી થઈ ગયો છે. મારે શું કરવું છે? આ બધી મિલકત હું તારા નામ પર ચડાવી દેવા તૈયાર છું. આમેય હવે આપણી આવરદા કેટલી બાકી? તારા દીકરાના મનમાં ભેદભાવ ઉત્પન્ન થયો છે. જમાનો બદલાઈ ગયો છે. ભૌતિક સંપત્તિ માટે આપણી દૈવી મૈત્રીને અભડાવવી નથી. પૈસા ખાતર મૈત્રીનો ભોગ લેવાય એવા સ્વાર્થકેન્દ્રી મારે બનવું નથી. કદાચ આપણી લેણ-દેણ પૂરી થઈ ગઈ હશે. ખેતરો આપણા બાપ-દાદાએ વસાવ્યા હતા. પૂર્વજોની પૂજના ભાગલા પાડવા દેવા નથી.

મોહનના મનમાં કોઈ ભેદભાવ ન હતા. એને મન મૈત્રીનું મૂલ્ય અદકેરું છે. આજની ઉગતી નવી પેઢીને મન મૈત્રીની કિંમત ન હોય એ સ્વાભાવિક છે. સોહનને જે સત્ય સમજાઈ ગયું એ પોતાને કેમ સૂઝ્યું નહીં. મોહને અને સોહને નિર્ણય લઈ લીધો. બંને મિત્રો જીવે છે ત્યાં સુધી કોઈ ભાગલા પડશે નહીં. ખેતરને શેઠે આવેલા લીમડા-પીપળાના ઝાડ કોઈ તોડી શકશે નહીં. અડીખમ ઊભા રહેશે એ વૃક્ષો - બંને મિત્રોની અકબંધ મૈત્રીની જેમ.

અહંકાર

માણસને ચપટી ધૂળનો પણ ખપ પડે. ક્યારે કોની જરૂર પડે એ ખબર નથી. સો સળીવાળાને ક્યારેક એક સળીવાળાની જરૂર પડે. આજે કોઈ ગરીબ છે, એની મશ્કરી કરવી નહીં, એને તરછોડવા નહીં. કારણ કોઈના ચે દિવસો એક સરખા જતા નથી. આજનો કરોડપતિ કાલે રોડપતિ થઈ જાય. ભીખ માંગતા દીઠા મેં સગા શાહઆલમના. આજે સાગરમાં ભરતી છે, કાલે ઓટ આવશે. કિનારે કચરો તણાઈ આવશે. ફરી ભરતી આવશે. કચરો સાગરના પેટમાં સમાઈ જશે. આપણે માથે કાયમ માટે મધ્યાહનનો સૂરજ તપતો રહી શકે નહીં. સાંજ પડે સૂર્ય અસ્ત થવાનો. પૂર્ણિમાનો પૂર્ણ ચંદ્ર અમાસના દિવસે દેખાય પણ નહીં. સૂર્ય ચંદ્ર હંમેશા પોતાની લાલાશ કે શીતળતા છોડતા નથી. સાગર કાયમ ગર્જતો રહે, પોતાની મસ્તીમાં સંગીત ગાતો રહે.

આપણે કાળા માથાના માનવી. જરા સંપત્તિ મળી, સત્તા મળી, વિદ્યા, જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા કે અભિમાનમાં ફાટવા માંડીએ. કોઈને તુચ્છ ગણવા નહીં. આપણે ધમંડી બની જઈએ. આપણે આપણું ધાર્યું કરીને જ રહેવાના સ્વભાવના છીએ. બે ચાર પાસા સફળ થયા કે ચાર ચાસણી ચડી જઈએ. સજ્જનતા કેળવવા, વિનમ્ર થવું પડે. સાચો ધર્મ શો છે? દુઃખી, દર્દીને દિલાસો આપવા. નબળા ઉપર સ્નેહ વરસાવવો એ આપણો ધર્મ છે.

આપણાથી કોઈ ચડિયાતું થયું કે આપણા ધમંડ ઉપર ઘા પડી જાય. કોઈનો ઉત્કર્ષ આપણે સાંખી શકતા નથી. કોઈની ઉન્નતિ જોઈ બળી મરીએ છીએ. બીજાનું સારું જોઈને ખુશ થવાની આદત પાડીએ. જે માણસ સમાધાન સાધતા શીખે એ માણસ ડાહ્યો. નાના મોટા લોકથી કદી ન કરવું વેર. માણસ માત્ર ભૂલને પાત્ર. બીજાની ભૂલ માફ કરી દેવાની. ઘરમાં બારીબારણાં શા માટે રાખવામાં આવતા

હશે? બારી મારફતે ખુલ્લી હવા પ્રવેશે. હૃદયની ઉઘાડી રાખજો બારી, બીજાનો સ્વીકાર. એ સ્વીકાર ક્યારે કરી શકીએ. આપણામાં નમ્રતા હોવી જોઈએ. વટ ને વટમાં આપણી જ વાતો ખરી પાડવાની ટેવને લીધે અળખામણા થઈ પડાય. આવા કામ તો હું જ કરી શકું, બીજાને આવડે જ નહીં. બધાએ મારી શિખામણ માનવી જ જોઈએ. પેલા કોડિયાની વાત સમજવા જેવી છે. સૂર્ય નારાયણ અસ્તાચળે જતાં જતાં અભિમાનથી બોલે કે હું જઈશ પછી અજવાળું કોણ પાથરશે? એ વખતે એક ખૂણામાં પડેલું માટીનું કોડિયું બોલી ઊઠ્યું. હું પાથરીશ. મારા વિના કોઈને ચાલશે જ નહીં. એવા મિથ્યાભિમાનમાં રાચવું નહીં. મોટા મોટા બહેખાં મિથ્યાભિમાનને કારણે અળખામણાં થઈ પડે. આત્મવંચના કરવી નહીં. તેમ જ મોટાઈ પણ મારવી નહીં. દંભનો પડદો ક્યારેક વે ક્યારેક ચીરાઈ જ જાય. ખુલ્લા પડી જવાય. એના કરતાં નિર્મળ બની રહીએ. મારા પહેલાં જગત હતું, મારા પછી પણ જગત ચાલતું જ રહેવાનું છે તેથી મેં આ કર્યું. એવી મિથ્યા માન્યતા ધરાવવી નહીં. માનવી જાણે મેં કર્યું. કરતલ દૂજો હોઈ, આદર્યા અધૂરા રહે, હરિ કરે સો હોય!

નિયતિ બળવાન છે. ઇશ્વરની ઇચ્છા વિના પાંદડું ચે હલવાનું નથી. માણસને કર્તવ્યનું અભિમાન ચડે. અભિમાન રાજા રાવણનું ચે ટક્યું ન હતું. આચાર, વિચારનો અહંકાર ન ધરાવવો. સત્સંગથી વિચારો શુદ્ધ બને. સંકલ્પનો અહંકાર શરણાગતિથી જ થાય આપણા પુષ્ટિમાર્ગમાં શરણાગતિનો ભાવ મુખ્ય ગણાય. દૃઢ ઇન ચરણન કેરો ભરોસો. જે કંઈ મળ્યું, એને ભોગવતાં પહેલાં શ્રીજીબાવાને ચરણે ધરીને પછી જ વાપરવું. પ્રભુ તારું આપેલું તને ધરીને પછી જ વાપરીશ. માટે અહંકારની આહુતિ આપી દઈએ. સમજણ કેળવીએ તો સત્યનો સાક્ષાત્કાર થાય. સત્કાર્યને સ્વભાવ બનાવી દઈએ તો પછી અહંકાર પજવશે નહીં.

પ્રકાશપુંજ

ઈશ્વરનું માનવીને જીવમાત્રને સર્વ સૃષ્ટિનું શ્રેષ્ઠ પ્રદાન તે ઇંદ્રિયો. ઇંદ્રિયોમાં સર્વાધિક શ્રેષ્ઠ આંખ. આંખ દ્વારા પ્રકાશનો પરિચય થાય. અને પરમાત્માની પરમ સૃષ્ટિનું અભિજ્ઞાન - દિવ્યદર્શન થાય.

સવારે નિદ્રા ત્યાગીએ, સૌ પ્રથમ આંખ ખૂલે, સવાર પડી ગઈ, પ્રકાશ પથરાયો. ‘જાગ મુજ વહાલ બાળ, પૂર્વે થયો ઝગમગાટ, પંખી વન બોલે’ - પ્રભાતના કોમળ રવિ કિરણો પ્રસરે. ‘ઊગે છે રવિ મૃદુ, હેમંતનો પૂર્વમાં’ - દિસે છે નભ સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, એકે નથી વાદળી’ - અને એ મૃદુ રવિ પરમ તત્ત્વની વિરાટ વ્યાપ્તિનો, અદ્ભૂત શક્તિનો રોમાંચક પરચો કરાવી જાય. આપણા સમગ્ર અસ્તિત્વમાં વિશ્વચેતનાનો સંચાર કરાવી જાય. આંતર બાહ્ય ચેતના જાગે પછી સર્વત્ર પ્રકાશ જ પ્રકાશ રેલાઈ જાય. તમસનું વિગલન અને સત્ત્વનું આગમન.

‘તમસો મા જ્યોતિર્ગમય’ પ્રકાશની આરાધના - ઊંડા અંધારેથી પ્રભુ પરમ તેજે તું લઈ જા. અંધારું દૂર થાય પછી તો અસત્યોમાંહેથી પરમ સત્ય તરફ જવાનો રસ્તો આપોઆપ ઉઘડી જાય, સાંપડી જાય. આત્મજ્યોતિનો પ્રાદુર્ભાવ થાય. આપણી ભીતર ભૂમા તત્ત્વનો આવિર્ભાવ થાય અને સત્યમૂલક વાસ્તવિકતા દૃષ્ટિગોચર થવા લાગે.

અપ્પો દીપ ભવ. તું જ તારો દીવો થા. દીવો કરતાં કરતાં ખુદ દીપક બની જઈએ, જાતે જલીને અન્યને પ્રકાશ આપતા થઈ જઈએ. કીડો પતંગિયાનું સ્મરણ કરતાં કરતાં ખુદ પતંગિયું બની જાય, એમ હરિનું સ્મરણ કરતાં ખુદ હરિ હરિ બની જવાય. હું હરિમાં અને મુજમાં હરિ, એમ અખા નખશિખ રહ્યો ભરી.

છીંડું ખોળતા લાઘી પોળ, હવે અખા કર ઝાકમઝોળ.

હવે કોણ બાકી રહ્યું? હવે રહ્યો તે હું કે હરિ?

પછી તો શુભ અને લાભ જ થાય. ઇશ્વરકૃપાનો પારસમણિ સ્પર્શે

પછી આપણી જડતા, લોહપણું, સુવર્ણમય બની જાય. જાગૃત થયેલી આપણી વ્યક્તિ ચેતના વિશ્વચેતનામાં ભળી જાય. દીવો પ્રકટાવો, દેવોનો દિવ્ય-ભવ્ય દરબાર સાથે પરમાત્માના પ્રકાશપુંજ સાથે આપણા પ્રકાશકિરણનો સુમેળ રચાઈ જશે.

શેરી વળાવી સજ્જ કરું હરિ આવો ને. આંગણિયે વેરું ફૂલ હરિ ઘરે આવો ને! હરિ ક્યારે ઘરે પધારે? કોને ઘર પધારે? હરિ એકલા પધારે કે લક્ષ્મીજી સંગે પધારે. લક્ષ્મીજી પધારે તો હરિને આપોઆપ પધારવું જ પડે. માટે આપણે લક્ષ્મીજીના પગલાં ઉંબરા પર પાડીએ છીએ. ગૃહિણી વહેલી સવારે ઊઠે, આંગણું વાળી ઝૂડીને સાફ કરે. આંગણામાં પાણી છાંટે. તુલસી ક્યારે, પાણિયારે અને ઉંબરે દીવો મૂકે, કંકુ સાથિયા પૂરે, લક્ષ્મીજીને સજોડે આમંત્રણ આપીએ. દિવાળી, ધનતેરસે લક્ષ્મી પૂજન, સરસ્વતી પૂજન થાય. દિવ્ય તત્ત્વોને પ્રકટ થવા પ્રાર્થના કરીએ. ‘યા દેવી સર્વ ભૂતેષુ લક્ષ્મી રૂપેણ સંસ્થિતા’ - પછી દિવાળી, દીપોત્સવનું આગમન થાય, ઉજવણું થાય.

દીપ પ્રાકટ્ય શા માટે? આ સૃષ્ટિના સર્જનહારે મનુષ્યને આંખ આપી છે. પ્રકાશ સાથે જે સંલગ્ન છે. જ્યાં જ્યાં પ્રકાશ પથરાયેલો હોય તે જ બધું દૃષ્ટિમાન થાય. જોયા વિના કશું માણી ન શકાય.

કવિ કાન્તનું ‘જલધિજલદલ’ પર કાવ્ય - સાગર અને શશિનો સમાગમ થયો શરદપૂનમે, સાગરે ભરતી ચડી અને માનવ હૃદયમાં હરખની, પ્રેમની હેલી ચડી, હૈયામાં ઉન્માદનો નશો ઉભરાયો. દિવાળીના દિવસમાં ઘર ઘર દીવા થાય. દીવા થાય, અંધારું ભાગે, મન પરથી તમસના પડ વિખેરાય, કહે દીવા જેવું ચોખ્ખું ચટ દેખાય. આંખનું અને દીવાનું માંગલ્ય મધુર તારામૈત્રક રચાય. સૂર્ય અને ચંદ્રનું તેજ ક્યારે પ્રસરે? જ્યારે આકાશમાં પ્રકાશ રેલાય. ગ્રહ, તારા, નક્ષત્રના દર્શન થાય.

ઘરના ગોખે દીવો પ્રકટે, ત્યારે દેવતાઓ ગગન ગોખે દીવારૂપે દર્શનનું દાન દઈ દે. ઘરના ગોખે ગોખે દીવડો પ્રકટે ત્યારે ઘર પણ હીરલે સજેલી ગૃહસુંદરી સમું દેદીપ્યમાન થઈ જાય.

સુખનો સૂરજ

ત્રણ ત્રણ દીકરાની મા માધવી. દીકરાઓ વરાવ્યા, પરણાવ્યા, કહે છે ને કે દીકરાની મા રાણી, ઘડપણમાં ભરે પાણી. એવું જ થયું માધવીના જીવનમાં, છોકરાઓની આળપંપાળ, પળોજણ, ભણાવવા, પરણાવવામાં પોણી જિંદગી પસાર થઈ ગઈ. ત્રણ દીકરા, ત્રણ બેડરૂમનો મોટો ફ્લેટ વસાવેલો, વાલકેશ્વરમાં. માધવીની હાક વાગતી. ત્રણે દીકરા અને ઘણી બધા માધવીના કઢામાં. ઉંબરામાં ઊભી ઊભી બધા ઉપર દેખરેખ રાખે. હુકમ પર હુકમ છોડે. મારા ઘરમાં રહેવું હોય તો આમ જ રહેવાશે. અચાનક માધવીના પતિ મહેશભાઈનું અવસાન થયું. એક પછી એક દીકરા ધંધામાં જુદા થવા લાગ્યા. રોજ રોજ ઘરમાં ઝઘડા થાય. કકળાટનો પાર નહીં. બધા જુદા થવા જીવ કરે. કોઈને વાલકેશ્વર એરિયા છોડી પરામાં રહેવાં જવું નથી. આમ તો બધાએ ખાનગીમાં કાંદિવલી, બોરીવલી બાજુ ખાનગીમાં ફ્લેટ વસાવ્યા છે. પણ ઘરમાંથી જેટલું ખેંચાય એટલું ખેંચવું છે. ખીચડીમાં વચ્ચે ઘી રેડ્યું હોય, સૌ પોતાની બાજુ લીટો દોરે.

એક ફ્લેટ, એમાં ત્રણ રસોડા શરૂ થયા. સૌને ભાગે એક એક રૂમ આવ્યો. દિવાનખાનું કોમન, કોઈના યે મિત્ર આવે, માધવીએ પોતાના રૂમમાં ભરાઈ રહેવાનું. માધવીએ પોતાની રસોઈ પોતાની જાતે કરી લેવાની. ત્રણેમાંથી એકે વહુ સાસુની થાળી ઢાંકવા તૈયાર નહીં. મોટી વહુનું કામ લાસરિયું. એનું રસોડાનું કામ પૂરું થાય પછી માધવી રસોડાનો ઓટલો સાફ કરી પોતાના શાક રોટલી બનાવે. માધવી મનથી તૂટી ગઈ હતી. એમાં આ ઝઘડા, એનું બ્લડ પ્રેશર વધવા લાગ્યું. હાર્ટ એટેક આવ્યો. અન્જીયોગ્રાફી કરાવી, સ્ટેન્ટ મૂકાવવું પડ્યું. માધવી ઘરે આવ્યા પછી માધવીના દીકરા મુકેશે મોટી માસી મીરાંને ફોન કરી જણાવ્યું. એનો તોર તો જુઓ! તમારી બેન માંદી પડી છે. માધવી

મીરાંની નાની બહેન છે તો શું મૂકેશની કંઈ નથી? મીરાંએ તો મૂકેશને ખખડાવી નાંખ્યો. મારી બહેન માંદી છે. મને બોલાવી કેમ નહીં? છેક આજે ફોન કરે છે? મૂકેશ કહે કેમ જાણે તમે ઓપરેશન કરવાના હતા? અહીં હોસ્પિટલમાં દોડા કરીએ કે મહેમાનોને સાચવીએ. મારી બૈરી કુસુમ કેટલા કામ કરે? માસી મીરાંને ખરાબ લાગ્યું - હું મહેમાન ગણાઉં - બેનના ઓપરેશનમાં હાજર રહું, હું હોસ્પિટલમાં બહેન પાસે રહેત, એને કેટલી રાહત મળત? વાતચીત પરથી જ કળાઈ જાય છે કે દીકરા-વહુ માધવીની કેવી દેખભાળ કરતા હશે.

માની જગ્યાએ મોટી બહેન મીરાં. મીરાં મદ્રાસમાં રહે. ત્યાં એમની સોના ચાંદીની દુકાન છે. મીરાંને ઘરે દોમદોમ સાલ્વબી છે. ઘરમાં એક દીકરો અને એની વહુ છે. વહુ ડાહી છે. મીરાંને માથે ઘરની કોઈ જવાબદારી નથી. મીરાં તો તરત જ પ્લેનની ટિકીટ બુક કરાવી મુંબઈ આવી ગઈ. મૂકેશને એમ કે માસી એક બે દિવસ રહેશે. માસી તો જાણે વધુ દિવસ રોકાવાનો નિર્ણય કરી આવ્યા લાગે છે. આવડી મોટી બે બેગ લઈને આવ્યા છે. ક્યાં રાખવા માસીને. એ મોટી પંચાતનો વિષય થઈ ગયો. માધવી ધીર ગંભીર - મોટી બહેન આવે છે જાણી એને માથાનો દુઃખાવો વધી ગયો. બીજે દિવસે પાછી ચાલી જાય તો સારું! પણ મીરાં તો મોટી એટલે મોટી. ઉંમરમાં મોટી, શરીરમાં પણ મોટી. મીરાંનો સ્વભાવ તીખાં મરચાં જેવો. પોતાને જોઈ માધવી ખુશ નથી એ એણે મનોમન નોંધ્યું.

ઘરમાં આવતાવેંત માસીને ગંધ આવવા માંડી. માધવી ખુશ નથી. માધવીએ જુદી રસોઈ બનાવી હતી. મીરાં કંઈ પૂછે એ પહેલાં ગીલ્ટી માધવી જાતે જ ખુલાસો કરવા લાગી. મારે ઓછા મીઠાની રસોઈ ખાવાની હોય, તળેલું નહીં ખાવાનું. એ લોકની રસોઈ મને ફાવે નહીં તેથી મારી રસોઈ હું જાતે જ બનાવી લઉં છું. માધવી કહે ચાલ બીજા માળે સૂવા જઈએ, નીચે મચ્છર કરડશે. ઉપર ખુલ્લી હવા મળશે. મીરાં માંડ માંડ દાદર ચડી. બંને વહુ બડબડ કરે, મીરાંને સમજતા વાર ન લાગી કે માધવી સૌથી તરછોડાયેલી છે. ત્રણે દીકરાને મા ભારે પડે

છે. મીરાં સમજી ગઈ. નાની બહેન માધવી જૂઠનો સહારો લઈ, દીકરા વહુનું ઉપરાણું લે છે. શા માટે એણે દીકરા વહુના ઓશિયાળા થઈ રહેવું પડે ?

મીરાંએ માધવીને સમજાવી, આ ઘર મારા બનેલીએ બાંધેલું છે. તને પેન્શન મળે છે. તારો તો કોઈ ખાસ ખર્ચો નથી. સાસુની સેવા કરવાને બદલે વહુઓ મહેણાં ટોણાં મારે છે. આખો દિવસ માધવી કામનો ઢસરડો કરે. શા માટે ? મીરાં કહે કડપ રાખ, શા માટે કામ કરે છે ? બધાને જુદા કરી દે. જાય, જ્યાં જવું હોય ત્યાં જાય. સીધા દોર થઈ જશે. પણ માધવી કહે હું મા છું ને ! ભલે વહુઓ ઝઘડે, પણ મારા દીકરાઓ મારી નજર સામે તો છે ને !

મીરાંને માધવીની દલીલ મંજૂર નથી. તું મા છે તો તેઓ તારા દીકરા છે. તારા દીકરાની વહુ પાસે કામ લેવાનો તને અધિકાર છે. ભેગા રહીને એકલા રહેવાનું, હાર્ટનું ઓપરેશન કરાવ્યા છતાં બે માળ ચડવાનું. જાતે કામકાજ કરવાનું. વહુઓની કામવાળી માધવીના વાસણ કપડાંને અડતી નથી. શું માધવીએ આખી જિંદગી દુઃખ વેઠવાનો ઇજારો લીધો છે. સાપ ડંખે નહીં પણ ફૂંફાડો મારવાનું છોડવું ન જ જોઈએ. મીરાંએ મનથી નક્કી કરી લીધું કે વધુ રોકાવું પડશે તો રોકાઈશ પણ બહેનનું દુઃખ દૂર કરીને જ રહીશ. બધાની અક્કલ ઠેકાણે લાવી દઈશ. શા માટે અન્યાય સહન કરે મારી બહેન ! માધવીનું ઘર વીખરાતું બચાવી લેવું છે. એના કુટુંબને તૂટવા દેવું નથી. બીજે દિવસે ત્રણે વહુને ભેગી કરી, મેનુ આપ્યું, દરેક વહુ એક એક આઈટમ બનાવે. આવતી કાલથી એક જ રસોડું. એક જ ડાઈનીંગ ટેબલ પર બધાએ સાથે જમવાનું. આવતી કાલથી માધવી નીચેના રૂમમાં જ રહેશે. એને ઉપર બે માળ ચડવા દેવી નથી. જેને ફાવે તે ઘરમાં રહો, જેને ન ફાવે તે ચાલતી પકડો. આ ઘર પર બનેલી પછી બેનનો હક છે.

હવેથી ત્રણે દીકરાઓ દર મહિનાનો ખર્ચ ત્રણ સરખે હિસ્સે ભોગવી લે. બાપા હતા ત્યાં સુધી સૌએ બાપાને પૈસે જલસા કર્યા, હવે સૌ મોટા થયા છે. સૌ પોતપોતાની જવાબદારી સમજતા ઉપાડતા શીખી

લે અને માધવીના જીવતા કોઈને મિલકતમાંથી કોઈ ભાગ નહીં મળે. જેને અલગ રહેવું હોય તે પોતાના બલબુતા પર અલગ રહેવા જાય. જેને સાસુના ઘરમાં રહેવું હોય તેણે વહુ બનીને રહેવું પડશે. એક જ રસોડું રહેશે. સૌએ સાથે મળી રસોઈ કરવી પડશે, સાથે જમવું પડશે.

કહે છે ચમત્કાર વગર નમસ્કાર નહીં. ત્રણે દીકરા માસીની વાત માની ગયા. માની ગયા વગર છૂટકો ક્યાં હતો ? હવે દાદાગીરી કરવાથી ભાગ મળવાનો નથી. જે માધવીને સાચવશે એને જ વારસો મળશે. મીરાં માસીએ જડબેસલાખ નિયમો ઘડી કાઢ્યા. મોટી બહેન મીરાંની અદબમાં બધા ઠેકાણે આવી ગયા. ગરજ બધાને હતી. અલગ અલગ રહેવા જાય તો માંડ માંડ ખર્ચો કાઢી શકે. વળી વારસાહક જતો રહે. એના કરતાં સાથે રહેવું જ લાભદાયક છે. એક મહિનો મીરાંમાસી મુંબઈ રહ્યા. પહેલાં દબડાવ્યા, પછી સૌને એમની ફરજની યાદ દેવડાવી. માસી મદ્રાસ જવા નીકળ્યા ત્યારે માધવીના ઘરમાં સુખનો સૂરજ ઊગી ચૂક્યો હતો.

